

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 4. SZ. 289—392 I. BUDAPEST, 1964. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai : MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a Budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, DÜMMERTH DEZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BÜKY BÉLA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem munkatársa, SZIJ REZSŐ tudományos kutató, HOLL BÉLA tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÁNDOR ISTVÁN, a Néprajzi Múzeum munkatársa, V. M. BARASENKOV, a Szaltükov-Sesedrin Könyvtár igazgatója, IZSÉPY EDIT, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, NAGY ERNŐ, a Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BELICZAY ANGELA, a Ráday Könyvtár munkatársa, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KINDLOVITS KÁLMÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, WITTEK LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FERENCZY GÉZA, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon 134—400.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21:

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

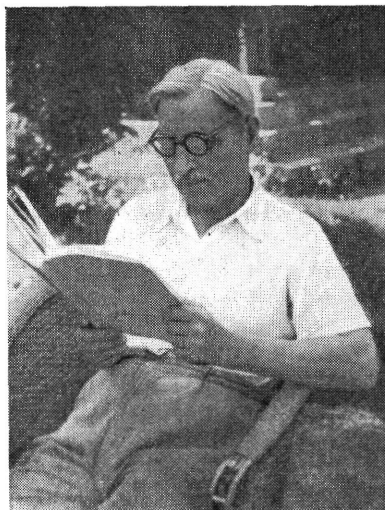
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61. 066

Kóhalmi Béla

Folyóiratunk szerkesztőjét, munkabizottságunk elnökét, — az egész magyar bibliográfiai, dokumentációs és könyvtárügy felülmúlhatatlan ismerőjét és oktatóját üdvözljük nyolcvanadik születésnapján.

Nem életrajzot írunk, hiszen az szerényre szabva is íveket tenne ki, és majdnem minden oldala a *Magyar Könyvszemlében* kívánna megörökítést. A *Könyvszemle* tárgykörébe tartozik a rangos újságíró és szerkesztő — sajtótörténeti szempontból; a kiadó, a lexikonszerkesztő — a könyvtörténet oldaláról; a vezető könyvtáros — a könyvtártörténet felől; a bibliográfia ma egyedül álló magyar szakembere és oktatója — a könyvészeti tudomány látószögéből. Ennyit ez a néhány sor ki nem meríthet, be kell érünk a köszönettel. És talán ez a legméltóbb KÓHALMI Béla egyéniségéhez, aki magát a legmagasabb tudományos kitüntetés alkalmából is egyszerűen könyvtárosnak nevezte. Persze a „könyvtáros” cím az ő szemében magas rangot jelentett mindig — egyben igényt, hogy a címet abban az értelemben használjuk, amelyet ő adott neki.

Mert már akkor könyvtáros-munkatársát látta meg benne a forradalmi ígértű nagy tehetségek felfedezője, SZABÓ Ervin, amikor még egyszerű városi tisztviselő, de ugyanakkor már a *Huszedik Század* és a *Budapesti Napló* munkatársa volt, novelláíró és publicista egyben. 1909-ben lépett a Fővárosi Könyvtár kötelékébe, ahol a könyvtáros címet vele együtt olyanok viselték, mint DIENES László, BRAUN Róbert, MADZSAR József. A könyvtárban és a bibliográfia az ő eszmevilágukban szoros tartozéka volt a modern

társadalomtudománynak, amelynek a jegyében a szellemi gondviselésükre bízott tömegek forradalmát készítették elő. SZABÓ ERVIN KÓHALMIT nyugati tanulmányútra küldte, rábízta az első fiókkönyvtár megszervezését és később a könyvtár központjának teljes újjászervezését; utóbbinak köszönhető a mai Szabó Ervin Könyvtár által is megtartott és fejlesztett modern katalógushálózat, a könyvkártyás kölcsönzési rendszer, a raktározás rendje és sok egyéb.

De hogy mit jelent számára a „könyvtáros” rangja, azt KÓHALMI 1913-tól kezdve folyóiratával, a *Könyvtári Szemlével* mutatta meg. A kortársak egy része örömmel, a konzervatív könyvtárosok meghökkenéssel vették észre, mennyi területre óhajtja kiterjeszteni KÓHALMI könyvtári folyóiratának érdeklődését: „az irodalom a maga egészében, az időszaki sajtó, az írók, a kiadók, a könyvgyűjtők, a könyvtárosok és a szabad tanítással foglalkozók egytől egyig objektumai lesznek a mi megfigyeléseinknek” — ezt mondja programjában a *Könyvtári Szemle*. Az igényes programot igényes munkatársak segítségével a háborúval járó teljes elnyomódás kezdetéig be is töltötte a szerkesztő. A sovíniszta hangulatkeltéssel a népek kulturális egymásrautaltságáról vallott nézeteit állította szembe. „A kulturális kincsek nemzetköziségét a világháború sem szüntetheti meg” — írta 1914-ben!

A *Könyvtári Szemle* olyan témákra is kitért, amelyekről azt hittük, hogy csak a század második felében vagy legalábbis derekán vetődtek fel, mint a munkaszervezés kérdése a könyvtárakban, és KÓHALMI lapja volt valószínűleg az első, amely a KNER- és a TEVAN-nyomda tipográfiai újításaira felfigyelt: ezzel a két példával illusztrálhatjuk a *Könyvtári Szemle* sokoldalúságát.

De a *Szemlében*, majd külön röpiratban vetette fel KÓHALMI a hiányzó nemzeti bibliográfia fájó kérdését is; szinte feledésbe ment, hogy egy fél-évig, 1914 első felében a *Könyvtári Szemle* hozta a kurrens nemzeti bibliográfiát *Magyarország Bibliográfiája* című havi melléklapjában.

1918. október 31-én, a KÁROLYI vezette forradalom első óráiban DIENESSEL, MADZSARRAL és BABITS MIHÁLYVAL KÓHALMI is a körutakat járta, buzdító beszédekben követelve a HABSBERG-uralom lerázását. Már a proletárdiktatúra kikiáltása előtt kapcsolatot talált — DIENES LÁSZLÓVAL, a Fővárosi Könyvtár élén SZABÓ ERVIN UTÓDJÁVA. együtt — a kommunista mozgalomhoz. Az 1959-ben általa sajtó alá rendezett *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye* című kiadvány közli a könyvtárügy szocialista átszervezésének meg 1919 elejéről származó tervét. Február 20 után a KMP új, illegális Központi Vezetősége a Fővárosi Könyvtárban alakult meg, a kevés beavatott között KÓHALMI tudtával. Részletesen kellene kivonatolnunk KÓHALMI mindnyájunk által ismert könyvét, ha mindent el akarnánk mondani, ami a Tanácsköztársaság néhány hónapja alatt a magyar könyvtárügy érdekében történt. A könyvtári megbízottak, DIENES és KÓHALMI, létrehozták a Könyvtárügyi Tanácsot, az Országos Bibliográfiai Intézetet és — ezt KÓHALMI, a publicista és szerkesztő jogos büszkeséggel emeli ki — kiadták a *Tanácsköztársaság Könyvtárügye* című folyóiratot: az egyetlen hivatalos közlőnyt a világon, amelyet forradalmi kormány könyvtári ügyekben valaha is kiadott.

Az emigráció útja Bécsbe, majd Berlinbe vezetett: magyar könyvkiadó szervezésében és vezetésében vesz részt, munkatársa a forradalom miatt száműzöttek lapjainak, köztük a *Bécsi Magyar Ujságnak*, német lapok szer-

kesztésében is részt vesz, de legfőképpen ő szerkeszti az emigráns sajtó leg-egyénibb emlékét, a Bécsben megjelent *Panoráma* című képes folyóiratot: benne a HORTHY-korszak bűnei ellen nemcsak a szó, de a kép agitatív erejét is felhasználva lép fel.

Hazatérve másodszer is kiadja 1918-ban nagy sikert aratott *Könyvek könyve* című gyűjteményét, magyar írók vallomásait olvasmányaikról. Nevéhez fűződik a RÉVAY József által megkezdett *Hungária irodalmi lexikon* kiadása 1947-ben.

KÓHALMI Béla már kissé elhagyta azt az időt, amelyet az életkor delének nevezünk, amikor elérkezett a Felszabadulás.

Még nála is meglepő lendülettel látott az újra szabaddá vált munkához. Először is újra teljesen könyvtárosnak érezte magát. 1950-ig HAJDU Henrikkel és DIENES Lászlóval vezette a Szabó Ervin Könyvtár rekonstrukciós munkáit. 1950-tól az Országos Könyvtári Központ, majd az Országos Széchényi Könyvtár módszertani tudományos tanácsadója. Azonkívül, hogy az elhagyott, illetve állami tulajdonba vett könyvek állagának megőrzése és a közművelődés és a tudományos kutatás javára való értékesítése érdekében ő tette a legtöbbet, — gondja volt a legújabb könyvtári módszerek tanulmányozására, terjesztésére, főleg az akkor még alig ismert Szovjetunió felé irányuló érdeklődés kielégítésére. Az OKK-ban három párhuzamos kiadványt szerkesztett: a *Könyvtártudományi Szemlét*, a *Könyvtártudományi Beszámoló* című referáló lapot és a *Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye* című sorozatot.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának — ma Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság — alapításától (1954) kezdve elnöke. A Bizottság munkáját megindító terjedelmes referátuma a magyar könyvtörténet és bibliográfia évtizedekre szóló feladattervét adta, és hozzákapcsolta azt az Akadémia legjobb hagyományaihoz, azokhoz, amelyek a SZENNYEI Józsefek és SZABÓ Károlyok nagy bibliográfiai műveinek támogatásában nyilvánultak, és amely hagyományokat tulajdonképpen a Tanácsköztársaságot követő ellenforradalom szakasztott meg.

Tanítványaitól hallottuk, hogy igazi értője volt a tudományos pedagógiának: akinél érdeklődést látott, az mindent megtanulhatott tőle. Magas igényeket támasztott a könyvtárosképzéssel szemben. Bibliográfiai előadásai ma is a tárgy oktatásának bázisát jelentik, több alapvető cikke ebből a tárgykörből jelent meg, új célokat tűzve a bibliográfia elé; egyik célja volt a bibliográfia „rangemelése”. Ő használta először a bibliográfiai jellemzésére a „műszer” elnevezést, aláhúzva ezzel nélkülözhetetlen-ségüket minden tudományos munkában.

A nyolcvanadik születésnap KÓHALMI Béla életében éppúgy nem jelent megpihenést, a múlt gazdag emlékeiben való elmerülést, mint pár év előtt a Kossuth-díj elnyerése sem. Itt van köztünk, sok válság és viszontagság ellenére teljes frissességét, alkotó erejét megőrizve. Higgadt hangja, meggyőző érvelése ma is sok vita eldöntő fóruma. Nem, valóban nem lenne még időszerű életrajzát megírni. Ezt a rövid megemlékezést is — amely tudta és engedélye nélkül jelenik meg — a még mindig fiatal, az egyre alkotó KÓHALMI Béla köszöntésével, nem a múltak dicséretével zárjuk.

MÁTRAI LÁSZLÓ

A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai

Az Antiquissima-gyűjtemény I—II. kollekcója
(1586—1605)

Jelen tanulmány folytatása és kiegészítője kíván lenni azoknak a kutatásoknak, amelyek a budapesti Egyetemi Könyvtár alapításának idejét és körülményeit tisztázták.¹ Megállapításaink, amelyeknek során kiderült, hogy a könyvtár 1561-ben, tehát 74 évvel korábban keletkezett, mint maga az egyetem, arra a ma is meglévő és az egyetem alapítása előtt beszerzett könyvanyagra épültek, amelyet azóta *Bibliotheca Antiquissima* elnevezéssel külön-gyűjteményben állítottunk fel.²

Ez a fennmaradt könyvanyag, kiegészítve a két jezsuita-korszakbeli katalógus adataival, módot nyújt arra, hogy megkíséreljük közelebről megvizsgálni az Egyetemi Könyvtár állományának alapjait, illetve megpróbálkozzunk az egyetem alapítása előtt beszerzett állomány elemzésével.

Az első, 1632-ben készült NÉMETHI Jakab-féle katalógus nem őrizte meg a könyvek beszerzési évszámát. Annál használhatóbb volt kutatásaink szempontjából a második, 1690-ben felállított katalógus. Újabban ennek készítőjére is fény derült a jezsuita provincia névtárának segítségével. Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa SZENTIVÁNYI Márton (1633—1705) azévi könyvtári prefektus gondoskodásából készült, aki a nagyszombati egyetem tanára és több ízben az egyetem kancellárja is volt. Korában ismert nevű historikus és nyomdai szakember volt, aki mint az egyetemi nyomda igazgatója is működött. Jó minőségű papírok gyártására külön papírmalmot állított fel.³ Az általa készített második katalógus 1600-ig visszamenőleg megőrizte a könyvek beszerzésének évszámát. Az előző, tehát a XVI. századi időszakból azonban egyetlen beszerzést sem tüntet fel.

Ez először hihetőnek is látszott. Hiszen 1600-ban, éppen egy nagyarányú pusztulás miatt kellett Vágsellyén újr alapítani a könyvtárat.⁴ Feltehető volt, hogy az előző beszerzések teljesen megsemmisültek.

Mikor azonban az egyes évek gyarapodási statisztikáját 1600-tól 1635-ig összeállítottuk, feltűnt, hogy 1632-ben, tehát az első katalógus felállításának évében, tömeges beszerzések történtek. Míg az egyes évek statisztikája általában az 50-et sohasem haladja meg, 1632-re 1171 kötetet találtunk bejegyezve.

¹ DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése 1561—1635*. Magy. Könyvszle. 1963. 43—58. l. Továbbiakban: *EK keletkezése*.

² Vö. *A budapesti Egyetemi Könyvtár új külön-gyűjteménye*. Könyvtáros. 1962. 346. l.

³ KAZY Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae, 1737*. — SZENTIVÁNYI könyvtári prefektusi megbízatása: *Catalogus personarum provinciae Austriae Societatis Jesu, 1690*. Pannonhalma, Közp. Főkönyvtár. Kézirat.

⁴ *EK keletkezése*. 47—48. l. és id. források.

Hogy e különleges nagyszámú gyarapodás okát felderítsük, kutatni kezdtünk a könyvtár mai állományában az 1632. évi szerzemények után, és sokat meg is találtunk. Címlapi bejegyzéseiket megvizsgálva azonban meglepő felfedezések jutottunk. Az 1632. évre beírt és ma is meglévő mintegy 200 kötetnek csaknem a fele 1586 és 1605 évek közötti beszerzés, még a Znióváralján és Vágsellyén működő kollégium idejéből. Egymás után kerültek elő a könyvek, címlapjukon az áthúzott „Turociensis” (Znióváralja) és „Selliensis” (Vágsellye) megjelöléssel. Melléjük legtöbb esetben NÉMETHI Jakab kézírása írta be a Nagyszombatot jelző „Tyrnaviensis” jelzöt, a „Catalogo inscriptus 1632.” feljegyzéssel. A „Collegii Turociensis”, illetve „Selliensis” kifejezés pedig a beszerzések közelebbi idejére is tájékoztatást adott. A kollégium 1586–1598 között tartózkodott Znióváralján, 1598–1605 között pedig Vágsellyén.

A történetek ezek után könnyen rekonstruálhattuk. NÉMETHI Jakab, mikor 1632-ben új katalógust állított fel, összeszedte a meglévő könyveket, beírta őket, de azonfelül még címlapjukra is beírta az új katalógizálás helyét és évét, a korábbi feljegyzéseket áthúzva. Nem végzett azonban teljes munkát: több esetben elmulasztotta a régi bejegyzést törölni, egyes kötetek pedig a katalógizálásból is kimaradtak. 1690-ben azután, amikor SZENTIVÁNYI Márton az újabb katalógust készítette, a beszerzések évét az át nem húzott, érvényben hagyott szöveg szerint tüntette fel. Így került sor arra, hogy az 1632. évi katalógizálásból kihagyott könyveket eredeti beszerzési évük szerint tüntette fel, az összes többi, áthúzott szövegű régi könyvet azonban 1632-re írta be.

A továbbiakat most már az előkerült könyvek címlapi bejegyzéseinek alaposabb vizsgálata és a megjelenési évszámokkal való összehasonlítása döntötte el. E vizsgálatok alapján kerültek kialakításra az Antiquissima-gyűjtemény egyes kollektói, s ezen belül szériái. Figyelembe véve ehhez a könyvtárral kapcsolatos, történeti eseményeket, az állomány elemzését az alábbi periódusokra tagolva végezhetjük el.

1. Az első nagyszombati korszak : 1560–1567

Törzsállománynak azok a legrégebbi beszerzések lennének tekinthetők, amelyek segítségével a könyvtárat 1561-ben Nagyszombatban a jezsuita kollégium létesítésével egyidejűleg felállították. Ez az anyag hét esztendő gyűjtése volt, s nagy részében a kollégiumban kiütött tűzvész áldozata lett 1567 májusában. Maradványait a megszánt rendház egyéb ingóságaival együtt Bécsbe szállították, ahol egy újabb magyarországi megtelepedés számára tették félre.

A rendtartomány XVII. századi történetírója, DOBRONOKI György ugyanis a következőket mondja: „Supellex domestica, quae incendio superfuerat, una cum iis, quae Templi et *Bibliotheca* usibus e censu nostro per septennium comparata fuerant, ex Ordinationi Superiorum in Collegio Viennensi tantisper deposita fuerunt, donec vel Tyrnaviam feliciori saeculo redire Nostris liceret, vel tales in Hung. Missiones instituerentur, quae usum eorum requirerent.”⁵

Érdekes, hogy DOBRONOKI a tűzvész előtt hét esztendőre vezeti vissza a könyvtár alapítását, holott a kollégium csak hat évvel előbb, 1561-ben nyílt

⁵ DOBRONOKI Georgius: *Historia Societatis Jesu*. Collectio Hevenessiana, in fol. 26. tom. 30. 1. (EK. kéziratár.) Vö. *EK* keletkezése. 48. 1.

meg, s ezt DOBRONOKI is jól tudta. Mindenesetre a történeti tényekkel nem áll ellentétben az állítása.

VICTORIA, a bécsi kollégium rektora ugyanis már 1560. augusztus 2-án ír LAYNEZ rendi generálisnak a tervezett nagyszombati ház ügyeiről, s többek között azt írja, hogy az új letelepülés céljára 3—4 személyt fog átengedni, hasonlóképpen *könyveket is küld majd*.⁶ Egy hónappal később, 1560. szeptember 7-én pedig már azt jelenti, hogy OLÁH Miklós esztergomi érsek megvette a kiszemelt épületet Nagyszombatban a jezsuiták számára.⁷

Nem lehetetlen tehát, hogy a ház megvétele után hamarosan sor került a berendezés, az ingóságok összegyűjtésére is, még mielőtt a kollégium megnyílt volna. Tekintve a könyvekre vonatkozó, korábbi ígéretét, úgy látszik tehát, hogy a könyvtár alapjai: a legelső könyvek már 1560 őszén megérkezettek Nagyszombatba, a bécsi kollégiumi rektor gondoskodásából.

Bár számos 1561 előtt megjelent könyv (több ősnymotvány és Vetus-tissima) került az Antiquissima-gyűjtemény anyagába, egyetlen olyan darabot sem találtunk, amelynek címlapi bejegyzése vagy bármilyen más ismertetőjele utalna erre az első nagyszombati korszakra.

Mindössze annyit tudunk még, hogy a könyvtárról OLÁH Miklós (1493—1568), a jezsuitákat az országban letelepítő esztergomi érsek is megemlékezett 1562. szeptember 14-én kelt végrendeletében. Bécsi lakásán levő könyvtárának egyes darabjait a nagyszombati tanulókra hagyta.⁸ Mire azonban a testamentum végrehajtására került a sor: 1568 januárjában, a kollégium már nem létezett. OLÁH megemlékezése aligha jelenthetett tényleges gyarapodást.

Ez az első korszak anyag hiányában tehát ma már nincs képviselve gyűjteményünkben. Az Antiquissima-gyűjtemény csak a második magyarországi megtelepedés időszakával kezdődik.

2. Znióváralja (Turóc) 1586—1598

A jezsuiták második szereplése Magyarországon (Erdélyt leszámítva) 1586-ban kezdődött. Ekkor vált aktuálissá az újabb megtelepedésre Bécsben félretett könyvtár maradványainak visszaszállítása. A rend azonban nem Nagyszombat városába tért vissza, hanem a RUDOLF királytól adományul nyert turóci prépostság birtokain telepedett meg. 1586. június 24-én történt meg ünnepélyes beiktatásuk Vágsellyén, majd innét a birtok másik központjára, Znióváraljára vonultak, ahol missziójuk berendezkedett.⁹

Kollégiumot azonban még évekig nem nyitottak, sok nehézséggel küzdöttek a félreeső és gyenge gabonatermő vidéken. Az iskola megnyitásának ügye komoly formában csak 1589 elején merült fel. Tavasszal akarták megnyitni, de a királyi beleegyezés egyre késett. A jezsuitáknak sok ellenségük volt, nem utolsósorban az ekkor még többségében protestáns ország képviselői, a

⁶ *Epistolae ad generalem*. Közp. jezsuita levéltár, Róma. Jelzete: Germ. 142. köt. 160. l. SZITTYAY Dénes másolatgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában: Ms. 24—30. Továbbiakban: *Epistolae*.

⁷ *Epistolae*. Germ. 142. köt. 180. l.

⁸ „Libros, quos hic Viennae in biblioteca mea habeo, lego Joanni Listhio . . . Alios autem studiosis Tirnaviensibus pro salute animae meae distribuam, ut ex eis discant.” Arch. Vet. No. 93. Prímási lt. Esztergom. Idézi IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600*. Bp. 1937. 48—49. l.

⁹ SOCHER, Anton: *Historia provinciae Austriae Societatis Jesu*. Viennae, 1740. 339. l.

magyar tanácsosok.¹⁰ De még a katolikus rendek, sőt a főpapok közt is sok ellenségük volt, akik azt terjesztették róluk, hogy kirabolják az országot, és a pénzt Rómába küldik.¹¹

Ilyen körülmények közt nyílt meg végül mégis a kollégium valószínűen 1589 októberében, az akkoriban szokásos tanévkezdő hónapban. Szeptemberi jelentéseikben ugyanis még nincs iskola, de a decemberi állapotot ismertető névtár szerint már működik.¹²

Míg az iskola megnyitása ilyen sokáig késett, a könyvtár, mondhatnánk, már a jezsuitáknak az országba érkezése előtt is gyarapodott. 1586. április 20-án végrendekezett ugyanis az esztergomi érsek még akkor kormányzója, TELEGDI Miklós (1535—1586) pécsi püspök, az ellenreformációs harcban OLÁH Miklós érsek fegyvertársa és utódja. Miként 1562-ben OLÁH, most TELEGDI is megemlékezett a könyvtárról. Nagyszombatban kelt végrendeletében ugyanis többek között ezeket írja: „Collegio Jesuitarum, quod brevis hic fundabitur lego omnes haereticos, praeterea opera divi Thomae Aquinatis (et postquam dominus Joannes Kutassy aliquos sibi necessarios delegerit) alios etiam qui supererunt, quod de sacris volo intelligi et exclusis illis, qui in mea domo sunt impressi.”¹³

TELEGDI tehát már a jezsuiták visszatérésének tudatában halt meg, s ennek megfelelően intézkedett. Annak idején ő volt az egyik örököse OLÁH Miklós, a könyvtár és a jezsuiták első pártfogója könyveinek. Most ebben a pártfogásban is örököséül szegődött OLÁHnak. Bár nem érte meg a znióváraljai megtelepedést, végrendeletének megbízott végrehajtója, MOSSÓCZY Zakariás nyitrai püspök 1586. június 30-án jelenti ERNŐ főhercegnek, hogy a TELEGDI által hagyományozott AQUINÓI SZENT TAMÁS könyveit át fogja adni a jezsuitáknak.¹⁴

A többiről, nevezetesen az „eretnek könyvekről” ekkor már nem esik említés. De hogy a znióváraljai könyvtárban voltak ilyen, protestáns művek, azt éppen az egyik fennmaradt könyv címlapi bejegyzése bizonyítja. Eszerint, egy katolikus egyháztörténeti munkát PRIVIGYEI György tótprónai evangélikus lelkész biztosítékul hagy Znióváralján, mivel LUTHER művei német kiadásának 5. és 6. kötetét kölcsön vette.¹⁵

Nem lehetetlen, hogy e LUTHER-kiadás egyik darabja volt TELEGDI Miklós protestáns könyv-hagyatékának. Bár napjainkra, bizonyítható módon, ezekből semmi nem maradt, a fenti adatok világot vetnek arra, hogy az ellenreformációs szellemben fogant jezsuita könyvtár nem volt egészen egyoldalú: a protestáns ellenfél műveit is tartalmazta, nyilván a hatékonyabb vitázás feltételeként.

¹⁰ BADER ausztriai provinciális 1589. febr. 4-i és márc. 4-i jelentése AQUAVIVA generálisnak Bécsből Rómába. *Epistolae*. Germ. 168. köt. 134—135. l.

¹¹ VILLER provinciális AQUAVIVA generálisnak, 1589. szept. 16. *Epistolae*. Germ. 168. köt. 209—210. l.

¹² 1589. szept. 4-én még mindig a királyi döntést várják: *Annuae provinciae Austriae S. J.* 150. l. Pannonhalma, Főkönyvtár. Kézirat. — *Catalogus personarum 1589.* (Uo. kézirat) azonban 1589 decemberben már felsorol két, az iskolában tanító személyt. Megjegyzendő azonban, hogy VILLER provinciális csak 1591. január 26-án tesz jelentést Rómába a királyi engedély megérkezéséről: *Epistolae*. Germ. 169. köt. 34—35. l.

¹³ Budapest, Országos Levéltár: *Ecl. camer. fasc. 18. no. 8.* Idézi IVÁNYI: *I. m.* 89—90. l.

¹⁴ Bécs, cs. kir. pénzügyi levéltár, Hungarn, 14.386 csomó. Idézi IVÁNYI: *I. m.* 91. l.

¹⁵ *Ecclesiasticae historiae auctores*. Basileae, 1557. Jelzete: Ant. Tur. I/3.

A visszatérő jezsuitákat tehát már iskolájuk megnyitása előtt könyvek várták. Erre nem csupán TELEGGDI végrendelete a bizonyíték, hanem a fennmaradt egyes könyvek címlapi bejegyzései is, amelyek azt tanúsítják, hogy a könyvtár már 1589 előtt is szerzett be könyveket.

A tótprónai evangélikus lelkész könyvkölcsönzése pedig azt mutatja, hogy a környék protestáns lakóival nem mindig voltak haragban, még összeköttetések is voltak. Ebből a szempontból természetesen nem volt lényegtelen a turóci rendtagok kiválasztása. BADER provinciális már 1589. február 4-én felhívja a jezsuita generális figyelmét, hogy Znióváraljára — akár magyar, német vagy szlovák nemzetiségű — de mindenképpen csak *magyarországi* születésűek kerüljenek.¹⁶ VILLER provinciális pedig 1591. január 26-án arról tudósít, hogy a kinevezendő új turóci kollégiumi rektor csak magyar lehet, mert németet a magyar urak nem tűrnek.¹⁷

Így lett azután első, kinevezett rektor KASSAI István, aki azonban tisztességére rövidesen méltatlannak bizonyult, s le kellett váltani.¹⁸ Az ezzel kapcsolatos személyi harcok természetesen nem használtak a jezsuiták tekintélyének, s külső ellenségeik sem adták fel ellenük a küzdelmet. A magyar kamara vissza akarta venni tőlük a turóci prépostság birtokait, és cserébe a szakolcai tizedet ajánlotta fel.¹⁹ 1592 elején úgy látszott, hogy átköltöznek Szakolcára, a ferencesek elhagyott kolostorába. Ezt maguk a rendtagok is szívesen vették volna, mert Znióváralján nem érezték jól magukat: ekkoriban intézték a lutheránusok nagy támadásukat a kollégium és templom ellen, amelynek csaknem egész berendezését elpusztították. Ekkor semmisült meg nagy részében a könyvtár is.²⁰

Mindezeket a bajokat tetézte a török előnyomulása. A közeledő hadak hírére 1594 októberében a jezsuiták elmenekültek mind Znióváraljáról, mind Vágsellyéről részben a német birodalom, részben Lengyelország felé.²¹ A török azonban, meglegedve Győr elfoglalásával, nem indult tovább, s így 1594 decemberében a menekülők visszatértek, és a turóci iskolát is újból megnyitották.²²

Ilyen viszontagságok közepette azonban igyekeztek turóci székhelyüktől mielőbb megszabadulni, és 1598 őszen az iskolát átköltöztették a prépostság másik birtokára, Vágsellyére.²³

¹⁶ *Epistolae*. Germ. 158. köt. 134—135. l.

¹⁷ *Uo.* Germ. 169. köt. 34—35. l.

¹⁸ SCHERER provinciális 1594. február 12-én jelenti Rómába, hogy a generális utasításának megfelelően KASSAI Istvánt letette tisztségéről. *Epistolae*. Germ. 172. köt. 56—57. l. Társainak jelentése a volt rektor viselt dolgairól: *Uo.* Germ. 172. köt. 68—73. l.

¹⁹ VILLER provinciális jelentései: 1592. jan. 4., jan., 25., febr. 1., febr. 27. *Uo.* Germ. 170. köt. 7—9., 36—37., 43., 56—57. l.

²⁰ „... Ipsam quoque bibliothecam refertissimam libris optimis, monumentis SS. PP., furenter debachati concerpunt pprimo certatim. . . e laniena accitis bipennibus in partes conscindunt, iactantque in subiectam aquam, maenia infrafluentem.” *Annuae prov. Austr. S. J.* 176. l. Vö. *EK keletkezése*, 48. l.

²¹ Lorenzo MAGGIO vizitátor jelentése 1594. okt. 25-én Prágából AQUAVIVA generálisnak: „Thurociense collegium dissolutum iam est, Sellia quoque deserta est.” *Epistolae*. Germ. 122. köt. 44. l. 1594. okt. 31-én ugyanő kéri a generális, hogy szólítsa fel a német és lengyel provinciális a turóci és sellyei menekülő rendtársak befogadására, nehogy a török kegyetlenség áldozatai legyenek. *Uo.* Germ. 173. köt. 201. l.

²² MAGGIO jelentése: Prága, 1594. dec. 27. *Uo.* Germ. 173. köt. 290—1. l.

²³ ALTER provinciális 1598. márc. 28-án veti fel először az ötletet a generálisnak, hogy helyezték a turóci kollégiumot Vágsellyére. *Uo.* Germ. 178. köt. 84. l. Vö. még *EK keletkezése*. 46—49. l. és id. források.

Mégis, e rövidéletű és zűrzavaros viszonyok között is, a jezsuiták znióvár-aljai iskolájának és könyvtárának művelődéstörténeti jelentősége volt.²⁴

Bár éppen a kollégium első rektora, KASSAI nem vált a vezetése alatt levő intézmény dicsőségére, itt tanított és írta meg emlékiratait a korábban Erdélyben működő első, híres magyar jezsuita, a jobbágyszármazású SZÁNTÓ István.²⁵ Rajta kívül meg még néhány magyaron túl elég tarka volt a nemzeti-ségi összetétel: spanyol, olasz és skót származásúak is akadtak. Iskolájuk bármily szerény keretek és zavaros viszonyok között is: művelődési központ volt, amelyet könyvtárunk támasztott alá.

Az Antiquissima-gyűjtemény turóci kollekcijában fennmaradt 41 kötet közelebbi vizsgálata megvilágítja előttünk ennek a művelődésnek és oktatómunkának a jellegzetességeit.

A könyvek megjelenési éve és a bejegyző könyvtáros kézírása szerint ezeket a beszerzéseket a következő szériákra lehet tagolni:

I. széria : 1586—1589 közötti beszerzések

Jelzete: *Ant*[iquissima, *Collectio*]. *Tur*[ociensis]. I.

Egy kalligráfiára törekvő, egyenesen álló betűkkel rajzolt kézírás az első, amely utoljára 1589-ben megjelent könyveken olvasható, ezzel a szűkszavú szöveggel: „Societatis Jesu inscriptus Catalogo.”

Feltűnő, hogy ugyanakkor, amikor egy meglevő katalógusra utal, a beszerzés helyét nem jelöli meg. Minden esetben követi azonban egy másik kézírás, amely szövegét kiegészíti a „Collegii Turociensis” kifejezéssel. Nyilvánvaló tehát, hogy az első szöveg még abban az időben került a címlapokra, mikor a kollégium még nem létezett, legkésőbb 1589-ben. A megnyílt kollégium könyvtárosa már más személy, ezért vált szükségessé az iskola megnyitása után a szöveget idegen kézírással kipótolni.

Eddigi kutatásaink szerint 28 kötet maradt fenn ebből a legrégebb, fellelhető időszakból, a znióvár-aljai misszió idejéből: aránytalanul több, mint a turóci tartózkodás hátralevő, 1598-ig terjedő éveiből. Pedig éppen ez az anyag volt kitéve a legtöbb viszontagságnak: átélte a kollégium és a könyvtár 1591-i szétválását, 1594-ben pedig a török elől való menekülést. Hozzávéve még a későbbi századokban történt hanyódásokat, valamint azt a körülményt, hogy 1777-ben, a Budára költözéskor a teljes könyvanyag csak harmadrésze került a fővárosba, a többi Nagyszombatban maradt, illetve plébániák között szétosztották — a turóci gyűjtemény első szériájának száma ezzel a 28 kötetrel is elég magas. Arra figyelmeztet, hogy a znióvár-aljai könyvtár az egykorú leírásnak megfelelően, valóban jelentős méretű volt.

Meg kell még jegyeznünk, hogy e 28 kötetből csupán 23 kötetet őriz beszerzése, tehát 1586—89 óta az Egyetemi Könyvtár. Az I. széria 5 kötete, valamint a turóci szériák későbbi beszerzései mind olyan művek, amelyek hosszabb-rövidebb megszakítás után kerültek vissza beszerzésük eredeti helyére.

²⁴ BALASSI Bálint hősi halála alkalmából, 1594-ben például, a znióvár-aljai kollégium tanárai a poéta-osztály tanulóival gyászverset íratnak a híres költő emlékezetére: „*Epicidium in obitum Magnifici et liberi baronis Dni D. Valentini Balassy, nuper apud Strigonium, pro patriae defensione fortiter occumbentis a studiosis poeseos Caesarei Regique Collegii Thurociensis Societatis Jesu.* BALASSA Bálint *Minden munkái.* Szerk. DÉZSI Lajos. Bp. é. n. 2. köt. 641. l.

²⁵ SZÁNTÓ István *Emlékiratai.* Közp. jezsuita levéltár, Róma. SZITTYAY Dénes másolatában: Magy. Tud. Akad. Kvtár, kézírattár, id. h.

Sor- szám	Jelzet	Szerző	Rövid cím	Megj. adatai	Szak	Jegyzet
1	Ant. Tur. I/1. <i>Inc. 471.</i>	CICERO	<i>Epistolae</i>	Venetiis, 1493	latin irod.	őrzése meg- szakítás nélk.
2	Ant. Tur. I/26. <i>Vet. 06/12</i>	Szt. ÁGOSTON	<i>Libri</i>	Basileae, 1506	teológia	1572-ben Dróssy Mártoné
3	Ant. Tur. I/13. <i>Vet. 09/31</i>	VORAGINE JAC.	<i>Legenda aurea</i>	Parisiis, 1509	vallásos irod.	—
4	Ant. Tur. I/27. <i>Vet. 13/59</i>	Szt. BERNÁT	<i>Sermones</i>	Parisiis, 1513	teológia	—
5	Ant. Tur. I/28. <i>Vet. 14/34</i>	VALERIUS MAXIMUS	<i>Exempla</i>	Venetiis, 1514	latin irodalom	őrzése meg- szakítás nélk.
6	Ant. Tur. I/24.	GUALTHERUS	<i>De syllabarum etc.</i>	Tiguri, 1549	verstan	„
7	„	WILLICHIUS	<i>Orthographiae etc. prosodia</i>	Basileae, 1551	„	„
8	„	MURMELIUS	<i>De ratione faciendorum versuum</i>	Vitemberg, 1549	„	„
9	„	SPANGE- BERGIUS	<i>Libellus memoriae</i>	Lipsiae, 1551	olvasó- könyv	„
10	„	FABRICIUS	<i>Prosodia libellus</i>	Lipsiae, 1549	verstan	6—10. szám egybekötve
11	Ant. Tur. I/2. <i>Vet. 49/43</i>	PLINIUS	<i>Historia</i>	Basileae, 1549	ókori tört.	őrzése meg- szakítás nélk.
12	Ant. Tur. 1/3	—	<i>Ecclesiasticae hist. auctores</i>	Basileae, 1557	egyháztört.	
13	Ant. Tur. I/4.	—	<i>Anthologia epigrammaton</i>	H. n. 1566	görög irodalom	őrzése meg- szakítás nélkül
14	Ant. Tur. I/16—18.	MANTUANUS JOANNES	<i>Opera II—IV. tom.</i>	Antverp. 1576	egyházi irodalom	„
15	Ant. Tur. I/19.	VERGIILIUS	<i>Aeneis</i>	Basileae, 1577	latin irodalom	„
16	Ant. Tur. I/20.	SALLUSTIUS	<i>Opera</i>	Antverpiae, 1579	ókori tört.	„
17	Ant. Tur. I/22.	MANUTIUS Aldus	<i>Epitome orthographiae</i>	Antverpiae 1579	helyesírási kézikönyv	„
18	Ant. Tur. I/15.	CURTIUS	<i>Historia Alexandri</i>	Coloniae, 1579	ókori tört.	„
19	Ant. Tur. I/5.	QUINTILIANUS	<i>Libri</i>	Basileae, 1581	latin irodalom	„
20	Ant. Tur. I/6.	MANUTIUS Paulus	<i>Epistolae</i>	Venetiis, 1582	olvasó- könyv	„

Sor- szám	Jelzet	Szerző	Rövid cím	Megj. adatai	Szak	Jegyzet
21	Ant. Tur. I/7.	NIZOLIUS	<i>Thesaurus Ciceronianus</i>	Basileae, 1583	latin irodalom	őrzése meg- szakítás nélkül
22	Ant. Tur. I/8.	—	<i>Sententiae et exempla</i>	Parisiis, 1583	olvasó- könyv	„
23	Ant. Tur. I/23.	MANUTIUS Paulus	<i>Adagia</i>	Venetiis, 1585	olvasó- könyv latin irod.	„
24	Ant. Tur. I/9.	SURIUS	<i>Commentarius</i>	Coloniae, 1586	tört.	„
25	Ant. Tur. I/21.	KEMPIS	<i>Imitatio Christi</i>	Lugduni, 1587	vallásos irodalom	—
26	Ant. Tur. I/14.	VERGILIUS	<i>Thesaurus</i>	Turnoni, 1588	latin irodalom	őrzése megszakí- tás nélkül
27	Ant. Tur. I/25.	FIGULUS	<i>Epithetorum oratoriorum etc.</i>	Francofur- diae, 1588	latin irod. olvasó- könyv	„
28	Ant. Tur. I/10.	J. CAESAR	<i>De bello gallico</i>	Venetiis, 1588	latin irod.	őrzése meg- szakítás nélkül
29	Ant. Tur. I/11.	GLANDORP, Joh.	<i>Historiae Romanae</i>	Francofur- diae, 1589	latin tört.	„
30	„	REUSNER	<i>Genealo- gikon etc.</i>	„	„	„
31	Ant. Tur. I/12.	BARONIO Cesare	<i>Annales ecclesiastici</i>	Antverpiae, 1589	egyház-tört.	„
32	Ant. Tur. I/19.	LANDINUS	<i>Aeneis- commentar</i>	Basileae, 1577	latin irod.	„ 15. szám alattihoz hozzákötve
33	Ant. Tur. I/5.	QUINTILIANUS	<i>Declamatio- num liber</i>	Basileae, 1578	latin irodalom	„ 19. számhoz hozzákötve
34	Ant. Tur. I/13.	GULLERMUS	<i>Postilla maiores</i>	Lugduni, 1509	egyházi irodalom	3. számhoz hozzákötve
35	Ant. Tur. I/20.	RIVIUS etc.	<i>Sallustius- commentar</i>	Antverpiae, 1579	latin tört.	16. számhoz hozzákötve
36	Ant. Tur. I/21.	DIONYSIUS CARTH.	<i>De perfecto mundi</i>	Lugduni, 1587	vallásos irod.	25. számhoz hozzányomt.

Fenti táblázatunk áttekintést nyújt a könyvállományának e legrégebbi rétegéről, az Egyetemi Könyvtár állományának alapjairól a megjelenési adatok sorrendjében.^{25a}

Mindez tehát 36 mű, 28 kötetben.

^{25a} Tájékoztatásul megemlítjük, hogy az ősnymtatványok, RMK és vetustissimák elhelyezését az új gyűjtemény nem bolygatta meg: ezek lelőhelye továbbra is az *Inc., Vet. stb.* jelzettek szerint keresendő. Mindegyik kapott azonban *Ant.* jelzetet is.

Bár e jegyzék egy erősen megcsonkult, nagy részében elpusztult könyvtár szerény maradéka, arra mégis alkalmas, hogy következtetéseket vonhassunk le belőle e könyvtár jellegére. Vizsgálódásunk azért is érdekes, mivel tudomásunk szerint eddig még egyetlen hazai könyvtárunkban sem sikerült felfedezni kétségtelenül bizonyítható módon XVI. századból való beszerzéseket.

A mellékelt képen — Johann GLANDORP *Onomasticon historiae Romanae* c. műve címlapján — szemléletes módon megfigyelhetők az összes katalógizálás nyomai, amelyek e legrégibb beszerzésekre általában jellemzőek. A legrégibb könyvtáros-kéz bejegyzése a címlap közepén „Societatis Jesu Catalogo inscriptus” szöveggel 1589-ből való. A „Collegii Turociensis” kifejezéssel 1590-ben, a kollégium megnyitása után egészítették ki. A jobb-szélre írt korrekció: „Selliensis An. 1600.” a vágsellyei újraalapítást jelzi, míg fent, középen az újabb korrekció „Tyrnaviensis” megjelölése NÉMETHI Jakab kézírásával a ma is meglévő, 1632-i katalógus idejére utal.

Az Egyetemi Könyvtár alapállományának legősibb rétegét ezek a jellegzetes possessorbejegyzések árulják el.

Táblázatunk szak szerinti kimutatásának segítségével tájékozódást kaphatunk némileg, milyen irányú volt a XVI. századi második, magyar jezsuita iskolázás könyvgyűjtő s ezen keresztül: művelődési törekvése.

A fennmaradt 36 mű közül 27 kimondottan tankönyv-jellegű, a korabeli humanista oktatás, a görög—latin klasszikusokon alapuló nevelés szellemében. A teológiai-vallásos irodalmat viszont csak 9 mű képviseli.

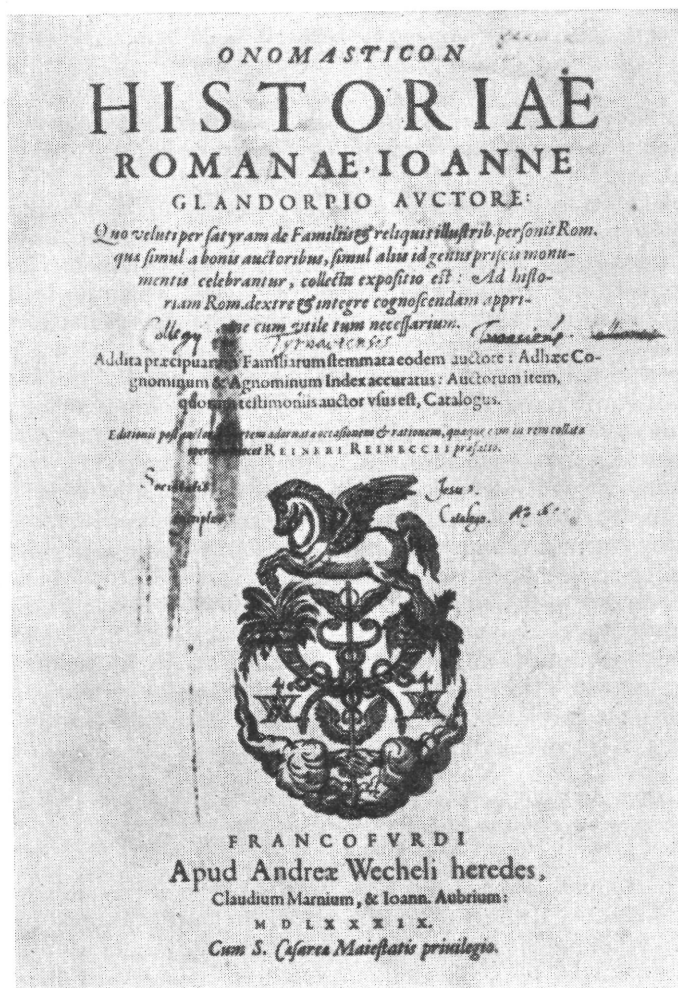
A teológiai tárgyú művek aránylag csekély számával kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a jozefinista időkben az Egyetemi Könyvtár teológiai állományának egy részét leválasztották a teológiai kar könyvtára számára, amelyet jelenleg a budapesti Hittudományi Akadémia könyvtára őriz. Hogy azonban a hittudományi fiókkönyvtárnak átadott mennyiség éppen a legrégibb beszerzések anyagát lényegesen nem módosíthatta, azt az itt végzett kutatásaink valószínűvé teszik. Bár vizsgálataink még egyelőre csak a volt fiókkönyvtári anyag 50%-ára terjedtek ki, a turóci kollektióból 2, a vágsellyeiből pedig 1 kötet került elő, jelezve, hogy a további kutatások sem fogják az Antiquissima-gyűjtemény első két kollektiójának szak szerint megoszló arányát lényegesen módosítani.

Eszerint a pusztaság szerinti megoszlás világosan mutatja, hogy az Egyetemi Könyvtár alapját képező jezsuita kollégiumi könyvtár tipikusan *tanulmányi jellegű* volt, a középiskolai oktatás szintjén. Megerősíti vélekedésünket a közelebről való, tartalmi vizsgálódás is. A fő klasszikus auktorok: VERGILIUS, CICERO, JULIUS CAESAR, SALLUSTIUS, QUINTILIANUS mellett ezeknek kommentátorai szerepelnek, valamint nyelvygyakorlásra és verstani elemzésekre szolgáló kézikönyvek.

A könyvek szerzői, leszámítva az ókori klasszikusokat és a középkori teológia néhány képviselőjét, mint Szent ÁGOSTONT, BERNÁTOT, KEMPIS Tamást és GUILLERMUS bíboros, pápai kancellárt, a következők:

Jodok WILlich (1501—1552) porosz orvosdoktor, Odera-Frankfurtban a görög nyelv tanára, majd orvosprofesszor: protestáns szerző. Johann MURMEL (megh. 1527) a münsteri gimnázium rektora, humanista tudós. Georg FABRICIUS (1516—1571) költő és kritikus, protestáns lelkész Eislebenben. Johannes MANTUANUS, igazi nevén SPAGNOLI (megh. 1518), mantuai származású, a karmelita rend generálisa. Paulus MANUTIUS (1512—1574) a híres

velencei nyomdász, Aldus MANUTIUS fia, író, klasszikusok kommentátora. Aldus MANUTIUS (megh. 1597) az előbbinek fia, gimnáziumi tanár Rómában. Marius NIZOLIUS a XV. században élt humanista szerző, CICERO-komentátor. Laurentius SURIUS (1522–1578) lübecki születésű karthauzi szerzetes,

I. ábra. Példa a legrégebbi beszerzések címlapi possessor — bejegyzéseire
(Ant. Tur. I/11.)

történetíró és hitvitázó. Johann GLANDORP (megh. 1564) MELANCHTON kedvelt tanítványa, rektor Braunschweigben és Gosslarban: protestáns szerző. Elias REUSNER (megh. 1612) orvos és történészprofesszor Jenában: protestáns szerző. Cesare BARONIO (1538–1607) bíboros, a vatikáni könyvtár őre, egyháztörténész az ellenreformáció szellemében. Christoph LANDINI (1480–1510) firenzei humanista költő, filozófus, szónok és nyelvész. Johann RIVTUS (1500–1553) a meissenai iskola inspektora, protestáns szerző.

E névsorból mindössze 3 személy számítható a katolikus egyház képviselőihez (MANTUANUS, SURIUS, BARONIO), az ellenreformációs irodalomhoz pedig csak az utóbbi kettő. Ezzel szemben találunk 5 protestáns szerzőt, míg a többi világi, humanista tudós és tanár.²⁶

E középiskolás, tanulmányi anyag tehát a humanista műveltség taláiban gyökerezett, fő céljának az ókori klasszikusok ismertetését tartva. Nem egyoldalúan rendi, szeretházi könyvtár volt, hanem a világi műveltség alátámasztására törekedett elsősorban.

Ugyanakkor azonban a fennmaradt, csekély számú vallásos könyv tartalma jellemző a trienti zsinat szellemében új erőre kapó, céltudatosan katolikus irányulásra.

Mindenekelőtt a magasabb teológia képviselőinek szereplését találjuk jellemzőnek; Szent ÁGOSTON, Szent BERNÁT és — ideszámíthatjuk, ismerve TELEGDY ajándékát — Szent TAMÁS műveit.²⁷ Bár valamennyien középkori szerzők, különösen a két utóbbi az ellenreformációs, jezsuita szellemre mutat. AQUINÓI Tamás ARISTOTELESEN alapuló bölcséletét a trienti zsinat állította újból előtérbe.²⁸

De ennek a szellemnek képviselője Cesare BARONIO római bíboros *Annales ecclesiastici* című nagy egyháztörténeti műve is, amelynek kötetei éppen ebben az időben, folyamatosan jelennek meg évenként, többféle kiadásban is. A könyvtár ezeket a későbbi időkben is gondosan beszerzi.

A tudományos jellegű teológiai irodalom mellett a népszerű, lelki olvasmányok körébe tartozik KEMPIS Tamás elterjedt műve, az *Imitatio Christi*. JACOBUS A VORAGINE domonkos szerzetes és genovai érsek (megh. 1298) híres *Legenda aurea*ja pedig már a reformáció kora előtti kolostorokban általánosan elterjedt olvasmány volt, sőt, mint ismeretes, kódexeink legenda-anyagának egyik fő forrása.²⁹

Mindezek azonban nem feledtetik azt, amit az Antiquissima-gyűjtemény turóci kollektívájának első szériája már világosan a szemünk elé tár: a könyvtár jellegét a humanista oktatás szolgálatában álló, tipikus tanulmányi követelmények határozták meg.

II. széria : 1589—1591

Jelzete: Ant. Tur. II.

Ezt a periódust a második könyvtáros-kéz beírásai jelzik. Az elsővel ellentétben dőltbetűs, de ugyancsak gondos, higgadt írás. Ott, ahol nem az első könyvtáros kézírását egészíti ki, a következő szöveggel szerepel: „Collegii Turociensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus.” Csupán 1591-ig megjelent könyveken található. Eltűnése egyidejű tehát a könyvtár nagy pusztulásával.

Ez a kézírás őrizte meg számunkra az első, pontos szerzeményi évszámot is az egyik ősnymtatvány: a TURÓCZI-féle krónika 1488-i brünni kiadásának címlapján. A szöveg így szól: „Collegii Turociensis Societatis Jesu donatus a

²⁶ Az egyes szerzőkre vonatkozó adatok: JÖCHER, Chr. G.: *Allgemeines gelehrten Lexicon*. Leipzig, 1751.

²⁷ AQUINÓI Szt. TAMÁS művei, amelyeket 1586-ban TELEGDY hagyatékából adtak át a könyvtárnak, az 1591. évi lutheránus támadás idején pusztulhattak el. 1600-ban ugyanis, a könyvtár újr alapításakor, újból beszerzik. Vö. EK *Vet.* 08/28. (Ant. Sell. I/12.)

²⁸ Vö. SZEKFI Gyula: *Magyar történet*. Bp. 1939. 4. köt. 112. l.

²⁹ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp. 1931. 178. l.

Francisco Zabo anno 1590." A könyvet tehát SZABÓ Ferenc ajándékozta 1590-ben a znióváraljai könyvtárnak.³⁰

De taláunk e korszakból olyan könyvet is, amely előzőleg ismert nevű, történeti személyek birtokában volt. Stanislaw SOKOLOWSKI (1537—1593), a krakkói egyetem teológia-professzora BÁTHORY István lengyel királynak ajánlotta katolikus hitvédelmi munkáját, amely *De verae et falsae ecclesiae discrimine* címmel 1583-ban jelent meg Krakkóban, címlapján a nyomtatott ajánlással: „Ad Serenissimum Stephanum I. Poloniae Regem.” A könyv másik lapján viszont az alábbi kézzel írott ajánlást olvashatjuk: „Magnifico Wolfgango Kowaciosky Stephanus Rex Poloniae mittit: postulans ut ad eius lectionem sodalis accedar affectibus, animoque praeparato.”³¹

A művet tehát maga BÁTHORY küldte kedves emberének, KOVASÓCZY Farkasnak, aki mint a kormányzótanács tagja Erdély államügyeit vezette.

Tekintve, hogy a könyv 1583-ban jelent meg, BÁTHORY viszont 1586-ban már meghalt, a könyvet a két évszám közötti időben küldhette KOVASÓCZY-nak. Maga KOVASÓCZY sem élt sokáig: 1594-ben az új erdélyi fejedelem, BÁTHORY Zsigmond kivégeztette. A turóci könyvtáros kézírásából azonban úgy látszik, hogy a könyv még életében került Znióváraljára, talán ő maga ajándékozta a kollégiumnak 1589—1591 táján, amikor BÁTHORY István már nem élt.

Ami újdonság még ebben a szériában, az, hogy itt tűnnek fel először magyar szerzők a könyvek írói között. Ilyen az előbb említett TURÓCI János *Chronica Hungarorum* című műve, és ilyen TEMESVÁRI Pelbártnak, a híres ferences prédikátornak a beszédeit tartalmazó munka, amely 1501-ben Hagenauban jelent meg.³²

A magyar eredetű könyvek feltűnése illusztrálja a jezsuitáknak azt a kezdettől való törekvését, hogy idegen létükre is idomuljanak a környezethez, mint ahogy a provinciális is fontosnak tartotta, hogy a kollégium személyzete, ha nem is éppen magyarokból, de legalább magyarországi születésűekből álljon. Ezt a követelményt először nehéz volt teljesíteni, hiszen kezdetben a protestáns többségű magyarságból csak igen kevesen léptek a jezsuita rendbe. 1590 decemberében például Znióváralján a 10 főnyi személyzetből csak 3 magyar (KASSAI István, SZÁNTÓ István, MÁRTON Miklós). A többiek közül 3 szláv (ebből 1 horvát és 1 szlovák), 1 belga, 1 dalmata és 1 spanyol.³³ A nemzetiségi összetétel tehát meglehetősen tarka, de legalább a fele mégis magyarországi születésű.

Az időszak többi könyveszerzése csekély: mindössze BARONIO egyháztörténeti művének második kötetét találjuk még, továbbá CICERO beszédeit és a Jézus-Társaság 1583. évi, Rómában megjelent annalesét.

³⁰ EK jelzete: *Inc. 228* (Ant. Tur. II/1.) Megjegyzendő, hogy az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-katalógusában, amely még a XIX. században készült, s ahol a címlapi bejegyzések is fel vannak tüntetve, tévedés folytán „1590” helyett „1690”-et írtak. Ez anakronizmus, mivel a turóci kollégium már 1598 óta nem létezett. Csak rendház maradt itt, amely a BOCSKAI-szabadságharc után ismét helyreállt. Itt is keletkezett később könyvtár, legalábbis bizonyos számú könyvanyag, de iskola többet nem nyílt. Elnevezését a rendház könyvein mindig világosan feltüntetik: „*Residentia Turociensis*”, amely nem tévesztendő össze a „*Collegium Turociense*” kifejezéssel.

³¹ Jelzete: *Ant. Tur. II/3.*

³² EK kéziratár, *RMK III. 22.* (Ant. Tur. II/2.)

³³ *Catalogus personarum 1590.* id. h.

III. széria : 1593—1594

A harmadik könyvtáros már hanyagabb betűkkel, gyorsabban ír, s ki zárólag 1593- és 1594-ben megjelent műveket jegyez be. Jellegzetessége, hogy „Turociensis” helyett mindig „Tyrociensis”-t ír. Mindössze két kötetet található meg kézírása: BARONIO egyháztörténeti munkáinak új, római kiadásban beszerzett első és második darabján.³⁴

IV. széria : 1595—1597

A negyedik kézírás 1591—1596 között megjelent műveken tűnik fel, s az utolsó bejegyzőt képviseli a turóci gyűjteményben. Tekintve, hogy 1597 januárjából fennmaradt egy olyan névtár is, amelyben a könyvtár prefektusát is megemlítik, nevét is tudhatjuk: valószínűen a skót származású MORUS Florentiusszal azonos.³⁵

Kalligrafikus írásának különös ismertetőjele még az, hogy Turóc nevét mindig „Th”-val írja: „Thurociensis.” BARONIO említett művének 3., 4., 5. és 6. kötetét írja be, valamint a kor híres jezsuita provinciálisának, CANISIUS Szent Péternek 1591-ben megjelent elmékedéseit.³⁶

Az utolsó három periódus szórványos és nem különösebb jelentőségű beszerzéseiből világosan látható a pusztítás következtében tönkretett könyvtár lassú sorvadása. Az ellenséges érzületű, lutheránus környezetben a kollégium is csak vegetált, míg 1598-ban át nem költözött Vágsellyére.

Feltűnő, hogy az egész znióváraljai gyűjteményből a költözéskor csak az első szériában található, említett 23 kötetet vitték magukkal. Az 1589 utáni beszerzéseket, legalábbis, amennyire a maradványok mutatják, otthagyták a rezidenciává, rendházzá egyszerűsödött régi székhelyen. Innét csak később, nagy kerülővel csatlakoztak azután ismét a gyűjteményhez, már a második nagyszombati korszakban.

TEMESVÁRI Pelbárt munkája például még 1644-ben is a znióváraljai rendház birtokában volt. KOVASÓCZY Farkas könyvét pedig még 1667-ben is itt őrizték. BARONIO egyes kötetei viszont 1620-ban a felvidéki birtokos SZENT-IVÁNYI-család egyik tagjának, Ferencnek a kezére jutottak, s innét kerültek vissza 1632-ben a már Nagyszombatban őrzött könyvtárba.

A *Legenda aurea* a pozsonyi kollégiumba került, s innét csak II. JÓZSEF idejében tért vissza, a feloszlott kolostorok könyvanyagával együtt, már a pesti Egyetemi Könyvtárba. A legkalandosabb sorsa azonban KEMPIS Tamás könyvecskéjének lett. Ez, miután egy ideig ugyancsak a turóci rezidenciában maradt, a kapucinusok budai rendházába került, s innét csak 1950-ben, a második nagy kolostori könyv-elosztás idején tért vissza eredeti helyére: az Egyetemi Könyvtárba.

A turóci gyűjteménnyel a könyvtár XVI. századi szerzeményeinek sora le is zárul. Ami ezután következik, már az 1600. évi újraalapítás munkája.

³⁴ *Ant. Tur.* III/1—2.

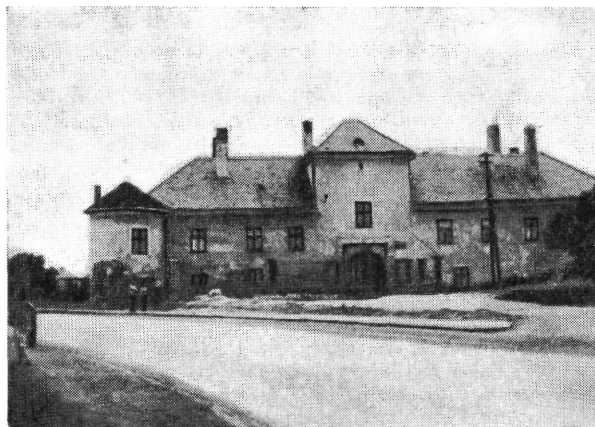
³⁵ *EK keletkezése.* 54. l.

³⁶ *Ant. Tur.* IV/1—5.

3. Vágsellye (1598—1605)

A CARILLO Alfonz által 1600-ban újjászervezett könyvtár állományából 12 kötet maradt fenn. Ezek közül egynek a címlapján az 1599-es beszerzési év olvasható, a többi 11 kötet címlapján az alábbi szöveg: „Collegii Selliensis Societatis Jesu inscriptus Catalogo An. 1600.”

Itt azonban már segítségünkre van a SZENTIVÁNYI-féle, 1690. évi katalógus is, amely még további 23 azóta elveszett mű emlékezetét tartotta fenn.

2. ábra. A vágsellyei kollégium épülete
(A felvétel JÁN PÖSTÉNY (Pozsony) és TÓTH András szívességéből)

Természetesen, adataink még így sem teljeseek, hiszen említettük, hogy a SZENTIVÁNYI-katalógus nem pontos: azokat a műveket, amelyeket 1632-ben újra katalogizáltak, nem az eredeti szerzeményi évvel, hanem az 1632. évszámmal tüntette fel. Így még több, azóta elveszett 1600 és 1600 előtti szerzemény lappanghat e katalógus 1632. évi, feltűnően nagyszámú beszerzései között. Ezeknek felderítése azonban ma már, éppen a könyvek hiányában, lehetetlen.

Csak arra szorítkozhatunk, ami bizonyítható. Maradványaink szerint 1598-ban 23 kötetet vitt magával a kollégium Turócból Vágsellyére, ezen kívül 1600-ban még 35 kötet új beszerzésről van tudomásunk (23 a katalógusból, 5 egyéb forrásból, 12 pedig megmaradt: előkerülve az 1632. évi szerzeményekből). Az 1600. évben tehát összesen 63 kötet őrzéséről van tudomásunk.

Ezek után felvetődik a kérdés, mit jelentett a könyvtár újraalapítása? Megállapíthatunk-e a könyvgyűjtés, illetve a nevelés irányelveiben valami változást, összehasonlítva a már ismertetett znióváraljai időszakokkal?

Ennek eldöntésére a következőkben felsoroljuk a vágsellyei kollektív I., 1600. évi szériájának kötetait, utána pedig az elveszett, de emlékekben ránkmaradt könyvek adatait.

I. széria: 1599—1600

Ant. Sell. I.

1. *Dictionarium Graeco-Latinum*. Basileae, 1584. görög—lat. szótár
2. THUKYDIDES: *De bello peloponeso*. H. n. 1588. görög tört.
3. HERODOTOS: *Historiarum libri*. H. n. 1592. görög tört.

4. FLAVIUS BLONDINUS: *De Roma* . . . Basileae, 1559. római tört.
5. DIONYSIUS Halicarn.: *Historia et retor.* Francofurdi, 1586. tört. és szónoklattan
6. SIGONIO Carlo: *De iure populí Romani.* Bononiae, 1584. római jogtört. kézikönyv
- 7—8. GENEBRARD: *Chronographia.* Coloniae, 1581.
9. BRISSONIUS, B.: *De sollemn. Romani.* Francofurdi, 1592. római jog
10. ROSINUS, J.: *Romanarum antiquitatum libri.* Basileae, 1583. római tört. Hozzákötvé: PANUVIUS: *Fastorum libri.* római tört.
11. APHTONIUS: *Progymnasmata.* Francofurdi, 1598. görög tört.
12. AQUINÓI Szt. TAMÁS: *Summa theologica.* H. n. 1508. teológia

A Szentiványi-katalógusban fennmaradt 1600. évi (elveszett) beszerzések :

- Dictionarum poeticum a litera ad finem.* Venetiis, 1551. irodalmi kézikönyv
 DELRIUS, Martinus S. J.: *Syntagma tragoedia Latina.* Antverpiae, 1593. irodalom
 HORATIUS: *Epistolae, cum scholiis Zembrini.* Francofurdi, 1577. irodalom
 ISSELT, M.: *Rerum in orbe gestarum commentar.* Coloniae, 1586. tört.
 PISTORIUS, J.: *Falsitas lutherana detecta.* Friburg, 1601. hitvédő teológia
 PIERUS, J.: *Hieroglyphica Aegyptiana.* Lugduni, 1594. írástört.
 PONTANUS, Jacob S. J.: *Commentarii Virgilii Bucolica, Georgica.* Augustae, 1599. irodalom
 SCALIGER, J. Caesar: *Poetices libri.* H. n. 1586. I—IV. tom. irodalom
 SCAPULA, J.: *Lexicon Graeco-Latina.* Basileae, 1594. irod. kézikönyv
 TERENTIUS: *Comoedia.* Francofurdi, 1579. lat. irodalom
 TORRENTIUS: *Sacra poemata.* Antverpiae, 1594. vallásos irod.
 TURNERUS, R.: *Orationes.* Ingolstadt, 1599. egyházi beszédek
 VAERENIUS, J.: *Syntaxa Graeca.* Coloniae, 1581. görög nyelvtan
 VERGILIUS: *Bucolica-Georgicon-Aeneis.* Francofurdi, 1583. lat. irodalom
 ARISTOTELES: *Physica.* Venetiis, 1585. görög filozófia
Athenai Deiphnosophistarum libri. H. n. 1597. görög filozófia
 CICERO: *Orationes.* Lugduni, 1554. lat. irodalom
Theaurus linguae Latinae. Basileae, 1551. I—III. tom. lat. irodalom
 DIOGENES LAERTIUS: *De moribus et vita philosophorum.* Lugduni, 1561. filozófiatört.
 MURETUS, Ant.: *Orationum tomorum.* Ingolstadt, é.n. irodalom
 NATALIS: *Mythologiae.* Francofurdi, 1588. görög—lat. vallástört.

Acta Jesuitarum in Hungaria (Pozsony):

Bibliorum Regionum [libri] quatuor linguarum. Antverpiae, 1571. I—V. tom. vallásos irod.
 (FORGÁCH Ferenc nyitrai püspök ajándéka 1600 augusztusában. Még 1637 előtt elveszített, ebben az évben ugyanis KÁROLYI Mihály özvegye, SEGNYEY Borbála ajándékából újra beszerzik. Ez utóbbi példány ma is megvan.)

Táblázataink szerint a könyvtár újraalapítási beszerzései közül 34 mű adatait ismerjük. Szakszerinti statisztika szerint ezekből is csak 5 mű vallásos jellegű. A többi, tehát szám szerint 32 megint csak a korabeli középkorai humanista oktatás szolgálatában álló tankönyv.

II. széria: 1601—1605

Ant. Sell. II.

Ha vizsgálódásainkat tovább folytatva, kiterjesztjük a vágssellyei kollektio második szériájára is, tehát az újraalapítást követő évekre, egészen az iskola fennállásáig, hasonló eredményre jutunk.

Táblázat szerint:

Ant. Sell. II.

1. STOBAEUS, J.: *Sententiae ex thesauris Graecorum.* Antverpiae, 1575. görög irod.
2. PLATON: *Opera omnia,* Marsilio Ficino interpretata. Lugduni, 1590. gör. filozófia
3. CEDRENUS: *Annales.* Basileae, é. n. tört.
4. ALEXANDRINUS APPIANUS: *Romana historia.* H. n. 1592. tört.

5. BARONIO, C.: *Annales ecclesiastici*. Roma, 1596. 7. tom. egyháztört.
6. TACITUS: *Anales*. Francofurdi, 1592. római tört.
7. BOSIO, I.: *Istoria della sacra religione . . . di San Giovanni Gierosolimitano*. Roma, 1594. egyháztört. (rendtörténet)
8. JOVIUS, Paulus: *Vitae illustrium virorum*. Basileae, 1578. tört.
9. CUVIACIUS, Jac.: *Opera*. Francofurdi, 1595. jogtud.
10. EUKLIDES: *Elementorum libri*. Coloniae, 1591. geometria
11. XENOPHON: *Opera*. Francofurdi, 1594. görög tört.
12. CLAVIUS, Chr.: *Horologiorum descriptio*. Roma, 1599. természettud.
13. CLAVIUS, Chr.: *Astrolabium*. Roma, 1593. természettud.
14. TARCAGNOTA, G.: *Delle historie del mondo*. Venetiis, 1598. tört.
15. TARCAGNOTA, G.: *Delle historie del mondo*. 2. tom.
16. TARCAGNOTA, G.: *Delle historie del mondo*. 3. tom.
17. PERERIUS: *Commentarii in Daniele prophetam*. Antverpiae, 1594. vallásos irod.
18. TERENTIUS: *Opera*. Lugduni, 1560. latin irod.
19. GRETSERUS, Jac. S. J.: *Apologeticus*. Ingolstadt, 1600. hitvédő irod.
20. LIVIUS: *Historia*. Francofurdi, 1588. lat. tört.
21. CONIATE, N.: *Historie de gl'imperatori graeci . . .* Vinetia, 1569. tört.
22. ZONARAS, G.: *Historia*. Vinetia, 1572. tört.
23. DELRIO, Mart.: *Disquisitionum magicarum libri*. Moguntiae, 1603. természettud.
24. TURSELLINUS: *Laurentanae historiae*. Moguntiae, 1600. vallásos irod.
26. DUNS SCOTUS: *Libri*. Venetiis, 1597. teológia
26. RUFFINUS: *Opera*. Parisiis, 1580. teológia
27. PROSPERUS: *Opera*. Duaci, 1577. vallásos irod.
28. *Corpus Juris Civilis*. Venetii, 1583. jogtudomány (törvénytár)
29. *Corpus Juris Civilis*.
30. LIPPUS Brandolinus: *De ratione scribendi*. Coloniae, 1573. irodalom
31. JUSTINUS: *Ex Trogo Pompeio historia*. Coloniae, 1593. tört.

A Szentiványi-katalógusban fennmaradt (és azóta elveszett) 1605. évi beszerzés :

PRATEOLUS, Gabriel: *Elenchus haereticorum omnium*. Coloniae, 1605.

Itt is, 32 kötetből mindössze 9 a vallásos jellegű irodalom képviselője a többi tankönyv. Közelebről vizsgálva a szerzőket, s különválasztva a nagy számban képviselt ókori klasszikusokat, az alábbi névsort állíthatjuk össze:

FLAVIUS BLONDUS (1392—1463) híres történész, pápai titkár. Carlo SIGONIO (1523—1584) történész és kritikus, paduai professzor. Gilbert GENE-BARRARD (megh. 1597) bencés, majd Aix-i érsek, teológus és héber nyelvész, aki IV. HENRIK francia király ellen tartott tüzes szónoklatokat. Barnabas BRISSON (1531—1591) jogtanár, a párizsi parlament ügyvéd-generálisa, III. HENRIK alatt államtanácsos és külföldi követ. Johannes ROSINUS (1551—1626) lelkész Wickerstaedtben, hitszónok Naumburgban: protestáns szerző. PANVINIUS (1529—1568) ágostonrendi szerzetes, történész. Martin DELRIO (1551—1608) antwerpeni születésű jezsuita, filozófus és teológus, löweni tanár. Michael ISSELT (megh. 1597), a hamburgi olasz kereskedők hitszónoka, aki Löwenben tanult filozófiát és teológiát. Joannes PISTORIUS (1544—1607) teológiai és orvosdoktor, hesseni születésű. Előbb protestáns, majd katolikus teológus és kanonok. Jacob PONTANUS (1542—1626) jezsuita irodalom-tanár Augsburgban. Julius Caesar SCALIGER (1484—1558) humanista filozófus, költő és kritikus. TORRENTIUS, másképp VAN BAECKEN (1520—1595) filológus Löwenben és Brüsszelben. Robert TURNER (megh. 1599) katolikus angol, aki a vallásüldözés miatt elhagyva hazáját, Ingolstadtban lett egyetemi rektor, teológus. Antonius MURETUS (1526—1585) humanista kritikus és szónok, aki élete végén pappá szenteltette magát, sőt, egyes források szerint jezsuita lett. Hieronymus NATALIS (megh. 1580) spanyol jezsuita, görög és héber nyelvet tanított Rómában. Jacobus BOSIUS a XVI. század második felében élt mint a

jeruzsálemi Szent János lovagrend tagja. Paulus JOVIUS (1483—1552) a híres humanista történetíró. Jacobus CUIACIUS (1520—1590) francia jogtanár Bourges-ban, egy ideig a savoyai herceg tanácsosa, korában híres jogász. Christoph CLAVIUS (megh. 1612) jezsuita matematika-professzor Rómában, bambergi születésű. Joannes TARCAGNOTA nápolyi író, a XVI. század derekán élt. Benedictus PEREIRA (PERERIUS, 1535—1610) spanyol jezsuita, a szentírás-tudomány szakértője. Jacob GRETSER, marcdorfi születésű jezsuita, szül. 1560-ban. Horatius TURSELLINUS (megh. 1599) jezsuita, római tanár. Aurelius BRANDOLINUS (megh. 1498) firenzei szónok, költő és muzsikus, humanista szerző. Gabriel PRATEOLUS (megh. 1588) a teológia doktora a párisi Sorbonne-on.³⁷

Ebben a névsorban már megfigyelhető a katolikus szerzők előtérbenyomulása a humanista világiak mellett, és protestáns író csak egy marad. A művek tárgya tekintetében azonban nincs változás, a könyvtár gyűjteményében továbbra is a középiskolás tankönyvek uralkodnak.

A könyvtár jellege tehát 1586 óta nem változott, s CARILLO újrualapítása sem térítette el eredeti rendeltetésétől, a középiskolai, tanulmányi könyvtár típusától. Ami változás mutatkozik, az csak a tananyag differenciálódására, elmélyülésére mutat és a katolikus szerzők nagyobb súlyára. A görög—latin irodalom mellett a vágsellyei időszakban már feltűnnek jogtudományi művek (Sigonio, Brissonio, Cujacius könyve, a *Corpus Juris Civilis* kötetei). De feltűnnek a természettudományos érdeklődés kezdetei is (EUKLIDES geometriája mellett CLAVIUS és DELRIO művei).

Ismerve azt a gondot is, amellyel a rend a vágsellyei iskola tanári karát kiválogatta,³⁸ megállapíthatjuk, hogy a könyvtár, bizonytalan és viszontagságos kezdetei után egy fokozatos színvonalbeli emelkedés útján volt, amikor a BOCSKAI-háború ismét megszakitotta a fejlődését. A művelődés, amelynek tankönyvei segítségével szolgálatában állt, határozottan katolikus és ellenreformációs szellemű volt, de a klasszikus ókor megismertetésében, valamint a jog és természettudomány kezdeteiben ugyanazokat a célokat szolgálta, amelyek a humanizmussal meginduló világi műveltség alapjai is voltak, függetlenül a vallási harcok szellemétől.

Az állomány alapjainak elemzése azonban arra is felhívja a figyelmünket, hogy ebben az anyagban különleges ritkaságokat, tartalmuk vagy kiadásuk miatt rendkívüli értékű műveket hiába keresünk. Ósnyomtatvány például mindössze kettő akad. Kódexek egyáltalában nincsenek, ezekből az elsőt csak a második nagyszombati korszakban, 1628-ban szerzi be a könyvtár.³⁹

Ez is csak a gyűjtemény középiskolai, tanulmányi jellegét erősíti. A jezsuiták csupán az oktatómunka gyakorlatához kerestek támaszt, a könyvgyűjtés nem volt öncél, és a rend kollektív szellemében egyéni hajlamoknak különben sem jutott nagy szerep. A főúri magánkönyvtárak vagy a személyes, nagyúri gondoskodáshoz kötött intézmények gyűjteménye mellett tehát anyagával nagyobb jelentőségre nem emelkedett.

Ma az Antiquissima-gyűjtemény e két első kollekciójának, az 1586—1605 közötti beszerzéseknek különleges értékét nem a könyvek tartalma adja,

³⁷ Adatok vö. JÖCHER: *I. m.*

³⁸ *EK keletkezése.* 49. l.

³⁹ *Cod. Lat.* 73. (Ant. Tyrn. 1628/1.)

hanem beszerzésük ideje, ennek országos viszonylatban való régisége és az a körülmény, hogy e gyűjtemény legtöbb darabját az Egyetemi Könyvtár a XVI. század óta megszakítás nélkül őrzi.⁴⁰

DEZSÓ DÜMMERTH: L'ORIGINE DES COLLECTIONS DE LA BIBLIOTHÈQUE UNIVERSITAIRE DE BUDAPEST

Nous avons déjà démontré dans une étude précédente que, en opposition à la conception généralement adoptée jusqu' à présent, la Bibliothèque Universitaire de Budapest ne fut pas fondée en 1635, en même temps que l'Université, mais beaucoup plus avant. En réalité, sa fondation remonte à 1561; c' est alors que les Jésuites avaient établi la bibliothèque de leur collège de Tyrnavia (Nagyszombat, aujourd' hui Trnava en Tchécoslovaquie), ancêtre de la Bibliothèque Universitaire de Budapest. Les matériaux conservés par celle-ci depuis l'époque antérieure à 1635 jusqu' à nos jours font preuve de notre thèse.

Ce matériel dénommé *Antiquissima* constitue aujourd' hui une collection spéciale qui se divise en des groupes selon la lieu et la date de l'acquisition. Car le collège des Jésuites changea plusieurs fois de siège et durant une période, il a même fermé ses portes. A ce temps, les livres de la bibliothèque étaient gardés à Vienne, d' où ils furent plus tard retournés en Hongrie.

La collection des *Antiquissima* se compose actuellement des groupes suivants:

I. *Collectio Turociensis*. Acquisition de la bibliothèque pendant la période de 1586 à 1598, lorsque le collège résida à Znióvárálja, dans le comitat Turóc.

II. *Collectio Selliensis*. Acquisitions des années 1598 à 1605, quand le collège avait son siège à Vágsellye, au comitat de Nyitra.

III. *Collectio Tyrnaviensis*. Acquisitions de 1612 à 1635 à Tyrnavia, avant la fondation de l'Université.

De la période du premier collège de Tyrnavia (1561—1567), nous n' avons pas de livres. L'étude présente ne s' occupe que des collections de Turóc et de Sellye, et analyse en détail leur composition thématique. Nous avons pu constater que la bibliothèque du collège des Jésuites de Hongrie avait, pendant la période de 1586 à 1605, un caractère typiquement humaniste et elle possédait un fonds destiné à l'usage des étudiants du collège. Ce fonds se composait en premier lieu d' ouvrages des auteurs classiques anciens auxquels venaient s' ajouter les livres de la littérature ecclésiastique; à côté des ouvrages de théologie catholique, on y trouvait représentée la théologie protestante aussi, servant selon toute vraisemblance les buts des controverses religieuses.

⁴⁰ Az *Antiquissima*-gyűjtemény harmadik kollekcója — *Collectio Tyrnaviensis 1612—1635* — már a második nagyszombati letelepülés korszakára vonatkozik. Ez a gyűjtemény, beszerzésének idejét tekintve, nem tartozik jelen tanulmányunk keretei közé, mivel itt csak a XVI. századvég és a XVII. század első éveivel kívántunk foglalkozni: az első és második magyarországi jezsuita kísérlet korával. De a kollekcó terjedelme sem tenné lehetővé itt a részletesen elemző ismertetést.

A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása

1. Napjainkban a tudományos kutatás egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, és ennek megfelelően növekszik a tudományos kutatás eredményeit közlétező publikációk száma is. BARABÁSI Rezső a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában tartott előadásán¹ bemutatott egy grafikont a Szovjetunió (publikált és nem publikált) dokumentum-termésének 1980-ig várható növekedéséről. Ez igen nyugtalanító képet ad a növekedés gyorsuló tendenciájáról² és arról, hogy a dokumentálással foglalkozó személyek száma, sajnos, nem növekszik a dokumentumok számának arányában. A grafikon által elének vetített kép tulajdonképpen általános érvényű, hiszen világjelenség a dokumentumok számának rohamos növekedése és a dokumentációs feldolgozás nehézségeinek egyre nehezebben leküzdhető fokozódása. A dokumentumok összmenyiségének növekedése mellett a tudományos dokumentumok számának növekvő tendenciája külön is igazolható.³ A tudományos dokumentumok esetében, a számszerű növekedés mellett, egy másik nyugtalanító körülmény is kimutatható: a tudományok differenciálódásával és a tudomány termelő erővé válásával párhuzamosan megnövekedett a kutatási témák, illetve a kutatási feladatok kitűzésének felelőssége is. Vigyázni kell arra, nehogy már korábban mások által behatóan vizsgált vagy megoldott kutatási feladatot kapjon a kutató; vigyázni kell a kutatás részmozzanatainak sorrendjére; vigyázni kell a szóban forgó kutatás határidejének betartására stb.⁴ Mindezek a felelősségi szempontok, ezek gondos tekintetbevétele sok gondot ró e dokumentumokkal kapcsolatos tájékoztatás felelőseire, sőt a tudományos kutatás szervezőire és irányítóira is. E nyugtalanító körülmények enyhítésében jelentős szerepet játszhat az ún. kutatási tájékoztatás. E szolgáltatás jelentőségéről és világviszonylatban betöltött szerepéről képet nyerhetünk RÓZSA György *Tudományos tájékoztatás és tudomány szervezés* c. cikkének az átolvasása révén.⁵ Itt némi bevezetést is kapunk a témakör nemzetközi irodalmába, és megtaláljuk a tudományos tájékoztatásnak nevezett feladatkör egyes részfeladatainak leírását és rendszerezését. RÓZSA György ilyen részfeladatnak tartja pl. a kutatási metodikák dokumentációs vizsgálatát, a kutatók irodalomhasz-

¹ 1964. márc. 7-én *Törekvések a könyvtári és dokumentációs munka technikájának továbbfejlesztésére* címmel.

² Kereken számítva 1960-tól 1980-ig 4 milliőről 22 millióra növekszik a szovjet dokumentum-termés.

³ Vö. *Auger-jelentés* adatait. *Magy. Tud.* 1964. 136—137. l.

⁴ A felelősség témakörével kapcsolatban érdekes SZAKASITS D. György vizsgálata, aki egy kutatóintézet témáit sorra véve megállapította, hogy a témák mintegy 10%-a helytelenül megválasztott. (Hozzászólás RÓZSA György kandidátusi értekezéséhez.)

⁵ *Magy. Tud.* 1964. 135—145. l.

nálati szokásainak felmérését, a kutatási munkaidőmérleg készítését, a tudományos ismeretközlés módszereinek kutatását stb. Ez utóbbi részfeladatról szólva többek közt a következőket írja: „A tudományos tájékoztatás különféle elemzésekkel járulhat hozzá az ismeretközlés módszereinek tanulmányozásához, továbbfejlesztéséhez, Ilyen a publikációk visszatükröződésének elemzése és témaelemzési módszerének fejlesztése, vagyis annak lehető egzakt mérése, hogy egy adott profilú folyóirat közleményeinek témái hogyan aránylanak a profilhoz, továbbá, hogy adott tudományterület fő kutatási témái milyen arányban szerepelnek a folyóiratokban.” (I.m. 144. l.)

Meréség lenne azt állítani, hogy az ilyen témaelemzési statisztikák készítése valamiféle újkeletű módszer, és hogy ezt mi alkalmazzuk elsőként. Már évtizedekkel ezelőtt ismerték és alkalmazták ezt az eljárást külföldön „content analysis”, „analyse du contenu” stb. néven. M. DUVERGER a társadalomtudományok módszereiről⁶ írt összefoglaló munkájában részletesen ismerteti ezt a módszert. Megállapítja, hogy az „analyse du contenu”, tehát a tartalomelemzés⁷ szoros kapcsolatban és rokonságban áll az ún. „sémantique quantitative”-val, tehát a kvantitatív szemantikának nevezett elemző eljárással. Ez utóbbi egy adott szöveg igen kis egységekre (pl. szavakra) való bontásán alapul. Az ilyen elemzés célja lehet pl. a stílus jellemzőinek meghatározása, de lehet ugyanakkor bizonyos (kivonatolási érdekű) tartalmi jellemzők megállapítása stb. A kvantitatív szemantika mellett egy másik módszert is rokonságba hoz M. DUVERGER a tartalomelemzéssel: az „analyse des tables des matières quantitatives” nevű módszert, tehát a tartalomjegyzékek mennyiségi összehasonlításának módszerét. Úgy véli, hogy a tartalomelemzésnek nevezett módszer, részletesség és precizitás tekintetében a másik kettő között kb. középpútt foglalt helyet. M. DUVERGER a tartalomelemzési módszer alkalmazásának rövid történetét is ismerteti (152—154. l.). Az első alkalmazások szerint 1923-ra nyúlnak vissza; ekkor jelent meg ugyanis E. W. HUME *Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilisation* (New York) c. munkája, amelyben már a szóban forgó módszer bibliográfiai anyagra való alkalmazásával találkozunk. A II. világháború folyamán P. LAZARSFELD és F. N. STANTON hasonló módszerrel vizsgálták a rádióadások programját (*Radio research 1941 és Radio research 1942—1943*). Egész könyvtermékek és folyóirattermékek átfogó elemzésére is alkalmazták e módszert: így B. BERELSON és P. SALTER az amerikai hetilapok szépirodalmi anyagát elemezték, N. DELOUGAZ pedig *Some significant trends in Soviet book production* címmel írt cikket (*Libr. Quart.* 1949. 250—271. l.). Módszertani kézikönyvek is megjelentek a tartalomelemzési módszer bemutatására, ilyenek W. SCHUTZ doktori értekezése *Theory and methodology of content analysis* (1950) címmel és B. BERELSON immár klasszikussá vált összefoglaló munkája: *Content analysis in communication research* (New York, 1952). Gazdag módszertani anyagot tartalmaz ezenkívül a DUVERGER által nem említett *Trends in content analysis* (Urbana, 1959) c. kötet is. Írott és szóban előadott dokumentum-anyagról egyéb dokumentumok elemzésére is átvitték a módszert, így W. ALBIG 1939-ben a közízlés irányait a politikai rajzok és karikatúrák elemzése segítségével állapította meg (*The graphic arts and public opinion* c. New York-ban megjelent könyvében). P. SOROKIN általában a képzőművészetekre, J. H. MUELLER és K. HEVNER, pedig a zenére alkalmazták ugyanezt a módszert. — Ugyanezen módszer magyar alkalmazási kísérletei sem hiányoznak. Nálunk a szóban forgó módszert nem annyira feltáró, tájékozódási céllal alkalmazták, mint inkább visszatekintő, tervjelentési céllal. A Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésein az elnökség és az egyes tudományos osztályok szoktak beszámolóikban kisebb témaelemzési statisztikákat közzétenni a megjelent publikációik anyagáról.⁸ Sajnos a tudományos tájékoztatási célzatú hazai tartalomelemzések száma még igen csekély. Ilyen célzatú már pl. RÓZSA György *A magyar társadalomtudományok az UNÉSCO kiadványaiban* c. tanulmányában (Bp. 1960) található témaelemzés.

2. Mivel nincs egységes hazai gyakorlat a témaelemzési statisztikák készítése terén, tanulmányunk fő feladatának éppen annak bemutatását

⁶ DUVERGER, Maurice: *Méthodes des sciences sociales*. Paris, 1961.

⁷ Mi a témaelemzés jelentéskörét szűkebben értelmezzük, mint DUVERGER a tartalomelemzés jelentéstartalmát.

⁸ Vö. pl. a következő elemzéseket: *Magy. Tud. Akad. Kém. Tud. Oszt. Közl.* 1960. 141—163. l. *Magy. Tud. Akad. Műsz. Tud. Oszt. Közl.* 1960. 23—25. l.

tartjuk, hogy végül is hogyan készítsünk ilyen témaelemzéseket. Módszertani leírásunkat úgy kívánjuk megvalósítani, hogy illusztrációs anyagként minél több, már elkészített témastatisztikát mutathassunk be. M. DUVERGER idézett könyvének egyik legfőbb értékét az adja, hogy ő nemcsak a tartalomelemzési módszer történetét vázolja, hanem e módszer alkalmazásának részletkérdéseit is elénk tárja.

a) Az egyik fontos elv a szóban forgó módszer alkalmazása során az elemzésre kerülő dokumentum-anyag bizonyos *kisebb egységekre való bontása*. A kisebb egység M. DUVERGER szerint lehet tartalmi és lehet formai. Tartalmi egységek jönnek létre pl. a dokumentum-anyag témákra, tézisekre, megállapításokra való felbontása révén, formai egységek viszont a dokumentum-anyag tagolási, stilisztikai, ismétlődési, grammatikai, tipográfiai stb. egységekre való bontása révén. Bennünket a továbbiakban kizárólag a tartalmi alapon történő felbontás fog érdekelni, a formai bontás nyújtotta lehetőségek tárgyalásától eltekintünk, mivel ezek tudományos dokumentum-anyaggal kapcsolatban⁹ semmitmondók. Témaelemzések készítésekor első lépés tehát számunkra a dokumentum-anyag témákra való bontása.¹⁰

b) A dokumentum-anyag kis egységekre való tagolása után a témaelemzés következő lépése a kis egységek, jelen esetben a *témák*, bizonyos *rendezése*. Ez a feladat nyomban felveti a kérdést: milyen szakrendszer alapján rendezük a témákat? M. DUVERGER beszél ugyan könyvében (*i. m.* 331–336. l.) a rendszerezés kérdéséről, de ezt csak a társadalomtudományok anyagára vonatkozólag teszi. Rendszert nem ad, csak rendszerezési elveket közöl. M. DUVERGER könyvét e kérdésben sajnos nem használhatjuk. Valójában számtalan tudományrendszeren forog közkézen napjainkban,¹¹ számunkra azonban az a döntő, hogy témaelemzési feladatok során melyik a leghasználhatóbb. Véleményünk szerint elemzési célokra legérdekesebb ún. szubordinatív szakrendszereket, tehát bármikor szükség szerint tovább bontható rendszereket használni.

A témaelemzés sokszor ugyanis nem egyetlen alkalomra készül, hanem kartotékszerűen őrzött adatösszeállítás, amely később újabb tételekkel egészülhet ki, olyan mértékben, hogy idővel csak egyre részletesebb szakrendszer keretein belül lehet elhelyezni az adatokat. A szakrendszer szükség szerinti tágítását, illetve szűkítését viszont elsősorban a szubordinatív szakrendszerek teszik lehetővé. Rózsa György *Társadalomtudományi kutatás tájékoztatási problémái, különös tekintettel a tudományszervezésre és a közgazdaságtudományra c.* kandidátusi értekezésében (Bp. 1963) részletesen kitér a dokumentációs célokra alkalmazható szakrendszer kérdésére (54–66. l.), és ő is a szubordinatív rendszerek alkalmazása mellett tör lándzsát. Részletesen foglalkozik a legismertebb szubordinatív rendszerrel, az ETO-val, ismerteti ennek dokumentációs szempontból tekintett előnyeit és hátrányait. Mindent összevéve az ETO-t — ámbár bizonyos fenntartásokkal — dokumentációs célokra igenis alkalmasnak tartja (61–66 l.). Más véleményen van e tekintetben SZALAI Sándor,¹² aki az ETO-ban meglévő aránytalanságok és logikátlanságok, valamint következetlenségek láttára kétségbe vonja e rendszer dokumentációs célokra való alkalmazhatóságát.

⁹ M. DUVERGER a következőt írja: „az elemzési kategóriákat mindig az elemzésre kerülő anyag természetéhez kell szabni.” (*I. m.* 161.)

¹⁰ A témákra való bontásnál különbséget lehet tennünk tudományos szempontból újszerűen tárgyalt, eredményesen továbbfejlesztett témák és a csak egyszerűen szóba hozott, a korábbi kutatásokat mintegy megismétlő témamegemlítések között. Az ilyen különbségtétel — ha megvalósítható — növeli a témaelemzés értékét.

¹¹ Az ENSZ-UNESCO által közrebocsátott ún. *Auger-jelentés* szerkesztői is bizonyos modern tudományrendszert dolgoztak ki jelentésük céljaira.

¹² Vö. SZALAI Sándor Rózsa György kandidátusi értekezéséről frott opponensi véleményét.

A legismertebb szubordinatív rendszernek, az ETO-nak témaelemzési felhasználása során a következő szempontokat ajánlatos figyelembe venni: nem annyira a minden tudományterületre kiterjedő dokumentum-anyagok témáinak szakrendszerbe állításakor használható elsősorban az ETO, hanem akkor, ha egy-egy tudományág területébe vágó dokumentum-anyagot kell elemeznünk. Egy-egy tudományággal kapcsolatban is tekintetbe kell azonban vennünk, hogy vannak az ETO-nak jól (pl. politika, atomfizika, oceanográfia stb.) és kevésbé jól (pl. irodalomtudomány, földrajz stb.) kidolgozott területei: eredményes témaelemzés elsősorban a jól kidolgozott szakok anyagával kapcsolatban várható. Meg kell még jegyezni azt is, hogy az ETO bizonyos — valóban félrevezető — aránytalanságait és következetlenségeit nem kell megváltoztathatatlan rosszként elfogadni, hanem ezeket egyes ETO-területek szükség szerinti áthelyezése révén többnyire kiküszöbölhetjük.¹³ Ilyen átcsoportosítások megtétele után a teljes tudományrendszerre kiterjedő elemzések készítése sem reménytelen.

A témaelemzési statisztikák esetében alkalmazott szakrendszer, természetesen, az ETO-n kívül más szakrendszer is lehet. Tanulmányunk 3. táblázata például egy sajátos könyvtári folyóirat-szakrendszer alapján készített témamegoszlási statisztikát mutat be.

c) A témákra való felbontás és szakrendszerbe sorolás megtörténte utáni feladatokat M. DUVERGER a következőképpen összegezi: „Ha megvalósítottuk a ‚csoportba sorolást‘, akkor a szöveg egyenlőtlen nagyságú, de szigorú pontossággal megmért dimenziójú ‚pillérek‘ (mondjuk szavak, mondatok, bekezdések stb.) sorozatára bontódik. Ily módon a szöveget tulajdonképpen bizonyos számszerű adatokra fordítottuk le. E számok anyagát ezután már könnyen kezelhetjük a közismert matematikai műveletek segítségével: kiszámíthatjuk ezek középarányosát, átlagértékét, százalékszámát — a számadatok közötti összefüggés érzékeltetése végett, — alkalmazhatjuk velük kapcsolatban a korreláció-számítás, ill. a faktoriális elemzés lehetőségeit stb.” (I. m. 146. l.) Mint látni fogjuk, témaelemzési példáinkhoz az imént javasolt matematikai műveletek és eljárások közül elsősorban a százalékszámítás lehetőségeit vettük igénybe.

d) Az eddig említett tagolási, osztályozási, ill. matematikai szempontokon túl a témastatisztikák készítésének egyéb szempontjai is vannak. Elképzelhető, hogy egy dokumentum-termés *egy adott időpontbani témamegoszlását* akarjuk megállapítani. Ilyenkor, a témaelemzés elvégzése után olyan témamegoszlási keresztmetszet birtokába jutunk, ami már önmagában is sokat mond: tájékoztatást ad a szóban forgó dokumentum-anyag jelenlegi szakmegoszlási struktúrájáról, témáinak sűrűsödési és ritkulási pontjairól. Állításunk igazolásaképpen nézzük meg, hogy vajon valóban így van-e ez: nézzük meg e témaelemzési feladatkörrel kapcsolatban bemutatásra kerülő táblázatok adatanyagát. Elsőnek azt a táblázatot mutatjuk be, amely a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott idegen nyelvű folyóiratok: az *Acták* tanulmányanyagának témamegoszlását mutatja be az 1959. és az 1960. évre vonatkozólag.

A táblázatból kitűnik, hogy az egyes tudományszakok területén az *Acta*-tanulmányok témaanyaga nem mutatott egyenletes megoszlást 1959-ben és 1960-ban: egyes tudományszakok területén szinte semmi anyagot sem talá-

¹³ A közölt táblázatoknál a + jellel kapcsolott szákszámoknál figyelhető meg ilyen áthelyezés.

1. táblázat
Az *Acta*iban megjelent tanulmányok témáinak szakterületenkénti megoszlása az 1959. és 1960. években (2986 téma)

Decimális szám	A tudományterület megnevezése	A témák szakterületenkénti előfordulási száma 1959-ben	%	A témák szakterületenkénti előfordulási száma 1960-ban	%	Az 1959. és 1960. évi %-adatok összesítése
0	A tudomány általában, a tudományos kutatás segédesszközei [bibliográfia, könyvtárügy] Tudományos szervezés, írás, kéziratok, tudományos társaságok	11	0,37	12	0,41	0,78
1	Filozófia	2	0,07	3	0,10	0,17
2	Vallástudomány, valláskritika	8	0,27	6	0,20	0,47
3+65	Társadalomtudományok + üzemgazdaság	78	2,66	30	1,02	3,68
4	Nyelvészet	53	1,80	50	1,70	3,50
51	Matematika	59	2,01	80	2,72	4,73
52	Csillagászat	1	0,03	5	0,17	0,20
53	Fizika	95	3,24	87	2,96	6,20
54+66	Kémia, kristálytan, ásványtan + kémiai technológia	307	10,46	253	8,61	19,07
55+526+56	Geo-tudományok, térképészet, földmérés	78	2,66	25	0,85	3,51
57	Biológia, mikrobiológia	93	3,17	43	1,46	4,63
58	Növénytan	40	1,36	23	0,78	2,14
59	Állattan	86	2,93	56	1,91	4,84
61	Orvostudomány, egészségstudomány [az állatorvostan nélkül]	364	12,39	325	11,07	23,46
62+	Mérnöki tudományok, kohászat, ipari technológia	107	3,64	99	3,37	7,01
669/69	Mezőgazdaság, állattenyésztés, erdőszet + állatorvostan	93	3,17	72	2,45	5,62
63+619	Háztartás	—	—	4	0,13	0,13
64	Lásd: 3+65					
65	Lásd: 54+66					
66/69	Lásd: 54+66					
7	Művészetek	41	1,39	23	0,78	2,17
8	Irodalom	37	1,26	11	0,37	1,63
9	Földrajz, életrajzok, történelem, ósregészet, régészet	127	4,32	49	1,66	5,98
0/9	Összesen:	1080 téma	57,20	1256 téma	42,72	99,92

lunk, más tudományterületeken viszont a témák halmozódásának tanúi vagyunk.¹⁴ E megállapítás megtételéhez még nem feltétlenül szükséges témaelemzés készítése, az *Acták* időnként megjelenő összesített tartalommutatójának¹⁵ megtekintése alapján is megtehetnénk ezt a megállapítást; a tartalomjegyzékek mennyiségi összehasonlításának nevezett módszer tehát e tekintetben még elegendő lenne. A tartalommutató alapján azonban az már nem mutatható ki, hogy az egyenlőtlen eloszlás imént említett jelensége magukon a tudományterületeken, sőt az egyes részterületeken belül is megfigyelhető. A társadalomtudományok területén pl. a *folklor* szerepel legtöbb témával, a matematikában az *algebra* (1959-ben), illetőleg a *valószínűségszámítás* és rokontudományai (1960-ban), a nyelvtudományban az *orientalisztika*, a fizikában az *atomfizika*, a kémiában a *szerves kémia*, a földtudományokban a *geodézia*, a biológiában a *mikrobiológia*, a növénytanban a *növényfiziológia*, az állattanban az *ízelt lábúak* kutatása, az orvostudományban a *fiziológia*, a mérnöki tudományokban az *építésmérnöki szak*, a mezőgazdaságban az *agronómia*, a művészetek területén az *építőművészet*, az irodalomtudományokban a *magyar irodalomtörténet*, a földrajz-életrajzok-történelem-régészet területén pedig az *ósrégészet* képviselteti magát legtöbb témával. A táblázat százalékos adatai segítségével összesítéseket is készíthetünk: ilyen pl. annak megállapítása, hogy a humán tudományok 18,395 %-át, a természet- és műszaki tudományok pedig 81,528 %-át teszik ki a teljes témaanyagnak.

Egy további elemzési szempont, hogy vajon a legújabbban felmerülő tudományos problémák milyen gyorsan kerülnek bele az *Acta*-tanulmányok témaanyagába? Azt tapasztaltuk, hogy a még kellően körül nem határolt, teljes polgárjogot még nem nyert tudományos kérdések csak bizonyos késéssel találunk utat az *Acták* felé. Ezért 1959—1960 között még kevés tanulmány foglalkozott a kibernetika legkülönbözőbb alkalmazásaival, a strukturalista nyelvészet kérdéseivel, az ágazati gazdaságtannal, a rádióasztronómiával, a pszichofarmakonok gyógyászati alkalmazásaival stb. 1960 óta nem vizsgáltuk az *Actákat*; lehet, hogy azóta változás állt be e témakörök szereplésében, de az valószínű, hogy a napjainkban megszülető tudományos problémák most is csak bizonyos késéssel jutnak el az *Acták* publikációs fórumához. Az *Acták* tehát mindig megfelelően leszűrődött és a tudományos vita próbáit kiállt tanulmányokat tesznek közzé, így hát igen alkalmasak a külföldön való terjesztésre, mivel színvonalas eredményeket tárnak a világ elé.

Az elemzésre kerülő dokumentum-anyagnak nem kell feltétlenül olyanféle kiadvány-együttesnek lenni, mint az *Acták* kiadványterülete: egyetlen könyv, egyetlen almanach vagy szaklexikon anyagának elemzése is érdekes képet nyújthat. Nézzük meg pl. az *Új Magyar Lexikon* első 264 címszavára vonatkozólag elkészített témastatisztikát. A természet és műszaki tudományoknak — az eredeti elképzelés szerint — a lexikon anyagának legalább 40 %-át kellett kitennie, és amint az alábbi táblázatból kitűnik, ez az arány — legalábbis az első 264 címszó anyagában — meg is valósult. A humán tudományok együttes érvényesülése: 57,1 %, a természet és műszaki tudományoké: 42,9 %. De nézzük meg magát a táblázatot a maga részletesebb adataival!

¹⁴ Nines anyag pl. a pszichológia, a szociológia, a szociográfia, a pedagógia, a csillagászat, a földrajztudomány stb. területén; viszont a témák halmozódását figyeljük meg a kémia, az orvosi fiziológia, a patológia, az atomfizika, a régészet stb. területén.

¹⁵ Az utolsó ilyen tartalommutató: *Acta et studia Academiae Scientiarum Hungaricae. Index 1962*. Bp. 1963, Akadémiai K. 69 l.

2. táblázat

Az Új Magyar Lexikon első 264 címszavának témastatisztikája:

Decimális szám:	A tudomány megnevezése:	A téma előfordulási száma:	%-szám:
0	A tudomány általában	6	1,8
1	Filozófia	7	2,1
2	Vallástudomány, valláskritika	8	2,4
32	Politika	10	3,0
33	Politikai gazdaságtan	23	6,8
3/39	Egyéb társadalomtudományok	12	3,5
4	Nyelvtudomány	11	3,3
51	Matematika	7	2,1
52	Csillagászat, időmérés	4	1,2
53	Fizika	6	1,8
54+66	Kémia+vegyipari technológia	25	7,4
55/56	Geológia és paleontológia	7	2,1
57	Általános biológia	6	1,8
58	Növénytan	2	0,6
59	Állattan	2	0,6
61	Orvostudomány	9	2,7
62+67/69	Mérnöki tudományok+ipari technológia, építőanyag- ipar	14	4,1
63	Mezőgazdaság	5	1,5
64	Háztartás	1	0,3
7	Művészetek, a zene kivételével	16	4,7
78	Zene	13	3,8
8	Irodalom	11	3,2
91+908	Földrajz+honismeret	57 (56+1)	16,9
92	Életrajzok	56	16,6
93/99	Történelem és segédtudományai	20	5,9
Összesen:		338	

A fenti táblázat megtekintése után feltűnhetett esetleg számunkra az, hogy az elemzésre került címszavak száma (264) nem egyezik meg a címszavakban előforduló témák számával (338). Ez egyrészt abból adódik, hogy egy címszó anyaga sokszor több alpontot tartalmaz, ami megannyi témának felel meg; másrészt abból, hogy a szakozás szabályai alapján egy-egy dokumentum-egységnek nem mindig egy-egy téma felel meg: az egyik tanulmány csak egy témát érint, a másik meg esetleg hármat. Nem lehet tehát azt állítani, hogy ehhez a szakterülethez ennyi, amahoz pedig annyi tanulmány, ill. címszó stb. tartozik, hanem csak azt, hogy ez a szakterület ennyi, amaz a szakterület pedig annyi téma által terhelt. Ily módon ezek a témaelemzési statisztikák nem abszolút értékűek, de feladatuknak: a dokumentum-anyag szakmegoszlási tendenciáiról való általános tájékoztatásnak mégis teljesen megfelelnek.

Egyetlen könyv anyagának elemzése különösen akkor mutat érdekes témastatisztikai képet, ha ez a könyv bibliográfia, repertórium, nyomtatott katalógus vagy valami ezekhez hasonló kiadvány. Az ilyen kiadványok ugyanis egy-egy dokumentum-terület leírását adják, és elemzésük szinte egyenértékű magának a leírt dokumentum-területnek a közvetlen elemzésével. Nézzük meg például a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára által közzétett

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke (Bp. 1960 és a hozzátartozó *Supplementum I.* Bp. 1962) c. állományjegyzék témastatisztikáját, tehát azt, hogy az egyes szaktudományok területén hány kurrens külföldi folyóiratot találunk az MTA Könyvtárában:

3. táblázat

Az MTA Könyvtára 1960–1962 közötti kurrens külföldi folyóiratainak szakmegoszlása:

Szakszám	A szakterület megnevezése	A folyóiratok száma	%-szám
I.	A tudományok elmélete, módszertana és a tudományos munka	741	9,95
II.	Általános természettudományi folyóiratok	452	6,07
III.	Matematikai tudományok és módszerek	196	2,63
IV.	Fizikai és kémiai tudományok	572	7,68
V.	Földtudományok	483	6,50
VI.	Műszaki tudományok	437	5,82
VII.	Élettudományok	618	8,30
VIII.	Orvostudomány	369	4,97
IX.	Mezőgazdaság, Agrártudományok. Állatorvostan	227	3,05
X.	Általános társadalomtudományi folyóiratok	250	3,36
XI.	Közgazdaságtudományok. Statisztika.	154	2,07
XII.	Politika	81	1,08
XIII.	Állam és jogtudományok	78	1,05
XIV.	Politikai, gazdasági és településföldrajz. Honismeret ..	144	1,93
XV.	Ethnológia	187	2,51
XVI.	Pszichológia	28	0,37
XVII.	Neveléstudomány, oktatásügy, közművelődés	47	0,63
XVIII.	Történeti tudományok	790	10,63
XIX.	Nyelv- és irodalomtudományok. Szépirodalom	622	8,37
XX.	Klasszika-filológia	149	2,00
XXI.	Orientalisztika	395	5,32
XXII.	Művészetek	266	3,58
XXIII.	Filozófia, vallás, ateizmus	138	1,85
	Összesen:	7424 db	99,72

A táblázat megtekintése után fel fog tűnni valószínűleg, hogy egyes szakterületeken belül igen nagy számú folyóiratot találunk. Ilyen területek: *A tudományok elmélete, módszertana és a tudományos munka*, az *Élettudományok* a *Történeti tudományok*, a *Nyelv- és irodalomtudományok* és az *Orientalisztika*. Egyes területeken viszont igen kevés a folyóirat (pl. pszichológia). A humán vonatkozású folyóiratok együttes érvényesülési aránya igen magas: 54,6%. Mindezeket a megfigyelési adatokat egybevetethetjük a könyvtár beszerzési profiljával, folyóiratgyűjtési elveivel, és akkor kitűnik, hogy az irányelveknek megfelel-e a gyűjtés végeredménye.

e) Az előbbieken bemutatott táblázatok a témamegoszlás egy adott időpontbani állását rögzítették, ha összefoglalták is egy-két év dokumentumtermését, a fő hangsúly mindig a keresztmetszeten volt, nem pedig az időbeli változások és eltolódások érzékeltetésén. Emellett azonban jogosult olyan témastatisztikák összeállítása is, amelyek egy bizonyos tudományos dokumentum-anyag témamegoszlásának *időbeli alakulását* és átrendeződését, tehát mintegy történetét mutatják be.

„Tegyük fel — írja M. DUVERGER — hogy a Revue du droit et de la science politique c. folyóirat fejlődési irányairól kívánunk áttekintő képet nyerni a folyóirat megjelenésétől (1894) egészen napjainkig. Akkor egyenlő periódusokra bontva (mondjuk tízéves periódusokra bontva) akkumuláljuk a periódusba tartozó évfolyamok tartalomjegyzékeit, felbontva az így nyert anyagot olyan csoportokra, amilyen rovatai voltak a folyóiratnak. Meg fogjuk például különböztetni a nagyobb cikkek, a könyvismertetések, a hírek, a jogtudományi széljegyzetek stb. rovatait. A nagyobb cikkek anyagát (de akár melyik másik rovat anyagát) tovább bontva, meg fogjuk különböztetni: a politikaelméleti cikkeket, az alkotmányjogi cikkeket, a közigazgatási jogi cikkeket, a nemzetközi jogi cikkeket, a közgazdasági cikkeket stb. Ezután megszámláljuk a cikkek számát, számtásba vehetjük ezek terjedelmét vagy mindkét szempontot.

Ha a tízéves periódusokra vonatkozólag már rendelkezünk a tartalom feldolgozásával, akkor ez a feldolgozás hasznos adatokkal szolgálhat számunkra az egész folyóirat fejlődési tendenciájára vonatkozólag: valószínűleg meg fogjuk tudni állapítani segítségével pl. azt, hogy az 1894—1904 közötti periódushoz viszonyítva, amikor igen nagy volt a politikaelméleti cikkek száma, az ilyen cikkek előfordulása rohamosan csökkent Gaston JÈZE-nek a folyóirat irányító posztjára kerülése után; meg fogjuk tudni állapítani, hogy 1919 és 1939 között a folyóirat csaknem kizárólag közigazgatási folyóiratként működött; azt is megállapíthatjuk pl., hogy 1945 után megnövekedett az alkotmányjogi és a politikaelméleti cikkek száma stb.” (I. m. 142—143. l.)

Látjuk tehát, hogy M. DUVERGER — egy példa bemutatásán keresztül — részletes leírását adja annak, hogy egy dokumentumanyag jellegének, témamegoszlásának időbeli változásait hogyan lehet felderíteni a „tartalomelemzés” módszerével. A DUVERGER által leírt folyóirat-fejlődési képhez hasonlóly nyerünk akkor, ha egy-egy magyar folyóirat-repertórium¹⁶ témamegoszlásának fejlődését tárnánk fel a fent leírt módon.

A fejlődést bemutató témastatisztikák készítése esetén nem feltétlenül szükséges a rendelkezésünkre álló dokumentumanyag hiánytalan számbavétele: a fejlődésről akkor is a valóságnak megfelelő képet nyerünk, ha a dokumentum-anyagból — egyenletes elosztásban — mintákat veszünk (mondjuk minden tíz év anyagából két év anyagát dolgozzuk fel). A mintavétel irányelveinek részletesebb leírását megtaláljuk L. FESTINGER és D. KATZ *Research methods in the behavioural science* (New York, 1953) c. munkájában.

f) Láttuk, hogy egy bizonyos időbeli folytonossággal rendelkező dokumentum-anyag témaváltozásainak feltárása fontos elemzési feladat. Ennek megvalósítása már összehasonlító tevékenységen alapul, hiszen munka közben különböző időpontokra érvényes témastatisztikai részeredményeket kell egybevetni és egymáshoz viszonyítani. Az *összehasonlítás* azonban nemcsak időbeli vonatkozásban végezhető el, hanem a *kutatások „ágazati kapcsolati” szintjén* is. Ilyenkor egy bizonyos dokumentum-termésnek egy rokon dokumentum-terméssel való összehasonlítását végezzük. Ez tulajdonképpen a témastatisztikák alkalmazásának leggyümölcsözőbb területe. Ilyen egybevetések révén rámutathatunk pl. a hazai és a külföldi akadémiai kutatások hasonlóságaira és eltéréseire, rámutathatunk az Akadémián és az egyetemeken folyó kutatások egymással való kapcsolataira, rámutathatunk az alapkutatások, az alkalmazott kutatások és a fejlesztésbevezetési kutatások érintkező témáira, rámutathatunk az akadémiai kutatások és a tudományos ismeretterjesztés azonosságaira, illetve eltéréseire stb.

Mutassunk be példaképpen néhány ilyen összehasonlító célzatú témaelemzést. Az első ilyen példánk az ún. *Auger-jelentés*¹⁷ és az *Acták* orvostudo-

¹⁶ Akadémiai viszonylatban érdekes lenne pl. a GERGELY Pál és MOLNÁR Zoltán összeállításában megjelent *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma* (Bp. 1963) c. kiadvány témastatisztikai feldolgozása.

¹⁷ Vö. MTA Könyvtára *Tájékoztatója*. 1961. 5. sz. 11—29. l.

mányi vonatkozású témáit veti egybe. Látható, hogy a 17 világviszonylatban is intenzíven kutatott orvosi témakör közül 7-et az *Acták* tanulmányírói is intenzíven kutattak.

4. táblázat

Az Auger-jelentés témakör-megnevezése	Az <i>Acták</i> -ban is intenzíven kutatják	Az <i>Acták</i> -ban kis mértékben kutatják	Az <i>Acták</i> -ban nem kutatják
1. Humánbiológia, a népesedésszisztiát és genetikát is beleértve		+	
2. Alkalmazott orvosi statisztika			+
3. Bakteriális és vírusmegbetegedések	+		
4. Kemoterápia és a vírusmegbetegedések farmakológiája ..	+		
5. Antibiotikumok	+		
6. Táplálkozás		+	
7. Rák	+		
8. Kardiovasculáris megbetegedések	+		
9. Diagnosztika	+		
10. A betegségek teljes kipusztulása			+
11. Környezet-szanitáció			+
12. Sebészeti ágak		+	
13. Fogászat		+	
14. Vérátömlesztés		+	
15. Pszichiátria és klin. neurológia	+		
16. Öregedés-kutatás		+	
17. Ionizáló sugárzás hatása		+	

A következő (5.) táblázatunk az Akadémiához 1953—1960 között benyújtott disszertációk témamegoszlását az *Acták* témamegoszlásával veti egybe.

Az *Acták* témamegoszlási képével kapcsolatban megállapítottuk, hogy (1959—1960-ban) egyes tudományterületeken intenzíven működtek az *Acták* tanulmányírói, más tudományterületek problémái viszont nem szerepeltek tanulmányaik témái között.¹⁸ A disszertációk témáinak (1953—1960 közötti) szakmegoszlása, ezzel szemben, sokkal egyenletesebb. Míg pl. az *Acták* anyagában, a jogtudományon és a néprajzon kívül mindenütt hiány mutatkozik a társadalomtudományokban, addig a disszertációk között majdnem minden társadalomtudomány képviselve van. A disszertációk anyagában a filozófia és az irodalomtudomány sokkal nagyobb mértékben érvényesül, mint az *Acták* tanulmány-anyagában; de ugyanakkor a nyelvészet, a régészet és a történeti tudományok területén csökkent mértékű témaelőfordulást tapasztalunk. Kevés a művészettörténeti és a zenetudományi disszertációs témák száma is. Mindent összevéve, a humán tudományok anyagára vonatkozólag a disszertációkban mégis valamivel nagyobb százalékos érvényesülést látunk (20,46%), mint az *Acták*ban (18,395%).

A természet- és műszaki tudományok érvényesülési arányait tekintve az *Acták* esetében a következő rangsor tanúi vagyunk:

¹⁸ Mindez természetesen az *Acták* jellegéből fakad: egyrészt nincs minden szakterületnek *Actája*, másrészt a kutatási tervben szereplő témáknak előszeretettel adnak helyet az *Acták* szerkesztői, márpedig a támogatott témák sokszor csak egyes tudományzakot érintenek.

5. táblázat

Decimális szám	A tudományterület megnevezése	A disszertációs témák száma szakterületenként: 1953 – 1960	A disszertációs témák szakterületenkénti megoszlása % -ban:	Az Acta-témák % os megoszlásának összehasonlító adatai: 1959 – 1960
0	A tudomány általában (tudományszervezés, írás, bibliográfia, könyvtárügy)	5	0,28	0,78
1	Filozófia, dialektikus materializmus	22	1,21	0,17
2	Vallástudomány, valláskritika	1	0,06	0,47
3+65	Társadalomtudományok + üzempgazdaságtan	218	11,99	3,68
4	Nyelvészet	43	2,37	3,50
51	Matematika	70	3,85	4,73
52	Csillagászat	4	0,22	0,20
53	Fizika	98	5,39	6,20
54+66	Kémia, kristálytan, ásványtan + kémiai technológia	259	14,25	19,07
55/56+	Geo-tudományok (földtudományok, paleontológia, térképészet, geodézia)	118	6,49	3,51
526/528	Biológia, mikrobiológia	41	2,26	4,63
57	Növénytan	70	3,85	2,14
58	Állattan	31	1,71	4,84
59	Orvostudomány, egészségstudomány (az állatorvostan kivételével)	310	17,05	23,46
61	Mérnöki tudományok + kohászat és egyéb ipari technológia	222	12,21	7,01
62+669/69	Mezőgazdaság, állattenyésztés, erdészet + állatorvostan	221	12,16	5,62
63+619	Háztartás	2	0,11	0,13
64	Lásd: 3+65			
65	Lásd: 54+66, illetőleg 62+669/69			
66/69	Művészetek	33	1,82	2,17
7	Irodalom	25	1,38	1,63
8	Leíró földrajz	4	0,22	0,06
91	Életrajzok	5	0,28	0,57
92	Történelem és segédtudományai, kultúrtörténet, régészet + ősrégészet	16	0,88	5,36
93/99+571				
	Összesen:	1818	téma	

Orvostudomány
 Kémia + kristálytan, ásványtan
 Mérnöki tudományok + ipari technológia
 Fizika
 Történelem és régészet
 stb.

A disszertációk esetében viszont következő a sorrend:

Orvostudomány
 Kémia + kristálytan, ásványtan
 Mérnöki tudományok + ipari technológia
 Mezőgazdaság + állatorvostan
 Társadalomtudományok + üzempgazdaság
 stb.

Látjuk tehát, hogy a disszertációk esetén a mezőgazdasági problémák a legfontosabb témák közé tartoznak, míg az Actákban ezek csak kis mértékben érvényesülnek (5,62%). A természet- és a műszaki tudományok terén meg-

figyelhető további eltérés az is, hogy a disszertációs témák sokkal nagyobb százaléka (12,21 %) foglalkozik mérnöki+ipari technológiai kérdésekkel, mint az *Actáké* (7,01 %). A mérnöki tudományokkal rokon területen: a geo-tudományok területén is jóval magasabb előfordulási számot látunk a disszertációkban (6,4 %), mint az *Actákban* (3,51 %). Meg kell végül jegyezni, hogy a disszertációk esetében (az *Actákkal* szemben) a legújabban felmerült és még vitára okot adó vizsgálati kérdések, valamint a kísérletezés stádiumában levő módszerek is szép számmal fordulnak elő. A disszertációk témaanyagának más témaegységekkel, mondjuk a távlati kutatási terv kitűzött témáival való egybevetése még sokkal érdekesebb képet mutathat, mint az *Actákkal* való egybevetés.

3. Utolsó fejezetként a kutatás szervező és irányító fórumainak, valamint a témastatisztikák készítőinek egymáshoz való viszonyát szeretnénk még röviden megvilágítani. Nyilvánvaló, hogy a témastatisztikák készítői nem öncélú kedvtelésből állítják össze elemzéseiket, hanem elsősorban azért, hogy ezek a kutatás irányító szervei számára támpontot és segítséget nyújtsanak. Témaelemzési statisztikák és kimutatások előmozdíthatják pl. a jövőbeli *tudományos kutatások* sikeres tervezését azáltal, hogy az egyes tudományszakok fejlődési tendenciáiról és várható szakmegoszlásáról tájékoztatást nyújtanak. A témastatisztikák megkönnyíthetik a *kutatások koordinálásával* kapcsolatos feladatokat is, hiszen segítségükkel könnyen kimutatható, hogy hol folynak kutatások egy adott problémával kapcsolatban, és hogy a különféle helyen folyó, egy adott problémára vonatkozó kutatások mennyiben fedik, ill. egészítik ki egymást. A nemzetközi és az országon belüli *tudományos együttműködés* (kooperáció) szempontjából sem érdektelenek a témastatisztikák: ezek feltárhatják ugyanis egy-egy ország tudományos kutatásának erősségeit és gyenge pontjait, és rávilágíthatnak arra, hogy kivel milyen kutatási területen érdemes együttműködni. A létrejött *kutatási eredmények értékelése és minősítése* végzésekor is jó szolgálatot tehet annak témastatisztikai ismerete, hogy ez a kutatási eredmény hogyan viszonyul a külföldi kutatási érdeklődésekhez, ill. a hazai kutatási hagyományokhoz.¹⁹

Az imént néhány kutatásszervezési feladat felsorolását adtuk, amelynek alapján jól látható volt, hogy a témaelemzési statisztikák hogyan kapcsolódhatnak egy-egy ilyen tudományszervezési feladatkör igényeihez. A témaelemzési statisztikák készítésekor minden esetben e tudományszervezési feladatkörök szempontjából kell értékelni azt, hogy érdemes-e egyáltalán a szóban forgó témastatisztika elkészítésére vállalkozni vagy sem.

E fejezet utolsó kérdéseként még arra térünk ki, hogy ki hivatott tulajdonképpen az előbbieken bemutatott témastatisztikák készítésére? Egyes érvek amellettszólnak, hogy a témastatisztika-készítés kezdeményezéseinek a nagykönyvtárak tájékoztató vagy bibliográfiai osztályairól, ill. a dokumentációs intézetekből: a tudományos tájékoztatás műhelyeiből kell kiindulniok, hiszen ezek kezeügyében vannak elsősorban azok a bibliográfiák, cédulakatalógusok, kartotékok stb., amelyek felhasználásával témastatisztikák készülhetnek. Más érvek viszont amellettszólnak, hogy a szóban forgó statisztika-

¹⁹ A kutatási eredmények ellenőrző jellegű értékelésének kérdését: a *kutatási tevékenység hatékonyságát és gazdaságosságát* tárgyalja TÓBIÁS Lóránd *Gondolatok az ipari kutatás hatékonyságáról* c. cikkében (Magy. Tud. 1963. 615–619. l.), és ugyanott az ipari kutatás hatékonysági vizsgálatainak, méréseinek lehetséges irányait és terepümeit is felvázolja.

kákat a kutatás irányító szerveinek kell készíteniök, hiszen ezek irattáraiban futnak össze azok a közlésre nem kerülő kutatási tervjelentések és bizalmas jellegű adatszolgáltatások, amelyek alapján kirajzolódik a kutatás problematikája, ennek jelenlegi nehézségei stb., és amelyek alapján megállapítható, hogy hol milyen témastatisztika készítésére volna szükség. A helyes út, véleményünk szerint, középen van: témastatisztikák kitűzése és készítése ügyében a kutatásirányítás és a tudományos téjakoztatás szerveinek, ill. e szervek munkatársainak szoros együttműködésére van szükség.²⁰

BÉLA BÜKY: METHODISCHES ÜBER DIE STATISTISCHE ANALYSE DER THEMENVERTEILUNG DER WISSENSCHAFTLICHEN PUBLIKATIONEN

Zu unseren Zeiten hat die wissenschaftliche Arbeit eine gesteigerte Bedeutung bekommen und dementsprechend nimmt auch die Rolle aller solcher Aufgaben der Informationserteilung zu, die eben die Organisierung bzw. die Direktion der wissenschaftlichen Arbeit unterstützen sollen. Der Wissenschaftsorganisierung und der Wissenschaftsdirektion hilfeleistenden Informationserteilung kommt eine spezielle Aufgabe zu: das ist die statistische Analyse der Themenverteilung der wissenschaftlichen Publikationen oder ganzer Publikationsgebieten. Diese Analyse, als Methode der Informationsarbeit, ist keine, von uns fürs erstmalig gebrauchte, sie wurde schon seit Jahrzehnten in Westeuropa und in den USA unter dem Titel „analyse du contenu“ oder „content analysis“ oftmals angewandt. Früher wurde sie meistens als Hilfsmethode für Propaganda, Marktbeobachtung, Berichten über die Planerfüllung usw. gebraucht — und nur zu unseren Zeiten sieht man ganz klar wie die Themenanalyse, als eine spezielle Aufgabe der Informationserteilung, der Wissenschaftsorganisierung bzw. der Wissenschaftsdirektion dienen kann.

Unser Aufsatz gibt eine kurze Darstellung der wichtigsten bibliographischen Daten über die in Frage stehenden Methode und eine „Gebrauchsanweisung“ dieser, um die Einzelprobleme des Gebrauches der Methode klarzulegen. Der Aufsatz ist mit mehreren Tabellen ergänzt, unter denen die bedeutendste die Themenverteilung der im Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erschienenen fremdsprachigen Zeitschriften (Jahrgänge 1959—1960) abbildet. Am Ende des Aufsatzes wird die Frage besprochen, wer bzw. was für Organe solche Themenanalysen durchführen bzw. durchführen lassen sollten.

²⁰ Ezúton mondok köszönetet SZALAI Sándor akadémiai lev. tagnak, aki tanácsaival és több ízben adott lektori jelentésével nagymértékben segítségemre volt a dolgozat végső formájának kialakításában.

KÖZLEMÉNYEK

Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez. Az Országos Széchényi Könyvtár nemrégén a SCHEDEL, VÖRÖSMARTY és BAJZA szerkesztésében 1837-ben indult *Athenaeum*-nak újabb példányával gazdagodott. Az 1839. évfolyamban sorszámozási hibát észleltünk: az első félévben kétszer van 43. szám. Ez önmagában még nem lenne szokatlan, számelírás gyakran történt a nyomdáknban, — érdeklődésünket inkább az keltette fel, hogy az utóbb megvizsgált öt példány közül háromban helyes a sor- és dátumrend, kettőben a június 6-i 45. szám helyett újra 43. sorszám van május 30-i dátummal, de a 45. szám tartalmával, teljes belső formájával.

Nyilvánvaló, hogy a hiba valamiféle pótlás következtében csúszhatott be, bizonyára utánnnyomáskor.

Az utánnnyomás komoly problémájuk lehetett a kiadóknak. Ebben az évben többször találkoznunk felhívással vagy figyelmeztetéssel, hogy az előfizetni akarók tegyenek megrendelést, negyed-, fél- vagy teljes évre, mert csak így ígérhetik a kiadók a „zavartalan, kármentes kiszolgálást”. (Ui. számonkint nem árusították a folyóiratot.) Úgy látszik, az akkori viszonyokhoz képest nagy lehetett az érdeklődés, mert már 1837-ben 1000 fölé emelkedett az előfizetők száma, 1839 december végén pedig az *Előfizetési feltételek*ben büszkén írták a szerkesztők, hogy a lap íróinak száma „a száz huszat jelesen meghaladja”.

Arról is tudunk, hogy az első évben (1837-ben) az első félévből második kiadást kellett készíttetni.¹

A reklamálas is gyakori lehetett, erre utal több helyen a figyelmeztetés, mely szerint az eltévedt számokat mindenki az előfizető helyen reklamálja, mert a szerkesztőség a postai tévedésekért nem felelhet.

Hogy évközben is szép számmal jelentkeztek előfizetni akarók, erre enged következtetni nem egy helyen a szerkesztők válasza az elkésett levelezőkhöz, pl. az 1839. febr. 17-i számban a következő sorok olvashatók: „... kénytelenek vagyunk ezennel értesíteni, hogy előfizetőink száma reményinket haladván, teljes példányokkal többé az I-ső évnegyedben nem szolgálhatunk”, — vagy márc. 14-én: „... csak néhány csonka példányink vannak még”, — az április 14-i számban levő közlés: „... példányokkal egyáltalában nem szolgálhatunk ez évi első évnegyedből”.

Az elegendő példányszám problémája főleg az évnegyedek előtti számokban jelentkezett élesen. Már márc. 14-én kérték a következő negyedre a jelentkezést, „hogy netalán több példányok nyomtatása iránt” rendelkezést tehessenek (akkor már csak „csonka példányaik” voltak); a május 30-i és június 6-i számban a felhívás indokolása ez: hogy „teljes példányokkal szolgálhassunk”; a második évnegyed végén pedig, június 20-án figyelmeztetik olvasóikat, hogy mielőbb tegyék meg megrendeléseiket, mert „megtörtén-

¹ DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 53. l.

hetik, mint a jelen félévben, hogy a késedelmezőkre nem számolhatván, legszívesebb akaratunk mellett sem szolgálhatunk teljes példánnyal". (A „teljes példány” és „csonka példány” terminus nem egyetlen darabra, hanem egy előfizetési szakaszra vonatkozott.)

Az évnegyedekre mégis nemegyszer adtak utólagos megrendelést az egyetemi nyomdának, erre találunk utalásokat, — de hogy egyes számok újrayomását kérték volna, arra nem. Mégis ezt kell feltételeznünk éppen a fent említett 45. számból, amelyre utórendelés következtében teheték tévesen a feliratot.

De miért kellett új példányokat készíttetni egy félévnek majdnem a végén? Oka vagy a szám rendkívüli érdekessége, vagy újabb előfizetők jelentkezése lehetett. Ez utóbbi esetben azonban nem csupán egy számot, hanem egy egész évnegyedet nyomtattak volna újra.

Talán a kérdéses szám tartalmi ismerete eligazíthat bennünket; ugyanis a szerkesztők lapjukkal a politikai lapot is pótolni igyekeztek.² Ilyen szempontból azonban nem a 45. szám, hanem a 43. szám az érdekesebb.³

Nem járunk talán messze az igazságtól, ha arra következtetünk, hogy a május 3-i számot akarták újrayomatni, de valami tévedés folytán a június 6-i szövege került a fejléc alá. Erre a következtetésre HORVÁTH Mihály cikke csábít, amelynek az akkori politikai életben nagy visszhangja lehetett. Természetesen ez csak találgatás. Lehetséges, hogy az egész fejléccserének egyszerűbb a magyarázata: az egész negyedévet újrayomták, és közben egy kis nyomdai baleset történt. Annyi bizonyos, hogy 1839-ben is létezett második kiadás, illetve hogy legalábbis a kérdéses szám két variánsban van meg.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül. 1874. nov. 16-án éles hangú cikk jelent meg C. G. jegyzésével, *Herr Otto Janke und Mor. Jókai's Romane* címmel a lipcsei *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* hasábjain. Otto JANKE, JÓKAI berlini kiadója ellen irányult, keményen visszautasította JANKÉnak ugyanazon év nov. 1-én kibocsájtott körlevelét, amely szerint magát tekintti JÓKAI kizárólagos németországi kiadójának, utánnyomásnak minősíti minden más németországi kiadó zentúl megjelentetett német JÓKAI-kiadványait, bírói eljárással fenyegeti azokat.¹

„Da das Königreich Ungarn durch seine selbstständige Regierung niemals Verträge zum Schutz des literarischen Eigentums mit Deutschland abgeschlossen, noch sich den mit Österreich vereinbarten angeschlossen hat; da ferner hervorragende deutsche

² *Uo.*

³ A 43. sz. (május 3.) cikkei: HORVÁTH Mihály: *Mikor és miért fosztott meg a porosztlány szabad költözési jogától, s mikor nyerte vissza azt?* (Befejező közlemény. Zárószorai: „Ismerjük meg, s adjunk ezen, a nap és hőség terhét viselő osztálynak minden lehető kárpótlást a kítűnt nehéz sanyarúságért, annál is inkább, minthogy ennek jóllétéhez van szorosan kapcsolva honi természetű iparunk virágzata s ez által, részben, kereskedésünk emelkedése s ebbeni állandósága is.”) — CSACSKO Imre: *Természetjogi töredékek.* (Folyt. és vége a szerzőnek „Bevezetés a természetjogba s a tiszta általános természetjog” c. sajtó alatt levő munkájából.) — *Francia novella.* — Az *Egyveleg* rovatban többek között: *Caesar és Napoleon* (összehasonlítás), *Gózhajói utazás Amerikába* (az emberi ész diadalát dicsőíti a hajóút) stb.

A 45. sz. (június 6.) a fentivel szemben érdektelenebb: ZORÁNYI Samu: *A spanyolok charactere.* — KERESZTÚRY J.: *Törökország baja* (4 soros vers). — VÖRÖSMARTY: *Sírvers.* — V. P. [VAJDA Péter?]: *Az új év hajnala* c. téli idill. — *Egyveleg* c. rovatban feltalálólkról, felfedezésekről olvasunk, majd egy közlemény arra mutat rá, hogy a világtól marad el az, aki nem halad együtt az irodalom és a nyelv fejlődésével.

¹ No. 265. 4375. I. Nichtamtlicher Teil.

Werke seit Jahren auch ohne irgend eine Vergütung in magyarischen Übersetzungen — in Pest — herauskommen, so dürfte wohl die Anfrage an Hrn. Janke in Berlin erlaubt sein: „auf welches Recht, auf welche Gegenseitigkeit er sich stützt, wenn er am 1. d. Mts. durch Circular unter anderem erklärt: er werde alle ohne Genehmigung des Hrn. Jókai erscheinenden deutschen Übersetzungen als unberechtigte (?) Nachdrucks-Ausgaben (?) gerichtlich verfolgen!“ — Bei welchem Gerichte und auf welche internationale Verträge hin wird Hr. Janke wohl seine ‚Verfolgungen‘ einleiten?“

Nov. 30-án ugyancsak a *Börsenblatt*ban még jobban kiszélesedik a vita, *Zur Frage Jókai—Janke* címmel I. alatt névtelen szerző, II. alatt maga JANKE szólal meg.

„Es ist zwischen Ungarn und Deutschland nie eine das Übersetzungsrecht schützende Literarconvention abgeschlossen worden. Deshalb ist Jedermann in Deutschland berechtigt, die in Ungarn in magyarischer Sprache erschienenen Jókai'schen Romane in das Deutsche zu übersetzen und solche deutsche Ausgaben zu veröffentlichen. Hr. Jókai hat für Deutschland kein Übersetzungsrecht und kann solches auf einen deutschen Verleger mit Erfolg auch nicht übertragen. Es wird dem kaum von irgend welcher Seite widersprochen werden können.“ — Ez ugyan igaz — folytatja a névtelen — azonban mégis létezik Németországban olyan szerzői jogvédő törvény, amelybe JÓKAI és JANKE belekapaszkodhatnak: „Ganz anders aber liegt die Frage, ob Jókai durch das Medium des §. 61. des deutschen Gesetzes zum Schutze des Urheberrechtes vom 11. Juni 1870 für seine fortan erscheinenden Romane nicht den Schutz einer deutschen Ausgabe zu erlangen vermag. Dieser Paragraph bestimmt in Alinea 2:

„Wenn Werke ausländischer Urheber bei Verlegern erscheinen, die im Gebiete des Norddeutschen Bundes (Deutschen Reiches) ihre Handelsniederlassung haben, so stehen diese Werke unter dem Schutze des gegenwärtigen Gesetzes.“

Erscheinen daher Jókai's Romane fortan zuerst deutsch bei Janke in Berlin, so genießen sie den Schutz, wie ihn das Gesetz vom 11. Juni 1870 jedem anderen in Deutschland erschienenen Werke zu Teil werden lässt, und es hat Niemand das Recht, wenn später ein solcher Roman in Ungarn in magyarischer Sprache veröffentlicht wird, denselben nun aus dem Ungarischen in das Deutsche zu übersetzen und in Deutschland solche deutsche Ausgabe zu veröffentlichen.“

Vagyis JÓKAI élhet e törvénnyel minden először JANKÉNél Berlinben németül megjelentetett műve esetében. A cikkíró hosszas fejtegetését azzal zárja, hogy nincsen szándékában akár JÓKAI-t, akár JANKÉT tanácsokkal ellátni, bizonyára nem is szorulnak arra, inkább a *Börsenblatt*ban és egyéb lapokban ellenük kirohanókat akarta figyelmeztetni a meggondolandó 61. §-ra.

JANKE ezúttal csak néhány sorban válaszol a rejtélyes C. G. vitát bevezető cikkére, s nem is jogaira, inkább a kiadói etikára való hivatkozással reméli, hogy a jövőben a nyilvánítottak után németországi kiadó németre fordított JÓKAI-művet nem jelentet meg.³

A vita következő fejezetében már porondra lép JANKE igazi ellenfele, akire JANKE körlevelében elsősorban gondolt, s benne riválist látott: ifjabb RECLAM Fülöp, a jónévi lipcei kiadó cég tulajdonosa.

Philipp RECLAM jun. — miként magát kiadványain jegyezte — mindenekelőtt a kiadói etika örökkévalóságát vonta kétségbe: változik az idővel és a változó körülményekkel. „Hat doch Hr. Janke es s. Zt. auch für ehrenhaft gehalten, die in Ungarn erschienene „autorisierte“ Übersetzung von Jókai's ‚Narren der Liebe‘⁴ in der Hand, diesen

² 1874. 276. sz. nov. 30. 4511—4512. l.

³ *Uo.*

⁴ *Die Narren der Liebe (A szerelem bolondjai)* GLATZ Ede fordításában először 1868-ban jelent meg a *Pester Lloyd* 1868-i évfolyamában, 1869-ben e fordítás könyvformában a *Pester Buchdruckerei* A. G. kiadásában.

Roman nochmals übersetzen zu lassen" — mondja nem kis gúnyval. A jó kiadó számít, s nem vehető tőle zokon, ha az előnyös helyzetekkel, törvényt nem sértve, él: ha a 30 éves szerzői jog lejárta után újabb kiadásokat rendez sajtó alá német szerzők ilyen munkáiból, vagy az ötesztendős fordítói jog lejárta után azon művekből, s az sem, ha olyan szerzők fordított műveit jelenteti meg, akiknek hazája nem áll a fordítói, szerzői jog védelmének kölcsönös viszonyában. Példának azokat a német kiadókat idézi, akik ANDERSEN, SUE, DUMAS és sok más író különböző németre fordított műveit adják a fennálló szerzői jogviszonyok között, és egyikük sem alábbvaló vállalatot képvisel JANKÉÉNél.

„Ein solcher Fall liegt aber hier gar nicht vor. Ich weiss wenigstens nichts davon, dass ein, dem Hrn. Janke allein autorisiertes Werk irgendwo in einer anderen Übersetzung erschienen wäre, oder dass eine solche projectiert würde. Das einzige Werk, das hier überhaupt in Frage kommen könnte, ist der „Goldmensch“,⁵ der in der Janke'schen Warnung ausdrücklich genannt wird. Als ich die Übersetzung dieses Romans erwarb, war diese bereits im Feuilleton des Berliner Tageblattes erschienen⁶ und Hr. Kertbeny versicherte mir, dass er von Hrn. Jókai speziell zur Übersetzung dieses Romans autorisiert sei. Kann nun aber die „Warnung“ nachträglich die Autorisation wieder nehmen?“⁷

RECLAM itt már rátapint, *Az aranyembert (Der Goldmensch)* említve, az ügy elevenére; éppen ezért indította útnak JANKE az óvást: RECLAM komoly konkurenciát jelenthetett neki JÓKAI-kiadásaival különböző szórakoztató sorozataiban, másfelől az is aggasztotta, hogy KERTBENY Károly, JÓKAI legbugzóbb fordítóinak egyike RECLAMhoz szegődve hosszú időre biztosítja a lipcsei kiadónak a fordításokat.

JANKE még a *Börsenblatt* ugyanazon számában visszautasítja RECLAM — szerinte alaptalan — vádját *A szerelem bolondjait* illetően: amikor e mű fordítását JÓKAI engedélyével tervbe vette, nem ismerte annak már elkészült fordítását; hangoztatja, hogy minden JÓKAI-mű fordítását a szerző egyetértésével adja ki, éppen ezért visszautasítja kiadói erkölcsi relativitásának RECLAMtól eredő sérelmes hangoztatását. Ami pedig *Az aranyembert* illeti: „In derselben befindet sich die schlagende Widerlegung der unwarhen Behauptung, es sei die Reclam'sche Ausgabe des Romans „der Goldmensch“ mit Bewilligung des Hrn. Jókai erschienen. — Auf diese Tatsache gestützt, erkläre ich, dass ich mich sowohl Hrn. Reclam jun., wie Hrn. Kertbeny gegenüber in eine Polemik über die Begriffe von Ehrenhaftigkeit nicht weiter einlassen werde.“⁸ A vitát jobbnak látta JANKE — a fordítói-szerzői jogvédelem hiányos volta miatt is — már lezárni, a *Börsenblatt* szerkesztősége nemkülönben (feltehetőleg JANKE befolyására): „Die Redaktion sieht die vorliegende Frage hiermit für den Nichtamtlichen Teil des Börsenblattes als erledigt an und könnte also etwaige weitere Auslassungen darüber nur im Anzeigebblatt zulassen.“⁹

KERTBENY és RECLAM a maguk részéről azonban korántsem tekintették az ügyet elintézettnek. 1874 decemberében KERTBENY dec. 2-án, RECLAM dec. 3-án keltezte, közös körlevélben (RECLAM adta ki és nyomta) *Zur Frage Jókai—Janke* címmel tovább kívánják magyarázni az ügyet. KERTBENY igen terjedelmesen, JÓKAIval fennálló régi baráti viszonyából indul ki, amelyet a birtokában levő, közel háromtucatnyi, bensőséges hangú s főként őt a JÓKAI-művek fordításának jogával felruházó JÓKAI-levelekkel bizonyít.

⁵ *Az aranyember* német fordításban először a *Pester Lloyd* 1872-i évfolyamában jelent meg a lap több munkatársának átültetéseként.

⁶ Rudolf Mosse lapjában 1873. szept. 24 és dec. 31 között jelent meg KERTBENY Károly fordításában.

⁷ *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*. 1874. dec. 16. 290. sz. 4753—4754. l. ⁸⁻⁹ Uo.

„Ich bin — durch etwa drei Dutzend hierauf bezügliche Briefe, welche demnächst gedruckt vorgelegt werden,¹⁰ und die den Zeitraum vom 23. okt. 1870 bis 8. April 1874 umfassen — durch meinen Landsmann und Jugendfreund, Herrn Maurus Jókai wiederholt und wiederholt autorisiert, ja direkt ersucht worden, jegliches seiner bis zu Anfang 1874 ungarisch gedruckt vorliegenden Werke ins Deutsche zu übersetzen, je nach meiner Auswahl, und zwar bevollmächtigt u.d.a. mit den Worten: ‚Es ist mir Alles gut, was Sie ausrichten, übersetzen und in Druck legen; verlegen lassen können Sie Alles von mir‘.

Sodann wiederholt wurde ich direkt betreff des Romans ‚Ein Goldmensch‘ und des Romans ‚Wie man grau wird‘ zur Übersetzung autorisiert, ja bei letzterem ersucht, im Deutschen einen anderen Titel zu wählen, daher ich ihn ‚Gebrochene Farben‘¹¹ betitelte. Die Übersetzung von ‚Ein Goldmensch‘ wurde am 3. Dez. 1871 begonnen und war am 14. Sept. 1872 bereits komplet in Händen jenes Verlegers, von dem ich sie erst am 18. Juni 1873 wieder zurückerworben konnte. Um zu letzterem Resultat zu gelangen, hatte ich Herrn Otto Janke am 15. März 1873, ihm genau den Fall mit meiner Übertragung auseinandersetzend, und mit für diese das Prioritätsrecht wärend, jene andere Übersetzung desselben Romans in Feuilletonsanschnitten verschafft, welche im ‚Pester Lloyd‘ erschienen war, und welche mir auf mein Ersuchen, Herr v. Jókai zugeschiedt hatte. Somit sind beide Übersetzungen vom Originalverfasser autorisiert — wie ich das im Interesse der Verbreitung dieses herrlichen Romans wünschte — ich, in meinem eigenen Namen habe beide Kontrakte unterschrieben, und beide Herren Verleger wussten von dem Vorhandensein und dem Verkaufe der andern, gleich autorisierten Übertragung, daher denn auch auf dem Titelblatte der Janke'schen Ausgabe steht: ‚Herausgegeben v.e. L. & J.d.D.‘ und auf dem der Reclam'schen ‚Übersetzt‘ u.s.w.¹² Jene meine eigene Übersetzung erschien dann vom Okt. — Dez. 1873 im Feuilleton des ‚Berliner Tageblattes‘, welchen Abdruck ich am 6. Febr. 1874 an Herrn Reclam für die ‚Universalbibliothek‘ verkaufte, und Herr v. Jókai war am 2. März 1874 persönlich mit mir in der Redaktion des B.T., um seinen Beifall für Abdruck meiner Übersetzung auszusprechen.¹³

Valamennyi németül megjelent JÓKAI-regény között *Az aranyember* megjelentetési körülményei a legizgalmasabbak, és még sokkal bonyolultabbak a fentebb idézett KERTBENY-körlevélben megfogalmazottaknál.

JÓKAI KERTBENYhez intézett és általunk ismert levelei közül az 1871. dec. 30-án Pesten keltezettben találunk először *Az aranyember* német fordításáról említést: „Az aranyember címe: Der goldene Mann. Ez legjobban tetszeni fog a német közönségnek a többi regényeim között, mert csupa regényesség lesz, minden politika nélkül. Itt Pesten a Pester Lloyd közli németül s az ad a fordítási jogért 400 Ftot.”¹⁴

A következőben ugyancsak Pestről, 1872. jún. 2-án: „Ihre philologischen Fragen (betreff des Goldmenschens) kann ich jetzt nicht beantworten, bitte aber jedenfalls vor Drucklegung immer einen Bürstenabzug zu senden, mit umgehender Post sende ich ihn zurück. Werde die fragliche Wortliste (zum Goldmensch!) baldigst senden.”¹⁵ JÓKAI

¹⁰ KERTBENY 28 hozzáintézett JÓKAI-levelét jelentetett meg év nélkül, valószínűleg 1875 elején *Blumenlese aus Maurus Jókai's Briefen an K. M. Kertbeny. 1870—1874* címmel Berlinben W. HECHT nyomdájában. Hozzáfűzött megjegyzése szerint ezek is a JANKE—JÓKAI ügyet tisztázzák (*Marginalien des Herausgebers*).

¹¹ A *Mire megvénülünk* első német fordítója SONNENFELS, a *Pester Lloyd* munkatársa volt: *Wie man grau wird*. Roman in 4 Bdn. Deutsch von — Pest, 1873, Rautmann. — KERTBENYÉ: *Gebrochene Farben*. Roman in 4 Bdn. Deutsch von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. Leipzig, 1874, W. Baensch. Megj. 2000 példányban.

¹² v.e.L. & J.d.D. = von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters; Übersetzt u.s.w. = von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters.

¹³ KERTBENY tévesen keltezi a *Berliner Tageblatt*ban megjelent *Der Goldmensch* c. fordítását, vö. 6. sz. jegyzetünket!

¹⁴ OSZK Kézirattár és *Blumenlese aus Maurus Jókai's Briefen an K.M. Kertbeny* 5. l. 16. sz. levélrészlet. A levelet eredetileg JÓKAI magyarul írta, KERTBENY német fordításban közli; JÓKAI németül is levelezett KERTBENYvel.

¹⁵ *Blumenlese* . . . 6. f. 18. sz. levél.

mindvégig segítette KERTBENYt — sőt hazai német fordítóit is — egy-egy műve átültetésében; még a kefelevonatokat is átnézte.^{15/a}

KERTBENYt erősen szoríthatta a vállalt határidő, valamint anyagi helyzete, mert ugyancsak sürgette az író, hogy küldené minél hamarább *Az aranyember* fordítandó szövegfolytatásait:

„Mir liegt nur daran, dass „Eppur“ möglichst gleich mit „Goldmensch“, „Arme Reiche“, „Humoristische Erzählungen“ erscheine. — Sind vom „Aranyember“ Bd. 4 u. 5 schon vorher als Kopia der Originalhandschrift zu haben? Oder doch Bd. 4? Mein Kontrakt lautet, dass ich bis Ende August (1872!) alle fünf Bände deutsch abgeliefert haben muss, davon ich bis jetzt schon 3 Bde. abliefern . . .”¹⁶

JÓKAI kedves, lakonikus humorral válaszol a sürgetésre: „Dann sind Sie ein geschlagener Mann. Existiert nicht eine Zeile mehr davon, als im „Hon“ erscheint. Werde selbst Alleluja heulen wenn ich bis Ende August fertig werden kann.”¹⁷

KERTBENY *Aranyember*-fordításának időtartamát, kezdetének, befejezésének dátumát, saját és a pesti fordításnak németországi megjelenési időpontjait egymástól eltérően adja meg különböző írásaiban. Az ismertett körlevelében idevonatkozó dátumait már ismerjük; *A magyar irodalom a világirodalomban*¹⁸ c. könyvészeti munkájában: *Az aranyember* fordítását 1872. jan. 3-án kezdte meg, és ugyanazon év szept. 26-án befejezte. Még nehezebb követni a kiadás éveit.

Előbb említett könyvészetében fordításának történetét is olvashatjuk: „Jedoch das Manuskript verkauft an einen Berliner Verleger, blieb wegen Prozess bis 20. Mai 1873 ungedruckt liegen, und musste dann nicht nur für 100 Thlr zurückgelöst, sondern auch völlig neu umgearbeitet werden, da das Manuskript für Journalzwecke auf die Hälfte zusammengestrichen worden war. Es wurde am 18. Juni 1873 Otto Janke zum Verlag angetragen, doch dieser hatte bereits durch Kertbenys Vermittlung die Pester Übersetzung. So erschien denn — mit Einwilligung Jankes — die Kertbenysche Prioritätsübersetzung vom 24. Sept. bis 31 Dez. 1873 in R. Mosses „Berliner Tageblatt, Auflage 20.000 Ex. Am 6. Feber 1874 wurden die Journalausschnitte an Reclam in Leipzig für die Buchausgabe verkauft, und diese im Mai ausgegeben.¹⁹ Seither sollen von dieser unerhört billigen und schönen Ausgabe 65.000 Ex. verkauft sein . . . Diese Übersetzung wurde in Hermannstadt nachgedruckt.”

A Pester Lloyd-ban megjelent és KERTBENY által JANKÉnak közvetített *Aranyember*-fordításról is olvashatunk a könyvészetben:

„Als jedoch die für Deutschland autorisierte Übersetzung Kertbenys im Prozes geriet, und während neun Monaten ungedruckt liegen blieb, war es Kertbeny selber — der durchaus den „Goldmensch“ vors deutsche Publikum bringen wollte — welcher Otto Janke den Vorschlag machte, er wolle ihm — unter voller Rechtswahrung seiner eigenen — die Pester Übersetzung verschaffen. Janke akzeptierte sofort, und Kertbeny schrieb an

^{15 a} Egyik 1871. febr. 13-án KERTBENYhez intézett levelében írja: „Entschuldigen Sie, dass ich so viele Correcturen in dem Text hineingeflickt habe. Aber, es muss sein! Die Hauptsache in einer erzählenden Prosa ist der *Numerus*; was so wenige Prosaisten beachten.” (OSZK Kéziratár.)

¹⁶ *Uo.* 6—7. l. *Mementi.*

¹⁷ *Uo.* 7. l. *Mementi.* Ezek szerint a regény írásával párhuzamosan történik fordítása is.

¹⁸ *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvésze. 1441—1876.* 12 szakfüzetben szerk. KERTBENY Károly. 1. füzet. *A fordítások magyarból más nyelvekre.* Bp. 1876, F. Tettey & Comp. 15. l.

¹⁹ JÓKAI, Maurus: *Ein Goldmensch!* Deutsch von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. [K. M. KERTBENY.] 5 Bändchen. Leipzig, (1875), Reclam. 607. l. (Universalbibliothek Bändchen 560—565.) Broschiert alle 5 Teile in einem Band: 10 Sgr. Prachtvoll gebunden 15 Sgr. Vö. id. könyvészetben 126. tétel.

Jókai die Bitte, die Journalausschnitte des „Pester Lloyd“ zu senden. Am 15. März 1873 traf in Berlin die Sendung Jókai's²⁰ ein, der bestimmte, dass die Hälfte des Honorars dafür dem Vermittler gehöre. Damit löste Kertbeny seine eigene, frühere Übersetzung aus, und Janke's Ausgabe kam am 4. Juli in Buchform zur Versendung. Auflage 3000 Ex.²¹

1874-ben KERTBENY lefordította *Maurus Jókai's Reisebriefe von Pest nach Berlin*. 18. Februar bis 4. März 1874 címmel JÓKAINAK *A Hon* 1874-i évfolyamában megjelent 10 cikkét²² és e műhöz függesztett *Maurus Jókais Werke in fremdsprachlichen Ausgaben* c. könyvjegyzékben a JANKE-féle „Goldmensch-fordítás” megjelenési éve: „Berlin 1873. Otto Janke” ugyancsak öt kötetben. A RECLAM-féleé 1874.

A KERTBENY-féle *Goldmensch*-fordításnak ugyancsak közli a dátumait a FEKETE József összeállításában, 1875-ben *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren*²³ c. műhöz járuló *Bibliografischer Anhang* No. 3.: „Jókai's Goldmensch. Abgedruckt im Berliner Tageblatt 1873, von 608 Seitenzahl, Honorar 200 Thlr, in 25.000 Ex.; (in Buchform) 5 Bde. Leipzig 1874, von 608 Seitenzahl, Honorar 80 Thlr, in 10.000 Ex.” Ez a négylapos összeállítás, amely 74 önállóan megjelent KERTBENY-művet sorol fel — főleg magyar vonatkozásúakat — kimutatja minden egyes esetben a KERTBENY-nek juttatott honoráriumot és a művek megjelenési példányszámát. FEKETE KERTBENY adatait használja fel, utóbbinak ezzel az volt a célja, hogy bemutassa a magyar irodalom külföldi terjesztésével végzett önzetlen munkáját, amelyet legbeszédesebben éppen a honoráriumok csekély volta bizonyít: csodálatosan nagy példányszámok, nagy ívterjedelmek mellett netségesen kis összegek szerepelnek. Az igazi haszonélvezők a kiadók voltak.

KERTBENY műveinek 1880-ban Budapesten megjelent jegyzékében (ez már 128 önálló művet sorol fel)²⁴ a JANKE-féle *Aranyember*-kiadás megjelenési éve 1873; a bibliográfiai adathoz fűzött megjegyzés: „Zuerst abgedruckt im Feuilleton des Pester Lloyd, Jahrgang 1872, übersetzt von den Mitarbeitern der Redaktion. — Dann nochmals abgedruckt in Otto Janke's Roman-Magazin des Auslandes. Heft 12—22. Jahrgang 1873.”²⁵

²⁰ A Pestről érkező fordítás-küldeményt JÓKAI következő levele kísérte: „Budapest, 15. März. 1873. Lieber Freund! Hier schicke ich Ihnen den ersten Band von „Roman des künftigen Jahrhunderts” und die fünf Bände von „Menschen”, bitte aber letzteres Kleinod so zu bewahren, dass es ein Unicum ist, aus dem Redactions-Exemplare herausgesäbelt, und geht es verloren, so ist kein Gold und kein Mensch fähig, noch ein zweites zu verschaffen. Ihr treuester Jókai Mór.” Szellemességét az író szó- és jeljátékkal is megtoldotta: az arany ötvösjegyével kombinálva fejezte ki regénye címét. Vö. BLUMENLESE 9. l. 23. levél.

²¹ JÓKAI, Maurus: *Der Goldmensch*. 5 Bde. Deutsch herausgegeben von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. [K. M. KERTBENY.] Berlin, 1874, Otto Janke. 4 Thl.

²² *Der eingefrorene Plattensee. (A befagyott Balaton) Jene vielen Kreuze. (Azok a sok kereszték) Auf der Wiener Börse. (A bécsi börzén.) Im Wiener Reichsrat. (A Reichsratban.) Von den Wiener Journalen. (A bécsi hírlapokról.) Prag. (Prága.) Berlin. Bei Fürst Bismarck. (Bismarcknál.) Berliner literarische und artistische Kreise. (Német irodalmi viszonyok.) In den Kreisen deutscher Reichs-Repräsentanten. Vö. i. m. Berlin, 1874, Otto Janke.*

²³ *Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren. 1824—1875*. Nach seinen Diktaten, Briefsammlungen und Tagebüchern kronologisch zusammengestellt . . . von seinem Landsmanne Josef FEKETE. (Leipzig, 1875.)

²⁴ *Bibliografie der Werke K. M. Kertbeny's 1846—1880*. (Összeáll. K. M. KERTBENY?) (Bp. 1880?)

²⁵ JÓKAI, M.: *Der Goldmensch*. Roman in 5 Bänden. Deutsch herausgegeben von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters. Berlin 1873. Otto Janke. 8° 4 Thlr. id. KERTBENY-bibliogr. 11. l. 90—95. tételsz.

— A *Goldmensch*-fordítás itt szereplő megjelenési éve: a *Berliner Tageblatt*ban 1873, RECLAMnál 1874.²⁶

Még egy munkát idézünk: *Petőfi's Tod vor dreissig Jahren 1849. Jókai's Erinnerungen an Petőfi 1879* — amelyhez irodalomtörténeti és bibliográfiai adatokat is függesztett KERTBENY; itt közölt JÓKAI-fordításai között „Der Goldmensch. Roman, 5 Bdchen. Leipzig 1873. Reclam.” szerepel, valamint egy másik oszlopban, ahol mások JÓKAI fordításait állította össze, JANKE nevének említése nélkül így írja le az adatot: „Ein Goldmensch. Roman. 5 Bde. Von Dr. M. Falk. Berlin 1874.”²⁷

Feltehető a kérdés: szükséges-e tekintetbe vennünk *Az aranyember* szerzői jogi vitájában a figyelembe vett berlini, illetőleg lipcsei kiadásoknak — ugyanazon fordítások esetében — KERTBENY által egymástól eltérően megadott megjelenési éveit? Egyáltalán nincs-e egyszerűen a KERTBENYNél annyira közismert felületességről, pontatlanságról szó, hiszen életrajzi adatai íróink, költőink biográfiáinak összeállításában sokszorosan megbízhatatlanok.²⁸

A források és a tényállás kielemezése azonban ezúttal más eredményre vezet. Ismernünk kell először is KERTBENYnek azon időbeli anyagi helyzetét, amikor elhatározta a JÓKAI-művek fordítását. Nem kevésbé JÓKAIhoz való viszonyát és végül JANKÉval való kapcsolatát.

1870 körül gondolt KERTBENY komolyan, ugyanolyan hévvel JÓKAI műveinek fordítására, illetőleg elterjesztésére, mint tette azt annak idején PETŐFIVEL; ez utóbbival hosszú éveken át komoly jövedelmet, külföldön való megélhetést, odakünn és nálunk jó fordítói nevet biztosított magának. 1870 táján már az általa „vállalt Petőfi-misszió beteljesült” (ahogy ő vallotta több ízben), és PETŐFINEK rajta kívül más jó fordítója is terjesztette műveit. KERTBENY jövedelme erősen megcsappant. Állandóan figyelemmel kísérve a magyarországi és a külföldi irodalmi életet, örömmel látta, hogy JÓKAI nagyszerű írói fejlődése, regényeinek nagy és egyre fokozódó népszerűsége, megérlette műveinek németországi kiadását is.

KERTBENY ugyan azt állítja, hogy erre JÓKAI már 1854-ben felhatalmazta: „Schon 1854 hatte mich mein Jugendfreund Jókai schriftlich bevollmächtigt, seine Werke in's Deutsche zu übersetzen. Ich erwiderte ihm aber: ‚Nein, ich könnte mich solcher Aufgabe jetzt nur nebenbei hingeben, und dadurch allein wären schon alle Mühen vergeblich; sodann weil ich eben jetzt wieder in Vaterlande weile, und von hier aus ist auf Europa nicht zu wirken; ich muss wieder mitten in der Fremde stehen, um mit solchen, dem Auslande völlig fremden Werken und gleich massenhaft auftreten zu können, um die fremde Beachtung nachhaltig auf sie zu ziehen und um zugleich alle übrigen journalistischen Hebel in Bewegung zu setzen, damit man auf den Fremden überhaupt nur aufmerksam werde, was in so grossen Literaturen, welche jährlich 10—12.000 Werke produzieren, nicht so Leicht ist. Also warten wir! . . . Endlich 1870, im Januar, schrieb ich von Berlin aus an Jókai: ‚kann's losgehen!‘ . . . Zuerst liess ich in 10—12 der bedeutendsten deutschen Journale die vorzüglichsten der kleineren Novellen Jókai's erscheinen, welche Furore machten, auch weitaus besser honoriert wurden als später die einzelnen Romanbände.”²⁹

²⁶ JÓKAI Maurus: *Der Goldmensch*. Roman in 5 Bänden. Übersetzt von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters K. M. KERTBENY. Erschien seit 24. September 1873 im Feuilleton von Rudolf Mosse's „Berliner Tageblatt”. Leipzig 1874. Reclam. Universal-Bibliothek Nr. 561—565. 80 Pf.—Elegant gebunden 1 M. 50 Pf.=90 kr. — id. KERTBENY-bibliográfia 11—12. l. 96. tételsz.

²⁷ *I.m.* alcíme: *Historisch-literarische Daten und Enthüllungen, bibliografische Nachweise*. Zusammengestellt von K. M. KERTBENY. Leipzig, 1880. 66—68. l.

²⁸ DETRICH Márta: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*. Szeged, 1936. 47—78. l.

²⁹ *Petőfi's Tod vor dreissig Jahren 1849*. 63—64. l.

Arra nincsen adatunk, hogy a mesélőkedvű KERTBENY, aki ahol csak tehetette, JÓKAI ifjúkori barátjának vallotta magát, nem különben PETŐFIÉNEK, holott talán a Pilvax nevezetes asztalánál JÓKAI éppenhogy észrevette — már 1854-ben ilyen megbízást adott volna neki.³⁰

Azt viszont már megbízható adatok igazolják, hogy valóban 1870 JÓKAI művei németországi kiadásának indulási dátuma, valamint azt is, hogy KERTBENY által és folyóiratok hasábjain kezdődött. KERTBENY irányította a berlini irodalmi folyóiratnak, a *Der Salonnak* a szerkesztőjét, Julius RODENBERGET JÓKAIHOZ, hogy közlésre novellát kérjen tőle, mire az író beleegyező leveleket küldött ugyanazon a napon RODENBERGNEK és KERTBENYNEK.³¹ Tulajdonképpen 1870-t tekinthetjük a KERTBENY—JÓKAI barátság kezdetének is.

1870. jan. 11-én KERTBENY JÓKAIHOZ intézett levelében számba veszi azokat a regényeket, amelyek eddig — legnagyobb részben Magyarországon és hazai fordítóktól — az írótól németül megjelentek HARTLEBENNÉL, EMICHNÉL, az Athenaeum kiadásában és egyebütt.

Itt még először arra gondol, hogy a meglévő fordításokat közvetítené a német kiadóknak, ha sikerül a fordítói jogot átruházni: „Da Hätten wir also 52 Bde, welche schon übersetzt vorliegen. Nun fragt siehs, können die Rechte dieser Übersetzungen, wenigstens der besseren, erworben werden, oder gehören sie den bezüglichen Verlegern (Hartleben, Emich, Athenäum u.s.w.). Müssen also alle neu übersetzt werden? . . . Nachdem Sie mir obige Frage werden beantwortet haben lassen, welche von den deutschen Übersetzungen etwa verlagsrechtlich für zweite Auflagen verwendbar sind, welche nicht? werde ich das Programm für's Verlegersuchen entwerfen. Bis dahin dürfte auch Dr. Rodenberg zurück sein, der stündlich erwartet wird, und dann will ich mit ihm den bahnbrechenden Artikel für den „Salon“ entwerfen.”³²

Egyébként már itt leszögezi, hogy a novellákat — bár sok közülük külföldi német folyóiratokban is megjelent már — egészen újra kell fordítani, nemkülönben az *Egy magyar nábobot*, *Kárpáthy Zoltánt*, *A régi jó táblabírákat* és a *Fekete gyémántokat*. GLATZ Ede fordításait — ezeket JÓKAI is kifogástalanoknak tartotta — *A szerelem bolondjait* és *A köszívű ember fiait* beleértve össze lehetne hozni németországi kiadásban az első 30 kötetből álló JÓKAI-sorozatot, és egy „összes művek” kiadást talán éppen GLATZCAL ketten rendeznének ott kinn sajtó alá; kiadónak, szerzői, fordítói honoráriumnak ő járna utána.

³⁰ Az ifjúkori barátság pedig önreklám és vágyalom, hiszen JÓKAI egyik 1871. júl. 19-én Pestről kelt, KERTBENYHEZ intézett levelében mentegetőzve így ír erről az időszakról: „. . . Sind Sie zufrieden damit, dass ich Ihnen offenerzige Freundschaft und Verehrung widme, und zwar nicht seit vorgestern sondern seit fünfzehn Jahren, wo ich dem seligen Pákh eingestanden, dass wir früher Ihnen gegenüber sehr ungerecht waren; — so seien Sie dessen versichert.” Vö. JÓKAI KERTBENYHEZ ÍRT LEVELE, OSZK Kézirattár. E szöveget összehasonlítva KERTBENYNEK az idézett *Blumenlesében* közölt szövegével: „Sind Sie zufrieden damit, dass ich Ihnen offenerzige Freundschaft und Verehrung widme, und zwar nicht seit vorgestern, sondern seit mehr denn fünfzehn Jahren, wo ich unserm Jugendfreunde, dem seligen Albert Pákh eingestanden, dass wir früher Ihnen gegenüber sehr ungerecht waren, — so seien Sie dessen versichert.” — tehát JÓKAI 1871-hez viszonyítva a barátság kezdetét 1856-ra teszi, viszont 1845-ről KERTBENY csak úgy keltezheti, ha a „sondern seit fünfzehn Jahren” átváltozik „sondern seit mehr denn fünfzehn Jahren”-né, a „wo ich dem seligen Pákh” pedig, unserm Jugendfreunde, dem seligen Albert Pákh'-ká — hiszen ő is ott ült a Pilvax asztalánál abban az időben . . . KERTBENYNEK a „szavahihetősége” perdöntő a szerzői jogi vita esetében is.

³¹ VAJDA György Mihály: *Szemelvények a weimari Goethe—Schiller Archivum magyar anyagából*. (Jókai, Kertbeny, Vámbéry) Magy. Tud. Akad. Nyelv- és irod. tud. Oszt. Közl. 15. köt. 1960. 221—237. l.

³² OSZK Kézirattára.

Esetleg a tekintélyes bécsi WALLISHAUSER kiadó üzletvezetője: Leopold ROSNER, aki egyébként lefordította a *Felfordult világot* is, segítségükre lenne.

1870. okt. 20-án KERTBENY már kész programmal szolgál JÓKAI-nak:

„Man mag über mich denken, was man will.³³ Eines muss man mir zugeben, dass ich Petöfi in die Weltliteratur einbürgerte, und ihn weltberühmt machte. . . Die zweite Hälfte meines Daseins nun will ich Ihnen widmen, lieber Jókai, und ich hoffe, mit nicht geringerem Erfolge. Ich wüsste auch wirklich keinen anderen unserer ungrischen Dichter als Sie, für den, nach Petöfi, Hoffnung vorhanden wäre, ihn auch ausser Ungarn und ausser ungrischer Anschauung, weltbürgerlich nicht bloss populär, sondern auch zum Bedürfnisse zu machen. Bei Ihnen bin ich dess gewiss. Jedoch es muss dabei systematisch zu Werke gegangen werden, und auch Sie mir Ihre Beihülfe leihen — dann ist aber zugleich pekuniäre Aussicht für Sie selbst vorhanden. . . Ich muss nur zuerst selbst sozial sicher stehen, um unabhängig agitieren und wirken zu können. Das habe ich seit Jahren erstrebt durch hunderte von Briefen in die Heimat — die alle unbeantwortet blieben! Als deutscher Schriftsteller, besonders durch meine ungewöhnliche Arbeitskraft und Vielseitigkeit, verdiene ich mir ziemlich viel, aber leider nur fragmentarisch, oft mit Lücken von ganzen Monaten wo ich auf Puff leben muss, oder solch verfluchtes Zeugs zu arbeiten habe, dass ich kreuzlahm und ganz dumm davon werde und auf Ungarn nur so nebensächlich und in Musstunden denken kann. Habe ich aber von daheim — worum ich so oft bat — bloss 100 Gulden monatlich garantiert — und nur ein Dutzend monate lang — dann habe ich den Rücken ziemlich gedeckt — und dann, sollen Sie sehen, kann ich auch Wunder wirken! Also schicken Sie mir die namhaftesten Ihrer Werke. . . Unterdess will ich hier und in Leipzig mit Verlegern unterhandeln, auf dass ganze Serien Ihrer Werke deutsch erscheinen können — einzelne Romane fallen in der Masse nicht auf, — und dafür auch Autorrechte bezahlt werden. Daneben will ich allerlei Journale mit einzelnen Novellen von Ihnen versehen, mich auch mit Rosner in Wien in Einvernehmen setzen, Ihre Biografie und Ihr Porträt in verschiedenen Illustrierten bringen, und im „Salon“ das Hauptdepôt der sanften Agitation gründen. Und endlich soll gesorgt werden, dass diese Ihrer von mir übersetzten Werke in allen Journalen reichliche Besprechung finden, und in alle literarischen, wie hohen Kreise dringen, um Sie in Mode zu Bringen. Dies unser Privatvertrag von dem Niemand sonst was zu wissen braucht.“³⁴

Az eredményes beindítás érdekében még életrajzot és arcképeket kér JÓKAI-tól. Felveti, sőt vállalja JÓKAI *A Hon* c. lapja számára a németországi tudósítást és a hirdetési anyag közvetítését. Kitűnik e levélből az is, hogy KERTBENY *A Hon* programjának a szellemében, vezércikkei, fontosabb közleményei alapján *Offene Briefe* címmel röplapokat nyomtat szűkebb „baráti” köre számára, amelyek szintén hivatottak JÓKAI-t kinn népszerűsíteni.

JÓKAI 1870. okt. 23-i Pestről kelt levelében elfogadja KERTBENY felkínált „privát-szerződését”, és többek közt így ír erről:

„Lieb wär' es mir allerdings, wenn ich beim deutschen Publikum für meine Werke das Bürgerrecht erlangen könnte. Übersetzt sind wohl meine Werke ins Deutsche fast alle; aber wie! aber wo! Erstens fürchterliche Übersetzungen im grässlichen Kauderwelsch, zweitens erschienen in Wien, in Gratz, in Pest u.s.w. . . Alle meine übersetzten Werke sind bloss für Eine Ausgabe den Verlegern überlassen. Die Cession für eine Gesamtausgabe würde ich mir von allen verschaffen.“³⁵ Vagyis nem az engedély okozott gondot az írónak, hanem a megfelelő német kiadót kell felkutatnia KERTBENY-nek:

„Ich brauche einen wohlkredierten Verleger in Deutschland, der den Teufelsmut hätte, gleich eine Sammlung meiner auserwählten Werke zu verlegen. Können Sie einen solchen ausfindig machen, so will ich Ihnen vor Allem eine Vollmacht dazu geben, in

³³ Ugyanebben a levélben panasolja el, hogy hányszor fordult hiába a magyar, írói körökhöz éppen a magyar irodalom érdekében, és minden levelét válaszolatlanul hagyták; EÖTVÖST, PULSZKYT, TOLDYT, GOROVÉT említi. Csupán DEÁK és JÓKAI, újabban GYULAI voltak jó véleménnyel külföldi propaganda-ténykedéséről.

³⁴ KERTBENY levele JÓKAI-hoz. Berlin, 1870. okt. 20. OSZK Kézirattár.

³⁵ *Blumenlese*. 2. l.

meinem Namen zu handeln. Clara pacta, boni amici! Können Sie irgend ein Honorar auch dafür erlangen, das teilen wir gemeinsam; soll es umsonst überlassen werden, oder lässt uns der Verleger gar noch durch den Teufel holen, wegen unanbringbaren Krebsen, so sollen Sie auch davon die Hälfte haben. Über meine Biografie weiss ich selber nicht. Il a vecu!"³⁶

Mindezek után KERTBENY megkezdte JÓKAI műveinek elhelyezését; mint írta: berlini és lipcsei kiadócégekhez fordult és lapkiadókhöz.

„Mindjárt 1870-ben Jókainak 34 novelláját fordítottam le. Ezek közül húszat Németország legelterjedtebb lapjaiban tettem közzé, milyenek a Bazar 250.000 példányban, a Post 30.000, a Nationalzeitung 40.000, a Berliner Tagblatt, Über Land und Meer, Leipziger Illustrirte Zeitung, Salon, Berliner Wochenblatt, Neues Blatt, Schlesische Zeitung stb. Minden novella mellé Jókainak életrajzát, némelyikhez arcképét is adtam. És pedig mindenikért 10—15 tallérnyi fordítási díjat kaptam.”³⁷

Ugyancsak 1870-ben novelláskötetet is megjelentet MAAS berlini kiadónál *Novellen und Erzählungen* címmel.

JÓKAI első háromkötetes regényét pedig Otto JANKÉNél helyezi el nem kis fondorlattal: „Nehezebben ment a dolog az első 3 kötetes regénnyel, „A szegény gazdagokkal”. Teljes másfél évig szaladgáltam a kész kézirattal egyik berlini kiadótól a másikhoz, sőt külön emiatt mentem Lipcsébe is. Mindenütt — bár igen udvariasan — kidobtak az ajtón. . . Hiába kértem, hogy legalább olvassák el a kéziratot. Késégsbeesésemben egy, mint később megtudtam, 'hírhedett' közvetítőhöz fordultam. Az öreg Janke éppen Karlsbadban volt, a közvetítő meglepte fiát, és minden kigondolható rábeszélést felhasználva, rábírtá, hogy mint atyjának helyettese egy szerződést írt alá, melyben 300 tallérért megvevé a fordítást; én az összegből 150 tallért kaptam! Az öreg Janke persze dühös volt midőn ezt meghallotta.”³⁸ — írja visszaemlékezve KERTBENY.

JANKE fektetni akarta a kéziratot, KERTBENY ekkor JÓKAINAK egy német tisztelőjét, a tekintélyes Franz WALLNER színgazgatót hívta segítségül, és az ő közbenjárására a mű valóban még 1872-ben megjelent.³⁹

A kritika rendkívül kedvezően fogadta a regényt, és JANKE is felismerte a kedvező helyzetet.

„A kezdetben oly dühös Janke barátunk, midőn érezte, hogy jó üzletet csinálhat maga jött, és pedig igen udvariasan, és a következő pár év alatt 24 kötetet fordíttatott le Jókaiából, eleinte rongyos 50 tallér díjért, később hatvanat adott, és így tovább, mindig többet. Akkor azután egy jó gondolat jutott eszébe, hátam megett, nekem egy szót sem szólva, egy szép napon, 1873. augusztusában Füreden termett Jókainál, és vele szerződést kötött, minden 1874-től kezdve megjelenő művére, s valóban ki is adá azokat.”⁴⁰ — írja még később is haragosan KERTBENY.

³⁶ *Uo.* JÓKAI nem sokkal előbb, 1870. febr. 9-én már kitért életrajzi adataira KERTBENYhez intézett levelében: „Ami életrásomat illeti, azt Kegyed nagyon is kedvezőleg írta már meg, s ami azóta történt velem, abból áll, hogy írtam valami 150 kötet regényt, amiknek nagy része megjelent németben is. . . azután megemlíthető, hogy tavaly a miniszter ellenében választott meg képviselőnek Pest legintelligensebb és legnémetebb választó kerülete, megjegyezvén, hogy ez a miniszter [GOROVE] igen derék ember és derék miniszter. Jelenleg a Hont szerkesztem, a szabadelvű ellenzék orgánumát, melynek legnagyobb közönsége van minden eddig létezett magyar lapok között. Arcképemet is küldöm Önnek.” OSZK Kézirattár.

³⁷ KERTBENY Károly: *Észrevételek az írói törvényjavaslatnak a fordításokról szóló cikke ellen.* Bp. 1879. 14. l.

³⁸ *Uo.*

³⁹ JÓKAI Maurus: *Arme Reiche.* 3 Bde. Deutsch von einem Landsmanne und Jugendfreunde des Dichters [K. M. KERTBENY.] Berlin, 1872, Otto Janke. 4 Tlr. — (Janke's Bibliothek der besten Romane des Auslandes.) Vö. KERTBENY könyvészet, 13. l. 114. tételsz.

⁴⁰ KERTBENY Károly: *Észrevételek.* 15. l.

Egész életében nem bocsátotta meg JANKÉNak — minden írásában így emlegeti — hogy biztos és egyre emelkedő jövedelemtől fosztotta meg. 1873 augusztusáig nagyszerű eredménnyel vitte a JÓKAI-kiadások ügyét nemcsak Berlinben, más német városokban is, a haszonhoz még havi 100 tallér járult a „külföldi levelezőnek”, mert JÓKAI annak alkalmazta *A Honnál*, s akkor is megkapta, ha történetesen nem küldött tudósítást.⁴¹

KERTBENY már 1870 októberében eldicsekszik RODENBERGnek: „Was mich betrifft, so schreibe ich freilich jetzt zumeist nur für den „Hon“, was doch regelmässiges Monatshonorar von 100 T. einträgt; die deutschen Journale zahlen eben nicht schlechter, aber man muss lange betteln gehen, noch dazu mit schon fertigem Artikel bis man zahlende Aufnahme findet.“⁴²

KERTBENY JANKE sakkhúzása után még szélesebb kiadói körök felé kacsintott azokra a JÓKAI-művekre számítva, amelyeknek a fordítására, illetőleg kiadatására mindaddig JÓKAI felhatalmazta; annál is inkább, minthogy a JÓKAI—JANKE-féle füredi szerződésért az írónak tett szemrehányó levelére igen engesztelő hangú választ kapott:

„Unter allen Gebrechen, die ich habe, lasse ich mir nur den Undank nicht vorwerfen. Was Sie für mich getan, steht bei mir alles hoch aufgeschrieben, und wie ich mit Herrn Janke abschloss, besprachen wir eben, dass ich mich meiner Dankbarkeit Ihnen gegenüber nicht entschlagen kann und pecuniäre Beweise gelten lassen will. — Wir machten vornehmlich 1. einen Vertrag für künftighin zu schreibende Romane. Diese muss Herr Janke als Originalromane haben, fertig bekommen, ehe sie ungarisch erschienen sind.“⁴³ 2. Von den bereits erschienenen Romanen riet ich ihm bloss die „Kőszívű ember fiait“ und „Eppur si muove“ zur Ausgabe, die sind aber bereits übersetzt, und die Übersetzer halten etwas auf ihr Recht und die Übersetzungen sind ausgezeichnet.“⁴⁴ A továbbiakban JÓKAI megígéri KERTBENYnek, hogy a JANKE-kiadások tiszteletdíjaiból neki is juttatni fog, csak ne zavarja JANKÉT pénzkéréssel, ne kedvetlenítse el esetleg egy másfelé kötött szerződéssel. Igen nagy szerencsének tartja, hogy a kiváló berlini kiadót sikerült megnyernie, s viszonyukat nem szeretné pénzügyekkel megzavarni.

Ezek után a hármuk viszonya látszólag helyreállott. Megerősödöttnek vélhették volna JÓKAI-nak 1874-ben tett berlini látogatása által, amikor az író valamennyi ottani barátjával, tisztelőjével személyes kapcsolatba került, és számos új ismeretséget szerzett éppen KERTBENY, WALLNER és JANKE révén, akikkel legtöbbször együtt tett látogatásokat. WALLNERÉknél lakott, aki JANKÉVAL, KERTBENYVEL jó barátságot tartott. 1874 nyarán JANKE kiadta KERTBENY fordításában JÓKAI néhány útiélményét is,⁴⁵ amelyet a barátok kedvéért adtak ki, könyvtári forgalomba nem is került az 500 példány.

⁴¹ Vö. JÓKAI-nak 1871. szept. 11-én KERTBENY-hez intézett pesti levelét: „Und nun zur Geldfrage. Clara pacta, boni amici. Der Verleger des Hon ist das Athenaeum (Aktiengesellschaft) welches die Gebahrung mit dem Monatsbudget besorgt. Ich habe Sie zum Special Correspondenz. Da ist es ganz natürlich, dass mein Verleger den Posten einfach streicht. Ich habe das Recht, alles was ich ins Blatt aufnehme bezahlen zu lassen; der Verleger aber nichts zu bezahlen, das er nicht im Blatt findet. Man sagt mir ganz einfach, dafür dass Kertbeny deinen Novellen in Deutschland Reclame macht, zahlen wir nicht, das mache du selbst mit ihm ab; und ich werde Ihnen auch nicht undankbar sein, sobald ich mich rühren kann. . . Für künftighin aber, wenn Sie regelmässig beim Hon bezahlt werden wollen, so schreiben Sie regelmässig politische und soziale Briefe aus Berlin, über Alles was dort vorfällt, kurz und bündig: brauche keine Leitartikel und schöne Erörterungen, aber Journalklatsch.“ (*Blumenlese*. 5. l. 15. levél.)

⁴² VAJDA György Mihály: *Szemelvények*. 221—237. l.

⁴³ JÓKAI első először németül megjelent regénye az *Enyim, tied, övé* volt. JÓKAI Mórítz: *Mein, Dein, Sein*. Rom. in 5 Bdn. Deutsche autorisierte Ausgabe. Berlin. 1875, Otto Janke. 4 Tlr. 3000 Ex. Vö. KERTBENY-könyvszet, 17. l. 130. tételsz.

⁴⁴ *Blumenlese*. 9. l. 25. levél.

⁴⁵ JÓKAI Maurus: *Reisebriefe*.

JÓKAI ekkor már Németországban is népszerű író. KERTBENYt szinte ostromolják a legkülönbözőbb német kiadók és szerkesztők, hogy fordítson számukra, akár két-három fordításban is megjelent JÓKAI-művet. JANKÉnak is tudomása van erről, sőt arról is, hogy KERTBENY RECLAMnál akarja kiadni a *Berliner Tageblatt*ban közölt *Aranyembert*, amelyet neki is felajánlott a Tageblatt-kivágatokból összeállított kézirat alapján annak idején; de ő nem vette át, mert KERTBENY az újság céljának megfelelően annyira lerövidítette a regényt, hogy a kiadás nem lett volna teljes értékű, holott KERTBENY olyan kéziratot ígért. Ekkor szerezte meg rekompenzációképpen JANKÉnak a *Pester Lloyd*-fordítást. 1873-ban azután JANKE megkérdezése nélkül — a füredi szerződés után! — RECLAM számára készített egy teljes *Aranyember*-fordítást, amely veszélyeztette az időközben JANKÉNél megjelentnek terjesztését, és előre vetette a konkurrencia árnyékát. Ezért kellett JANKÉnak 1874. nov. 1-én megjelent körlevelében óvást emelnie különös tekintettel KERTBENYre, RECLAMra és a *Der Goldmenschre*.

Mindezt KERTBENY elködösíti különböző megjelenési dátumokkal, kétértelmű fogalmazásokkal, mérges kirohanásokkal, mellébeszéléssel, — mint láttuk — körlevéllel. Ez utóbbiban is, hogy magáról a figyelmet elterelje, JANKE csalárdságára utal, aki nem átalotta vele 1873-ban *A szerelem bolondjait* lefordíttatni, holott: „vom selben Romane eine bereits 1870 autorisierte Pester deutsche Ausgabe des Herrn Dr. M. Falk vorhanden ist.” JANKE magatartása — szerinte — JÓKAIt is kompromittálja, s mindezt bizonyára hírverésnek szánja JANKE.

KERTBENY szinte élete végéig vádaskodott a berlini kiadóra: 1879-ben *Észrevételek* c. munkájában (16. l.) ezzel kapcsolatban figyelemre méltót közöl: „Nem rég egy érdekes vonást hallottam Jókaitól Jankeról: ez ugyanis a legnagyobb sajnálkozással jelenti ki, hogy a „Jövő század regénye”, „Egy asszonyi hajsza!”, és „Szabadság a hó alatt” című munkáit nem adhatja ki, mert mint berlini ember nem mer Oroszország elleni munkával fellépni!... Amit különben berlini ember nem merészel, azt a nyugodt orosz megteszi. Egy szentpétervári Szemle felkérte Jókait, engedné meg a „Zöld könyv” lefordítását, és Vaclava Poka Prágában ugyanezt csehül fogja kiadni.”

JANKE azonban perel, perli RECLAMot is: „Ja, er wagte es sogar, mich einzuklagen; da kam er aber an den rechten Mann! Er zog noch rechtzeitig zurück, und ich quittierte die Entschädigung. Zugleich hatte er aber einen andern Verleger, wegen einer andern, nicht minder legitimen Jókai-Ausgabe eingeklagt, und dieser war schwach und zimperlich genug, eine nicht wohlfeile Entschädigung seinerseits zu zahlen. Endlich, erst von Kurzem also nach Jahren, erfuhr ich von Jókai selbst, dass dieser Berliner Geldprotz sich die niederträchtige Lüge erlaubt zu behaupten, ich wolle Jókais Werke, zur Hälfte gestrichen, bei einem andern Verleger herausgeben.”⁴⁶

JANKE valóban visszavonta a KERTBENY ellen benyújtott vádat — de JÓKAI hatására, aki nem akarta, nem hagyta bántani KERTBENYt, holott maga is átlátott a szítán, berlini látogatása után mégis így írt róla:

„Legelől kell megemlítenem a jó öreg fiút, Kertbenyt. A sajtáságos, eredeti alakot, kit Petőfi kigúnyolt, Pákh Albert kiparódiázott s aztán mind a kettő megszeretett, ki Magyarországon a német elemet s aztán Németországban a magyar elemet verte a közönség fejébe, vissza kapva a saját fejéhez mind a kettőt; ki mauertecai diogenesi odujában az ismerethalmaz, memoir-irodalom és encyclopédiai ismeretek kincseit őrizi, naponkint tizenhat órát dolgozik és írói existenciát nem tud kívívni magának; ki az egész világnak adós s kinek viszont adósa az egész világ; barátja és kedveltje Európa leghírhedettebb celebritásainak s amellet egy elhagyatott, elfeledett lény. Berlinben nyolcvan olyan családdal ismertetett meg egy hét alatt, ahol a magyar irodalomnak kiváló helye van a

⁴⁶ Petőfi's *Tod vor dreissig Jahren 1849.* 65—66. l.

házi könyvtárban s még egy hosszú lajstromot dugott a zsebembe, akiket mind meg kell majd egyszer keresni vagy levélben, vagy személyesen. Wallner Ferenc után neki köszönhetni legjobban a német kiadók érdeklődését a magyar irodalom iránt.”⁴⁷

JÓKAI, aki boldognak-boldogtalannak váltót írt alá, nem hagyta el KERTBENYt élete utolsó percéig: szóban, írásban, anyagiakban mindvégig mellette állott.⁴⁸ Leveleik tanúsága szerint a kölcsönös érdeken felül valóban baráti intimitás fejlődött ki közöttük, JÓKAI többször írt Berlinbe arról a keserűségről, amelyet a hazai politikai és irodalmi klikkek okoztak neki.⁴⁹

JANKE másik perbefogottja, RECLAM azonban kártalanított. A KERTBENYvel kiadott közös körlevélen védekezik ugyan az általa kiadott JÓKAI-novellák, a *Szomorú napok*, *Erdély aranykora* c. művekre vonatkozatható utánnomás vádja ellen, mégis ludasnak érzi magát *Az aranyember* megjelentetésében.

KERTBENY 1875-től kezdve nem fordít több JÓKAIT; az író kívánsága szerint tiszteletben tartja kizárólagos kiadóját. Nevével utolsónak *Az új földesúr* jelenik meg 1876-ban Drezdában.⁵⁰

Befejezésül nem érdektelen KERTBENYnek, JÓKAINAK a szerzői-fordítói jogról vallott nézeteit ismertetnünk.

KERTBENY véleményét az általunk idézett *Észrevételek* c. munkájából ismerhetjük meg legjobban.⁵¹ Legszívesebben meghagyná, akár magyarból idegen nyelvre, akár megfordítva történő fordításokról van szó — a teljes kötetlenséget, mert a nagy külföldi írók műveivel a magyar kultúrát gazdagítani éppen olyan missziós munka, mint a magyar irodalom értékeit, a haza nagyobb dicsőségére, a külfölddel megismertetni. Azonban, ha mégis szükséges ilyen törvény — és itt csak azt a két pontot emeljük ki a nyolc közül, melyek az ismertetett JÓKAI-vitával hozhatók összefüggésbe —

„1. Minden író, aki bármely Magyarországon dívó nyelven valamely munkát ír, fenntarthatja magának a fordítás jogát bármely nyelvre annak egyszerű kijelentésével, melyet munkájának címlapjára nyomathat. Ha azonban az általa megjelölt határidőtől számítva hat hónap alatt nem jelent meg semmiféle általa eszközölt fordítás, mely azután az eredetinek értékével bír hanem mástól — ha a szerző beleegyezését felmutatja — akkor e fenntartás elveszti hatását.

2. Aki valamely munkát magyarból — melyet az eredeti szerzője még nem adott ki más nyelven — valamely idegen nyelvre lefordít és a külföldön adja ki, a nemzet köszönetében és jutalomban részesül, mely esetről esetre határozatik meg.”

⁴⁷ JÓKAI MÓR: *Életéből*. Bp. 1932. 2. köt. 443—444. I. Vö. még *uo.* 1. köt. *Kortársaim*. 186. p.

⁴⁸ JÓKAI nem sokat kapott a KERTBENY-fordításokban megjelent művek után; KERTBENY kimutatta, hogy 27 év alatt 971 nyomdai ívet készített az író műveiből 2738 tallér ellenében, amely 200 tallér évjáradéknak felel meg. A *Hontól* viszont 12 hónap alatt 702 tallért kapott, és JÓKAI 4 éven keresztül barátságából 607 tallért juttatott neki. Ismerjük KERTBENY szavahihetőségét, bizonyára meg kell sokszorozni számítását, de így is jellemző JÓKAI áldozatkészségére. KERTBENY más helyen szól arról is, hogy JÓKAI jövedelme ugyanazon 27 év alatt 300.000 ft. írói tiszteletdíj volt. *Bibliografischer Anhang* No. 3. és *Észrevételek*. 21. l.

⁴⁹ Különösen az 1872-től kezdve írt levelekben. Vö. *Blumenlese*, lásd még erről M. KONDOR Viktória: *Megjegyzések Jókai Mór politikai szerepéhez a kiegyezést követő években*. Tört. Szle. 1958. 1—2. sz. LENGYEL Dénes: *Jókai és az 1875-ös fúzió*. A Petőfi Irod. Múz. Évkönyve. Bp. 1963. 71—86. l.

⁵⁰ JÓKAI Maurus: *Der neue Gutsherr*. Humoristischer Roman aus der Zeit der Bach-Hussáren 1849—59. 2 Bde. (A. d. Ung. von K. M. KERTBENY). Dresden, 1876, Wallersteins Buchhandlung. 9 Mark.

⁵¹ KERTBENY az *Észrevételek*et az ARANY László szerkesztésében írt törvényjavaslatra tette meg, amelyet *A Hon* 1879. jan. 17-én megjelent esti kiadásában olvasott. Vö. *Észrevételek*. 5., 31. l.

JÓKAI az írói tulajdonjogot rendkívül komolyan fogta fel. KERTBENY nemegyszer kért tőle engedélyt oly műve fordítására, amelynek Pesten volt már fordítója, és minden esetben visszautasította KERTBENYt. 1880-ban, egy évvel a fentebb ismertetett nyilatkozat után JÓKAI így vélekedik: „Az írónak az a tulajdona, amit papírosra vetett éppen olyan elsajátíthatatlan örökül marad családjára és jogutódjaira, mint az általa ültetett erdő, aminek a bece annál nagyobb, mentül tovább nő. De ha csakugyan határidőt kitűzni multhatatlannak találná a törvényhozás, akkor legalább is a franciaországi szokást kellene elfogadni, melyszerint az írói tulajdonjog a szerző halála után ötven esztendeig fennáll s csak azután lesz köztulajdonná.”⁵² A fordítói jogot is írói tulajdonként kezelte. Az eredeti műnek a szerző beleegyezése nélkül történt fordítása a szerzői jog bitorlásának nálunk csak az 1884: XVI. tc. életbelépésétől minősült.

D. SZEMŐ PIROSKA

Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó. Nem mondható különösen népesnek az a tábort, amelynek tagjai hazánkban egész munkásságuk vagy akárcsak számottevő egyes alkotásaik révén önálló fejezetet nyitottak a művészi könyv történetében. Ezek között találjuk TEVAN Andort.

1889-ben született, kilenc gyermeket nevelő békéscsabai szülőktől. Érettségi után, 1907-ben atyja Bécsbe küldte az ottani grafikai intézetbe, hogy elsajátítsa a tipográfia mesterségét és művészetét. Stefan GEORGE, HOFMANNSTHAL stb. városában hatalmas nyomdákkal, öntődékkal, klisírozó üzemekkel, festék- és papírgyárakkal találkozott. A város könyvkultúrája nem sejtett kincsekkel lepte meg az Alföldről odaszakadt ifjút.

Bécsből két évi tanulás után tért haza, s csakhamar bent találja magát a pesti irodalmi élet kellős közepében. ROZSNYAI Kálmán vezette be a fővárosi irodalmi életbe. Az ő révén kerül kapcsolatba FRANYÓ Zoltánnal, KOSZTOLÁNYI Dezsővel, KARINTHY Friggyessel, NAGY Lajossal, SOMLYÓ Zoltánnal, KELETI Arthurral, aztán VÉRTES Marcellel, MAJOR Henrikkel. Röviden: a New York kávéház írói és művészi törzskarával. A fiatal TEVAN egyszerre csak azon veszi észre magát, hogy úgy tekintenek rá, mint egy magyar Insel Verlag-szerű könyvkiadóra. Még csak a terveit ismerik, de így is a szenciació erejével hat, hogy egy vidéki kiadó a modern magyar irodalom termékeinek a kiadására vállalkozik. Kezdetben mindössze két modern betűtípus: a Behrens antikva és a THIEMANN-féle Medieval, azután az elegáns, hosszútkás, zsebformátum emlékeztet az Inselre, amely akkor már világhírű könyvkiadó, noha annak a bölcsőjét is mindössze néhány szegény, de a művészet iránti alázattól fűtött fiatalember állta körül.

TEVAN Andor egyedül vágott neki az útnak, hogy amit azok Lipcsében, ő Békéscsabán valósítsa meg. Nem telik el pár év, ha szerény arányokban is, de az egész modern magyar irodalom kiadója, telve hittel, józálással és megfelelő hozzáértéssel.

⁵² JÓKAI Mór: *Az írói jog tulajdonának elévüléséről!* A Hon, 1880. jún. 29. 165. sz. A fordításról, fordítókról vö. JÓKAI Mór: *Életemből.* 2. köt. 438—439. 1. 1874-ben tett berlini látogatása után *Német irodalmi viszonyok* c. cikkében kitért a szerzői, fordítói jogi kérdésekre is, és saját esetét is beleszótta: „A külföldi irodalmi termékek (értve az angol, francia irodalmon kívül valamennyit) viszont Németországban nincsenek tulajdonjog által védve. Ezért a kiadók nagyon tartózkodók a külirodalom termékei iránti vállalkozásban... ha híre támad egy külföldi írónak, akkor mindenki szabadon lenyomathatja a művét. Nemzetközi egyezményünk nincs az irodalmi tulajdonra nézve, annál fogva kénytelenek voltunk a következő egyezsére lépni a kiadókkal és szerkesztőkkel: amely napon az eredeti magyar kiadás megjelenik könyvalakban, vagy közlése megkezdetik hírlapban Magyarországon, ugyanazon a napon jelenik meg vagy kezdetik el a közlés németországi kiadó és szerkesztő részéről is, mint „a szerző által autorizált” eredeti kiadás. Ilyen módon védve van mind a két kiadás az ingyen elfoglaltatástól.”

Első feltűnő vállalkozása a *Tevan Könyvtár*, amely a Gyulai-féle *Olcso Könyvtár*ral akarta — modern változatban — felvenni a versenyt. Ez a sorozat kezdetben *Új Könyvtár* címmel indult volna, de mint KARINTHY Frigyesnek írja 1912-ben Berlinbe, *Tevan Könyvtár* címmel indítja meg. Ez a cím csak addig hat szerénytelenségnek, amíg a közönség meg nem szokja, s akkor olyan természetes lesz, mint akár a *Meyers-Bibliothek* vagy a *Tolnai Világlapja*.

Természetesen nekünk nem az a feladatunk, hogy a könyvkiadó TEVAN Andorról általánosságban emlékezzünk. Más szóval, hogy azt tekintsük át, miben is állt az ő kiadói munkássága. Bennünket ez alkalommal *bibliofil* kiadói tevékenysége érdekel, ami azonban nem jelenti azt, mintha kiadói munkásságának a másik oldala teljesen elhallgatható lenne. Érdeme nem kétséges a *Nyugat* írói nemzedékének a történetében. A *Nyugat* megindulását *megelőzőleg* már azok mellé kötelezte el magát, akik annak munkatársai lettek. S amikor a *Nyugat* megindult, s ezzel egyidejűleg a hajszra is ellene, TEVAN Andor akkor sem állt el mellőlük, ellenkezőleg, tudatosan és következetesen adta ki ennek, az akkor ellenzékinek tartott írói gárdának a szellemi alkotásait. Olyan nevekkal találkozunk mind a *Tevan Könyvtár*ban, mind pedig e sorozaton kívül az egyedi kiadványok között, mint ADY Endre, JUHÁSZ Gyula, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, NAGY Lajos, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, CSÁTH Géza, SZINI Gyula, TABÉRY Géza, hogy csak néhány nevet említek a hazaiak közül. De ugyanígy a külföldi irodalom képviselői is jelzik a kiadó TEVAN irodalmi érdeklődését, ízlésvilágát és modernségét. Ma már klasszikus nevek, de akkor, a század első évtizedeiben még nem mindegyik. STRINDBERG, MAUPASSANT, THOMAS MANN, HEINRICH MANN, ANATOLE FRANCE, ANDREEV LEONID, KUPRIN, HAUPTMANN, KELER, RODENBACH stb. jelzik a csúcsokat. Nem meglepő, ha a *Délmagyarország* című lap 1913. január 24-én arra figyelmeztet, hogy a TEVAN nevet, mint „nagy dolgokra hivatott” kiadó nevét, fel kell jegyezni, s hogy ez a kiadó talán egész Magyarországon a „legmerészebb” vállalkozás hordozója. „Egymásután adja ki tehetséges írók műveit és mind csudálatosan szép, olyan, amelyet budapesti kiadók sem igen produkálnak. . . Igazán örülhetünk, amikor egy vidéki és magyar könyvkiadó olyan munkát produkál, ami nemcsak a fővárosi, de a külföldi legművészebb kiadások között is versenyképes. . .” A *Világ* című fővárosi napilap pedig március 9-én így ír a megjelent kiadványokról: „A Tevan-könyvkiadó vállalat Békéscsabán, egy csöndes magyar városkában alig egy éve foglalkozik azzal a gondolattal, hogy nivóban és külső megjelenésben európai színvonalú könyveket teremtsen, mely akár az angol, akár a német könyvpiacnak becsületére válhat. . . A *Nyugat* ízléses, nemes vállalkozása után mindenesetre a Tevan-kiadás a második, amely friss, ízléses és érdekes magyar könyveket ad a közönség kezébe. . .” S mindez vidéken, Magyarországon, ahol már akkor is csak Budapest fémjelezhetett írókat és kiadókat. Eltűnődhetünk azon, mi lehetett volna Gyomából, Békéscsabából, ha a társadalmi viszonyaink csak egy kicsit is fejlettebbek, s műértők is nagyobb számban akadnak. Olyan virágzó műhelyeivé fejlődhettek volna a hazai könyvkultúrának, amelyenekkel a nyugati államokban már századok óta találkozunk.

Más kérdés az, hogy mennyire váltotta be a működése iránt táplált reményeket, kiadói munkássága egészével mennyire igazolta a beléhelyezett bizalmat. Noha ennek részletezése nem a jelen tanulmány feladata, mégis helyénvalónak találjuk ezzel kapcsolatban őt magát szólaltatni meg, hogyan ítélte meg kiadói tevékenységének azt az ágát, amely a bibliofil könyvkiadás mellett a kiadott műveket és ezek példányszámát tekintve kiadói munkásságának majdnem egészét alkotja.

Erre nézve perdöntőnek látszik az a Szabó Dezsőhöz írt levél, abból az 1925. esztendőből, amikor a hazai s ezen belül az amatőr-bibliofil könyvkiadás válsága mélypontjához közeledett. Nemcsak azért, mert a korszak könyvtörténeti viszonyaira jellemző ez a levél, amelyben számot ad több mint másfél évtizedes munkásságáról, hanem azért

is, mert bizonyítja TEVAN Andor emberi és kiadói nagyságát éppen kíméletlen önkritikája miatt. Ugyanis TEVAN úgy látja, hogy a gazdasági verseny jó részben kevésbé értékes idegen művek portálására kényszerítette. „A silány fapapíron ocsmány festékekkel nyomott s amellett tartalmilag is eredeti törekvésemtől távol álló könyvek valóságos undort ébresztettek bennem minden egyes megjelenésük alkalmával s végül is két esztendővel ezelőtt annyira megcsömöröltem tőlük, hogy egy merész elhatározással a „Világ” útján kiárusítottam e nem hozzám illő ballasztot” — írja, majd így folytatja: „Ez időtől kezdve két évig tartó téli álomba merültem. És két évi üdítő pihenés után most új utakon ismét hozzá akarok fogni a könyvkiadáshoz. Nemes tipográfival, finom papíroson — mint ahogyan azt egykor a békevilágban tettem — akarom könyveimet a piacra hozni. És minthogy a többi kiadó — úgy látszik még nem jutott el odáig, hogy mérsékelje étvágát a külföldi irodalommal szemben, kész örömmel átengedem nekik ezt a terepet s a magyar írókat igyekszem magam köré gyűjteni.”

A kiadónak ez az önkritikája kétségtelenül túlzott. Letagadhatatlan az a sok klaszszikus név, amellyel kiadványai között találkozunk. Ezekben az években is KRÚDY Gyulát, KARINTHYt, VOLTAIRE-t, A. FRANCE-ot adott ki, s e nevek mégiscsak magas irodalmi színvonalat képviseltek. Mi pozitívabban ítéljük meg kiadói munkásságát a SZEDERKÉNYI Anna és ARTHUR SCHNITZLER-féle könyvek ellenére is. Mégis azt kell mondanunk, hogyha TEVAN Andor munkássága csak ennyiből állana, aligha kerülhetett volna sor arra, hogy a kor *bibliofil* kiadói között emlegessük. Éppen ezért a *Tevan Könyvtár* tartalmilag értékes és olcsó sorozata, azután a jobb kiállításban megjelent egyszerű vagy részben bibliofil kiadványok mellett a továbbiakban elsősorban az *amatőr-bibliofil sorozatra* fordítjuk figyelmünket.

Mert a haladó polgári irodalmat mások is megjelentették, nemcsak TEVAN Andor, még vidéken is, elég Gyomára, Szegedre meg Nagyváradra gondolni. De a bibliofil könyvkiadás területén a kevés aranylap között ott ragyog a TEVAN Andoré is a *Kner Klasszikusok*, a *Monumenta Literarum*, azután az Amicus, a Hungária amatőr-könyvek mellett. Többet nem is igen mernék megnevezni, ha csak zavart nem akarnánk okozni. Erre a három—négy kiadóra, az említett amatőr-sorozatokra valóban ráillik minden dicséret, amellyel a könyvtörténész, a könyvesztétikus vállalkozást elhalmozhat. Természetesen a művészien szép könyv szemszögéből végezve a mérlegelést: az értékes tartalom és a művészi forma egységét a kor színvonalán értelmezve és keresve.

TEVAN Andor tizenégy könyvet bocsátott ki ezen a szinten, s ez a 14 könyv a magyar bibliofil könyvkiadás európai értelemben vett csúcspontját jelenti anélkül, hogy ezzel az értékeléssel az említett többi kiadó jelentőségét csökkentenénk.

Az amatőr-sorozat 1913-ban indult KOSZTOLÁNYI Dezső *A szegény kisgyermek panasza*i c. versciklusának új kiadásával. Az Insel-Verlag csinos köteteit utánzó kiadvány elegáns formátumával, nálunk új betűível, levegős lapjaival, kétszínű címlapjával és a versek piros kezdőbetűivel nagy felűnést keltett. Annyival is inkább, mert egy cikornás ízlésű korban csak a papír fehér felületével és fekete betűkkel érte el a meglepő hatást. Utána három év telik el, míg a következő kötet: KRÚDY Gyula *Aranykézutcai szép napok* c. könyve MAJOR Henrik szöveghez illő pompás kis rajzaival megjelenik. 1916-ot írnak ekkor, a háború harmadik évébe fordul a világ, de TEVAN Andor, mint a többi kiadó is, zavartalanul dolgozik. Ugyanebben az évben adja ki KÁRMÁN József *Fanni hagyományait* (250 példányban), azt az irodalmi művet, amelynek feltámadására senki sem számított. KOSZTOLÁNYI Dezső és KRÚDY Gyula kötete 500—500 példányban jelent meg az amatőr sorozatban. (KRÚDY kötet egyszerű kiadásban 2000 példányban is piacra került.) *A Fanni hagyományaihoz* TEVAN Andor készített díszeket, mert mint grafikus is dolgozott, anélkül, hogy akár ennek, akár fordítói tevékenységének különösebb reklámot csinált volna. Fedélrajzai, címlapjai éppoly komoly felkészültségről és hozzáértésről

tanúskodnak, mint akár *Török Bálint* néven megjelent fordításai. 1917-ben jelentette meg a negyedik amatorkötetet: FAZEKAS Mihály *Ludas Matyját* (300 példányban), a következő évben, 1918-ban az ötödiket: GVADÁNYI József *Egy falusi nótárius budai utazását* (580 példányban) — mindkettőt DIVÉKY Józseffel, az Ausztriában élő magyar grafikussal illusztráltatta.

1919-ben nem hagyta el sajtóját amatorkiadvány. Ez az év részben az előkészület esztendeje, s ennek köszönhető, hogy 1920-ban öt amatorkönyvet bocsátott ki, valamennyi a régi magyar irodalom klasszikusa: CSOKONAITól két antológiát *Lilla* (400 példány) és *A csókok* címen (350 példány), KISFALUDY Sándor három művét *Regék a magyar előidőből* címmel (350 példány), továbbá KISFALUDY Károly *Tollagi Jónását* (300 példányban) és PETŐFI Sándor *Az apostolát* (100 példányban). A két CSOKONAIT DIVÉKY látta el díszekkel, a többit sógorával, KOLOZSVÁRY Sándorral illusztráltatta.

Ezek az utóbbi könyvek a hazai bibliofil könyvkiadás nagy fellendülésének első évében láttak napvilágot. Azonban az igényesebb kiadóknak néhány év múlva látniuk kellett, hogy a valódi bibliofil értékek és szépségek iránt koránt sincs akkora érdeklődés, mint amekkora zajt a bibliofilia körül csapnak. 1921-ben nem is jelenik meg TEVANNAK amatorkiadványa, csak 1922-ben. De akkor is csak egy kis kötet, FÁY András *Különös végrendelete* 350 példányban, ugyancsak KOLOZSVÁRY Sándor színes grafikáival.

Két évi szünet után, 1925-ben adta ki hosszú ideig utolsó amatorkönyvét, VÖRÖSMARTY Mihály *A két szomszédvár* c. elbeszélő költeményét KOLOZSVÁRY rajzaival, 400 példányban. Ebből 50 példány japán, 350 pedig velin papiroson készült. Ez az az időpont, amikor számot vet kiadói munkásságával, s úgy látja, hogy hiába próbálkozik, a jó irodalomnak nincs akkora vásárlóközönsége, hogy a tönkremenés veszélye nélkül vállalkozhatna kiadására. Nekilendül ugyan mégegyszer, de végül is a tömegkiadványok kiárusítása marad az egyetlen megoldás. A *Világ* c. lap országra szóló harsonával ajánlja a közönségnek a megrekedt készleteket, amelyekből jut még az Excelsior harisnyagyárnak is. A kiadó ennek is átad egy nagyobb készletet. Ezért látható a Tevan-füzetek némelyikében e harisnyagyár pecsétje.

Ezután 18 év telik el gyógyszeres dobozok, reklámlapok gyártásával s néhány bérmunka elkészítésével, köztük DÉRY Tibor, SINKA István egy-egy verskötetével, de ez alatt az idő alatt TEVAN Andor lényegében megszűnt könyvkiadó lenni. Akárcsak a szomszédos gyomai KNER-nyomda, amely kiad még egyet és mást, de inkább csak életjelként. Ez az időszak a hazai bibliofil könyvkiadás terméketlen szakaszát képviseli, bár egyéni próbálkozások tömegével találkozunk szerte az országban. Ezek azonban művészit tekintetben meg sem közelítik az 1920-as évek bibliofil könyvtermésének művészi színvonalát, még kevésbé TEVAN amatőr-sorozatát. Így érkezik el a nyomda fennállása 40. évéhez, 1943-hoz, amikor TEVAN Andor a jubileumra gondolva ismét bibliofil könyv kiadására szánja el magát.

E jubileumra az általános szokásnak megfelelően a nyomda és a kiadó négy évtizedét összefoglaló történeti munka megírásával is készülhetett volna. Így tett az Athenaeum, a Franklin, a Révai, az Egyetemi Nyomda, az Officina, a Hungária, a KNER-nyomda — de TEVAN végül is egy négyszázéves porlepte népkönyvnek, HELTAI Gáspár *Esopus meséinek* kiadásával ünnepelte könyvkiadói munkásságának négy évtizedes fordulóját.

Megbízta KELETI Arthurt, hogy bontsa ki az örökértékű gondolatokat a porlepte köntösből. Mégpedig úgy, hogy annak szépségei új fényt kapjanak anélkül, hogy az eredeti ízek bármit is vesztenének magukból. Ennek a feladatnak KELETI úgy is mint a régi költői hangulatok művésze, úgy is mint a tipográfia titkait értő könyvművész, egyaránt megfelelt. „Keleti Arthur áhítatos munkája csodákat eredményezett. Ahogyan a képrestaurátor avatott keze kihámozza az elrejtett szépséget a remekműből, ugyanúgy áll

itt most a magyar olvasó előtt Keleti Arthur alázatos újraköltésében Heltai Gáspár örökértékű, csodálatos szép alkotása, az újjászületett magyar Esopus” — olvassuk TEVAN Andornak a kiadványról készült röpiratában.

Így jelent meg évszázados elfelejtkezés után 1943 karácsonyára a magyar *Esopus*. A könyvet 31 kép díszítette. Az olasz Bassanóban 1744-ben jelent meg egy ifjúsági *Esopus-kötet* (*Aesopi Phrygiae et Aliorum Fabulae* címmel) ismeretlen mester bájosan esetlen, gyufásdoboz nagyságú fametszetű illusztrációival. Ezeket TEVAN Andor KELETI Arthur közreműködésével átrajzoltatta, újra metszette KAZA György műhelyében, KORDA Géza fametsző mesterrel. A könyv a Diósgyőri Papírgyár külön e célra készített, ódonhangulatú merített papirosán 1200 példányban jelent meg. Olyan bibliofil gondossággal, hogy a betű (egy német cégtől ajándékba kapott Bodoni-féle antikva), a régies papiros, az illusztráció, a kétszínű nyomás és a KNER Erzsébet-féle kötés olyan remekművet eredményezett, amelyhez fogható addig még maga TEVAN sem állított elő.

Az *Esopus*-kötet illusztrációi között akad olyan is, amely több kép egybevágásával, montázs-szerűen készült (*Az egér és az oroszlán*). Egyesek vitatják az eljárás jogosultságát, noha névtelen szerző képeiről van szó. Azt azonban el kell ismerni, hogy a könyv művészi értékű illusztrálása csak így volt biztosítható.

Eltelkintve az *Esopus* 1947 karácsonyi kisebb formátumú új kiadásától, TEVAN Andornak már csak egyszer jutott osztályrészéül a szép könyvesinálás ritka alkalmá. Hazatérve a német munkaszolgálatból, pár év múlva, 1948-ban lepte meg a bibliofilek táborát utolsó s minden addigit felülmúló művével: A. FRANCE *Nyársforgató Jakab meséivel*.

E könyv TEVANNál nem most jelent meg először, mert 1918-ban is kibocsátotta, KELETI Arthur fordításában, minden tipográfiai igényesség nélkül, rossz minőségű papíron, sok sajtóhibával. 1947 októberében már javában folyt a levelezés az új kiadás előkészítése érdekében. A legnagyobb problémát a megfelelő illusztrátor megszerzése jelentette. KELETI sok művésszel kísérletezett, köztük GYÖRY Miklóssal, sőt DOMANOVSZKY Endrével is, azonban egyik sem találta el ízlését. A megfelelő rajzoló hiánya már egészen ideges hangulatot teremtett, ami TEVAN Andor 1948. február 5-i leveléből is kiderül. „... kizárt dolog, — írta KELETI-nek — hogy ha Ön mindenfelé keres és kutat, mint ahogyan írja, ne tudott volna két év leforgása alatt egy megfelelő illusztrátorra szert tenni...”.

Hosszas keresgélés után KELETI mégiscsak ráakadt a megfelelő művészre, HINCZ Gyulára. Akár TEVAN Andor, akár KELETI Arthur addigi könyveit illusztráló művészekre gondolunk, mindenképpen remek nevekre bukkanunk, hisz DIVÉKY Józseffel, GULÁCSY Lajossal, GARA Arnolddal, FÁY Dezsővel, BALOGH Istvánna, VÉRTES Marcellel, MOLNÁR C. Pállal találkozunk az elődök között. Ezzel a választással HINCZ Gyula a század két könyvművészetben kiválóan jártas egyénisége mellé került. Amit KNER Imre mindig a művészi könyv elfeltételeként hangoztatott: az író, az illusztrátor és a tipográfus harmonikus együttműködése itt mondhatni eszményi módon valósult meg. HINCZ Gyula átforrósodva a feladattól, inspirálva kiadótól és fordítótól, hatolt bele a szöveg, a tartalom mélységébe, hogy aztán olyan remekművet alkosson, amelyről már a megjelenéskor az volt a könyvművészethez értők legjobbainak, így SZENTKÚTY Pálnak is a véleménye, hogy felülmúlja a francia DU BOUT-t és társait.

TEVAN 1948. május 29-én írta HINCZ Gyulának, hogy szeretné felkérni a szóban forgó könyv illusztrálására. E célból a már előzőleg folytatott személyes tárgyalásnak megfelelően beszélje meg KELETI Arthurral az illusztrálásra kerülő témákat és szempontokat. TEVAN már korábban is HINCZ művészetének csodálói közé tartozott, mint maga írja fenti levelében, a próbarajzok alapján pedig semmi kétséget sem érzett HINCZ vállalkozásának sikerét illetően. Sőt remélte, hogy a közös erőfeszítés *műalkotást* eredményez.

TEVAN ismételt hangsúlyozta KELETI Arthur szerepét, akinek „mint valóban művelt olvasónak és műértőnek a véleménye a *művészi határok* tekintetében mértékadó”.

Ugyanekkor a megbízólevelet is elküldte HINCZ Gyulának, amely szerint a művész 30—35 db színes rajzot készít a *Nyársforgató Jakab meséi*hez. Az illusztrációk készítését a megbízás szerint HINCZnek június 15-én kellett volna elkezdenie, és július 15-ig leszállítania. A megállapodás szerint az eredeti rajzok TEVAN Andor tulajdonába kerülnek. Az igazi nehézségek azonban ezután következtek.

Július 4-én kerül tisztázásra, hogy a rajzok a tükrön túlterjedhetnek-e? TEVAN KELETI Arthurnak írt levelében ehhez minden további nélkül hozzájárult. Azonban egy-idejűleg az is nyilvánvalóvá vált, hogy HINCZ a kijelölt időpontra nem tudja szállítani a rajzokat. Valóban, július 22-én TEVAN szemrehányó hangú levelet ír KELETINEK. Eszerint még egyetlen rajz sincs készen, s ahogy ő látja, még novemberre sem lesz könyv. Sőt, mivel három heti szabadságra megy, úgy látszik, ebben az évben (1948) nem is készülhet el. De már egy hét múlva, július 31-én arról a „határtalan nagy tetszésről” számol be TEVAN, amelyet a rajzok a békéscsabai hozzáértők kis csoportjában arattak. Egyedül a címlapra tervezett, oldalra tekintő figura ellen tiltakozott TEVAN, de mégis engedett KELETI és HINCZ álláspontjának, s a rajz a címlapon végül is megjelent.

KELETI Arthur csak szept. 3-án kapott írásbeli megbízást a már részben elvégzett munkára. Ennek értelmében az ő kötelességévé vált a megfelelő illusztrátor kiválasztása, annak instruálása, ötletekkel való támogatása. Tulajdonképpen ez utólagos kodifikálása volt a már elvégzett munkának, a tényleges részvételnek megfelelően. Ez azért fontos, mert később KELETI bizonyos követelése is ezen alapszik majd.

De a nyomás csak most kezdődött s az ezzel járó bonyodalmak sora is. A tipografizálásnál kiderült, hogy a sok rajz „nyugtalaná teszi a könyvet” — amint TEVAN írta KELETINEK. Valóban, a kért 30—35 rajz helyett több mint száz készült, vagy ahogyan TEVAN jellemezte KELETIT: „Te ennek ellenére önféjűen kitarottál amellett, hogy a könyv minden második szavát meg kell illusztrálni”. (Okt. 4-i levél.)

A készülő könyv első másfél íve látszott kevésbé sikerültnek, s TEVAN Andor előföltti elégedetlenségének KELETI és HINCZ előtt kifejezést is adott. Munkatársai azonban megnyugtatták, mire TEVAN is nagyobb reménységgel nézett a könyv sikere elé, amely felől pedig időközben újra meg újra aggályokat táplált. (Október 8-i levél KELETI Arthurhoz.) A kérdést az első ív nagyobb méretű rajzai okozták, azért a továbbiak során az ezekkel való összhang érdekében készült néhány hasonlóan nagyobb méretű rajz is.

Október 11-én KELETI Arthur azt kérte TEVANTÓL, hogy a már kész első ívet nyomják újra. Ez a kívánság annyira felbőszítette TEVANT, hogy amint maga írta: várnia kellett egy napig, hogy lehiggadjon, s valami jóvátehetően válaszra ne ragadtassa magát. KELETI kívánsága a legnagyobb megütközést keltette benne — írta —, s annyira nélkülöz minden reális alapot, hogy tulajdonképpen nem is tartja válaszra érdemesnek. Ha szót fogadna, húsvétra sem lenne készen. De bármennyire felmérgeződött is, november 19-i levelében arról tudósítja KELETIT, hogy az 5—12. lapot újra nyomta, mert saját bevallása szerint is az a rész az egész könyvet elrontotta volna. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a 10—11. lapról egy kliséét elhagyott, hogy a keletkezett zavarosságot eltüntesse.

Közben azonban elkészült teljes négy ív nyomásával. Egy-egy ív átlag nyolc napot igényelt, s a legnagyobb gondot a „rengeteg rajz” elhelyezése okozta. Némelyik rajznál kénytelen eltérni az eredeti színeitől. Sőt, mivel TEVAN metszette a rajzok alapján azokat a linókat, amelyekről a nyomás történt, néhány esetben, technikai okokból eltérni kényszerült az eredeti rajzoktól is. (Levél KELETI Arthurhoz 1948. okt. 23.) Ugyanekkor már a burkoló lap rajza körül folyik a levelezés. TEVAN is hajlik KELETI ajánlatára, hogy ROXANE kisasszony ama jelenete kerüljön rá, amelyen COGNARD abbé terebélyes és NYÁRSFORGÁTO Jakab keszeg alakjával együtt jelenik meg a színen.

TEVAN Andor a képek színezéséről beszámolt HINCZ Gyulának, egyes tördelési kérdéseket pedig KELETivel vitatott meg, aki különben is ontotta a tanácsokat. (Az „utasítások tömege, amellyel naponta elhalmozol” — írja TEVAN november 8-i levelében.) Ha ezek az utasítások részben feleslegesek voltak is, a közös győzelem érdekében születtek. November 23-i levelében már a prospektus elkészültét is jelzi KELETINEK.

Így született meg az utolsó TEVAN-féle bibliofil könyv, a *Nyársforgató Jakab meséi*. TEVAN Andor kezdettől fogva tisztában volt munkatársai értékével s vállalta őket. Nagyon jól tudta azt, hogy a KELETI-féle pedantéria nélkül igazi művészi könyv nem születhetett volna. KELETI is tudta, hogy TEVAN nélkül nem tudott volna mit kezdeni az — ő akkor még hazai profilba nem illő — művészi álmaival. Ugyanezt kell mondanunk a triumvirátus harmadik tagjáról, az illusztrátor HINCZ Gyuláról is, a vonalak, a színek s a karakterábrázolás virtuóz mesteréről. Ahogyan az *Esopushoz* TEVAN Andor 10—15 képet rendelt, s KELETI Arthur meggyőző érvelésének eredményeként lett belőle 31, ugyanúgy történt a *Nyársforgató Jakab meséinél* is: 30—35 képről volt szó, s végül is több lett 100-nál. KELETI Arthur a rajzolónak ideatoréja, inspirátora volt, és hónapokon át tartó szívós munkával irányította a művész lépteit. És Hincz Gyula el tudta fogadni KELETI Arthur „koreográfiáját”, amellyel szinte ízre menően határozta meg az illusztrációt! Úgy került a könyv mágusának bűvölete alá, hogy nemcsak megőrizte sajátos lényegét s lényege sajátosságait, hanem éppen e feladattal megbírkózva fejezte ki önmagát a legjellemzőbben. KELETI Arthur joggal lehetett büszke az eredményre, s érdemét méltán hirdeti a könyv kolofonja: „... fordította s a könyvdíszítés munkáját ötleteivel támogatta és irányította Keleti Arthur”. Ezt a szöveget Hincz Gyula is természetesnek találta, amint hogy annak feltüntetését is, hogy a színező linóleumdúcokat TEVAN Andor metszette. Mert TEVAN Andor is rendkívüli munkát végzett azért, hogy a művész álma ne homokba, ne sápadt színekbe vesszen. Nem mindennapi türelem kellett ahhoz, hogy KELETI szépen szőtt álmait, HINCZ Gyula pazar fantáziával ömlő színei és alakjai semmit se veszítsenek frissességükből, eredeti hatásfokukból, huncutkodó bájukból, ironikus emberségükből, elegáns választékosságukból. A *Nyársforgató Jakab meséinek* tipográfiai megalkotásához rafinált tudás és kifinomodott ízlés kellett, s mindkét kívánalomnak minuciózus pontossággal kellett érvényesülnie egyrészt lapról lapra, sorról sorra, betűről betűre, másrészt pontról pontra, vonalról vonalra, színről színre. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor jöhetünk tisztába TEVAN Andor munkájának értékével, s akkor jelölhetjük ki méltó helyét a hazai könyvművészet valóban legnagyobbjai között.

A *Nyársforgató*, mint minden előző amatőrkiadványa, egyedi munka eredménye. Immár a 14. s egyben utolsó kötet abban a — nagy időbeli megszakításokkal terhelt — sorozatban, amely négy évtized alatt személyes vállalkozása gyümölcszeként gazdagította a könyvkultúrát. Megjelenése után nemsokára eltávozott Békéscsabáról, ahol üzemét államosították, s az Ifjúsági Kiadónál dolgozott 1955-ben bekövetkezett haláláig.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy TEVAN Andor amatőr-bibliofil kiadói munkássága, ha mennyiségre nem is, de művészi eredményeit illetően a XX. századi hazai bibliofil könyvkiadás egyik legjelentősebb fejezete. Hatása a maga kora társadalmi viszonyai között szélesebb köröket nem érinthetett meg, valójában ki sem bontakozhatott, napjainkban azonban a megújuló magyar könyvművészet éppen legszebb eredményeivel igazolja művészi törekvései életképességét.

SZIJ REZSŐ

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Sámboky János könyvtárának magyar könyveiről. A XVI. századi bécsi magyar humanizmus tudós képviselője, SÁMBOKY SAMBUCUS János (1531—1584) könyvtárának jelentős része 1587. április 13-án örökösaitől a bécsi császári könyvtárba került. A könyvtáros, Hugo Blotius a könyvekről részletes leltárat készítettet, és ennek másolatait néhány, külföldön élő humanista barátjának is megküldte. Egy ilyen másolatra, amelyet a velencei Biblioteca Nazionale di San Marco kéziratai között őriznek, még a múlt század végén SCHÖNHERR Gyula¹ hívta fel a figyelmet; majd GULYÁS Pál lefényképezte, és bevezetéssel, részletes magyarázatokkal ellátva kiadta.²

Ez a jegyzék 2618 folyószámmal ellátott tételben 3327 kötetet, összesen 3163 művet sorol fel. A katalógus összeállítója a címlapokat és a művek kolofonját figyelve általában minden jelentősebb bibliográfiai adatot feljegyzett, kivéve a könyvek terjedelmét. A felsorolás első részében találjuk a kötött könyveket, majd azok fogytával kerül sor a füzöttekre. A füzöttek felsorolásának kezdetétől a címleírás végén az összeállító mindig gondosan kiírta a „ligat” (liber ligatus = kötött) vagy a „solut” (liber solutus = füzött) rövidítéseket. Ezenkívül feltüntette a görög betűs nyomtatványokat „est Graecus” vagy „Graece” megjegyzéssel, és a fraktúr típusú nyomtatott könyvek címleírását kézfírással gót betűkkel írta. Végül következetesen kiemelte „liber manuscriptus” megjegyzéssel a kéziratosokat.

Ebben a rendkívül érdekes, az európai és a magyar művelődéstörténet számára egyaránt jelentős könyvtárjegyzékben tíz 1551 és 1571 között megjelent magyarországi nyomtatványt találtunk. Közülük nyolcat Kolozsvárott, kettőt Debrecenben, kilencet magyarul, egyet latinul nyomtattak. Mivel az adatok között olyanok is akadnak, melyek érdekesen kiegészítik a régi magyar könyvekre vonatkozó ismereteinket, sőt ma már példányból nem ismert nyomtatvány emlékét őrzik, érdemes őket sorra vennünk és értékelnünk.

„480. A Szent Pal Apas tal leuleneo mellyet a Colossa belieck nec irt predicatio szerent ualo magyara zattia, Szent Jakab haüanac 1561. in 8°.”³

Ezt a HUSZÁR Gál debreceni nyomdájából kikerült könyvet SZABÓ Károly (*RMK* I. 47) óta is csupán az egykori Erdélyi Múzeum könyvtárának kolofon nélküli, végén csonka példányából ismerjük. A címlapon nem szerepel a nyomtatás éve. Mivel MELIUS ajánlása az előszó végének tanúsága szerint 1561. május 1-én kelt, SZABÓ Károly a nyomtatás idejét is 1561-re tette. SÁMBOKY jegyzékének idézett 480. számú tételében a szorosán vett cím után „Szent Jacob haüanac 1561.”, vagyis 1561. július havának megjelölése nyil-

¹ *Magy. Könyvszemle.* 1899. 183. l. A Biblioteca Marciana kéziratainak jelzete: Cod. Lat. XCII. class. XII. Fényképmásolata az OSzK kézirattárában: Facs. I. Ms. 487.

² GULYÁS Pál: *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámboky János könyvtára.* Bp. 1941.

³ Az eredeti kéziratban: Fol 62r. GULYÁS: *I. m.* 176. l., vö. 65. l.

ván egy, a végén is teljes példány kolofonjából származik. Mint ezt már GULYÁS is megjegyezte, az adat SZABÓ Károly helyes következtetését igazolja.⁴

„577. A Szentha Romsagrol a Teremtesroles az angyarock rol ualo szep tudomaury magar nyel uen irattatot az tudos es Istenfelo Wizacknai Gergelj által. Colosuarba Nyomtatot Gyorg Hofgreff. 1558. 8.”⁵

Ez a mű VIZAKNAI Gergelynek 1593-ban Németlövőn MANLIUS által kiadott katekizmus jellegű hittani munkájának (RMK I. 273) első kiadása. Ennek létezését már SZABÓ Károly és GULYÁS Pál is sejtették, megemlítve MANLIUS előszavának utalását, amely egy régebbi, SZABÓ szerint „gyaníthatólag kolozsvári” elveszett kiadást emleget. Ebben az utalásban a kiadó így írja körül a mű tartalmát: „. . . in quo nihil aliud tractat quam de, Deo et illius creatione, qui se patefecit trinum in personis et vnum in trinitate. . . curauit illum denuo imprimi. . .”. Az 1593-i kiadás fő fejezetefői pedig így szólnak: „Istenről, A fiv Istenről, A Szentlelek istenről, A teremtséről, Az Angyalokról”. Tehát ez a tartalmi felosztás olvasható SÁMBOKY katalógusának címlírásában is. Megállapíthatjuk tehát, hogy VIZAKNAI kátéja először 1558-ban Kolozsvárott jelent meg, és ezt a kis munkát MANLIUS másodszor 1593-ban megváltoztatott címlappal adta ki. GULYÁS helyesen tartotta „eddig ismertelen régi magyar nyomtatvány”-nak, csupán a második kiadás változtatott címrata miatt a kettő közötti összefüggést nem vehette észre.⁶

VIZAKNAI Gergely e kis munkájának megírása kolozsvári működésének, bibliafordítói tevékenységének idejére esik. Ezt már HORVÁTH János is — tartalmi megfontolások eredményeként — sejtette, amikor az 1593-i második kiadás alapján is a keletkezés idejét DÁVID Ferenc unitárius korszaka elé tette a polemikus hang hiánya miatt.⁷ Megfigyelésünk szerint azonban VIZAKNAI könyvének „fő artikulusai”-ban az erdélyi reformáció kialakulásában fokozatosan előtérbe kerülő antitrinitarius mozgalmak korai jelentkezését kell látnunk.

„1420. Testamentum nouum Vngarie cum Caes[are]o priuilegio Colosuaro 1561 in 4to.”⁸

A HELTAI-féle *Ujtestamentum*-fordítás 1561-i variánsa. A SÁMBOKY-katalógus címlírásában a „Caesareo” feltehetően a másoló elírása a címlapon olvasható „gratia et” helyett, hiszen a fordítás az erdélyi fejedelem és nem a császár privilégiumával jelent meg. SZABÓ Károly (RMK I. 51) megfigyelte, hogy az általa kézbe vett HELTAI-féle *Ujtestamentum*-fordítások kolofonjában 1561, a címlapon viszont 1562 áll. Azóta megállapítást nyert, hogy ennek a könyvnek volt egy korábbi, 1561-es címlappal ellátott és részben a szedésben is eltérő változata. A SÁMBOKY-féle jegyzék szövege arra enged következtetni, hogy az összeállító kezében ez a korábbi változat volt.

„1421/2 Disputatio in caūsa sacrosanctae et semp[er] benedictae Trinitatis iudictione ser[eniss]imi Principis inter noūa = tores. D. Georgium Blandratam, Franciscu[m] Davidis eorumq[ue] asseclas et pastores, ministrosq[ue] Ecc[lesi]ae Dei Catholicae, ex Hungaria et transyluania per 10. dies Albae Juliae in transyluania habita. Claudiopoli 1568 in 4to.”⁹

⁴ MELIUS legelső, címlapján impresszum-adat nélküli debreceni nyomtatványának keltezéséről ld. ÖTVÖS János: *Huszár Gál mint nyomdász. Egyháztörténet*. 1959. 85. l.

⁵ Fol 72^r—72v. GULYÁS: *I. m.* 187. l., vö. 65. l.

⁶ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* Bp. 1931. 80., 221. l.

⁷ HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 366. l.

⁸ Fol 168^r. GULYÁS: *I. m.* 174. l., vö. 55. l.

⁹ Fol 168^r. GULYÁS: *I. m.* 274. l.

JÁNOS ZSIGMOND által BLANDRATA György, DÁVID Ferenc és az erdélyi protestánsok között a Szentháromság-tan dolgában kezdeményezett második gyulafehérvári disputának (1568) latin nyelvű anyaga.¹⁰ (RMK II. 117)

„1422. Libri Moysis Vngarice. Colosuarba 1551 4°.”¹¹

A HELTAI-féle bibliafordítás első része. (RMK I. 25)

„1423. Prophetæ Vngarice. Colosuarba 1552.”¹²

A HELTAI-féle bibliafordítás negyedik része. (RMK I. 28)

„1507. Az Egez vila gon valo keres Stinneknak vallasok Az egigaz isten Felolki Atia Fiü es Szent Lelek, mel Fündaltatot az Propheta knak es Apostoloknak ira sokon As varadi praedikatoro kthül etc. Debrecsembe Komlos Andreas Altal 1569. 4°.”¹³

CZEGLÉDI Györgynek és KÁROLYI Péternek ezt a váradi disputával kapcsolatos írását SZABÓ Károly (RMK I. 71) csupán SCHLAUCH Lőrinc szatmári püspök könyvtárának egy címlap nélküli csonka példányából és a debreceni kollégium könyvtárának egy ugyancsak címlap nélküli újkori másolatából ismerte, a címet pedig KEMÉNY József megjegyzése alapján közölte, amelyet a SÁNDOR István-féle *Magyar könyvesház* egy példányába jegyezve talált az emódi FÁY-könyvtárban. A SÁMBOKY-féle katalógusban található cím eltér SZABÓ leírásától. GULYÁS szerint ez a címleírás minden hibája ellenére is teljesebb és hitelesebb SZABÓ Károlyénál.

„1585. Chronica Tinodi Sebestien szörsze: Első reszebe Janos Kiral halalatul foguan ez esztendeig du nan innet Erdel orszaggal lot minden hadat Vess odelmec reüidelen szep notakual enokbe uadnac. Colosuerba Gyogij Hofgreff. 1554. 4°.”¹⁴

Tinódi históriás énekeinek gyűjteménye (RMK I. 33). Az 1554-es évszám a kolofonban szerepel.

„2283. Historia obsidionis Regiae Sygeth a[nn]o 1556. a Turcis oppugnatae in üersos Hungaricos concinnatae, authore Francisco Tewke Hahotino 1556. in 4° Solut.”¹⁵

TÓKE Ferencnek a Szigetvár első, 1556-ban történt ostromáról szóló, eddig csupán kéziratból ismert 157 négy soros versszakból álló históriás énekének nyomtatott eredetije. Az ének szövegét SZILÁDY Áron a TINÓDI-féle *Chronica* egy példányához kötött egykorú kézirat másolatból tette közzé.¹⁶ Ez a *Chronica*-példány egykor RÉVAY Ferenc tulajdonában volt. A másolatot pedig a kézírás tulajdonosáról ma LENARTICH János-féle toldalék névvel tartjuk számon.¹⁷ A szövegközléshez SZILÁDY az eredeti kézirathoz nem férvén hozza, egy TOLDY Ferenc használatára készített újkori másolatot használt. Ezért a SZILÁDY-féle szöveg, főleg helyesírásában, eltér az eredeti egykorú kézirattól.

A SÁMBOKY-féle könyvtárjegyzék összeállítójának következetes jelölésmódját figyelembe véve, teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy itt nem kéziratról, hanem negyedrét ívre nyomtatott, valószínűleg kötés nélküli példányáról van szó. TÓKE

¹⁰ A disputára vonatkozólag ld. Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*. Debrecen, 1938. 162–164. l.

¹¹ Fol 168r. GULYÁS: *I. m.* 274–275. l., vö. 54–55. l.

¹² Fol 168r. GULYÁS: *I. m.* uo.

¹³ Fol 180v. GULYÁS: *I. m.* 285. l.

¹⁴ Fol 193r. GULYÁS: *I. m.* 296. l., vö. 99. l.

¹⁵ Fol 251v–252r. GULYÁS: *I. m.* 343. l., vö. 99. l.

¹⁶ *Régi magyar költők tára*. 6. köt. 131–150., 338–345. l.

¹⁷ SROLL Béla: *A magyar kézirat énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. Bp. 1963. 23–24. l.

Ferenc életrajzi adataiból tudjuk, hogy TINÓDIVAL az élete során többször is kapcsolatban állott.¹⁸ Így nem lehetetlen, hogy a szigeti ostromról szóló énekét is TINÓDI példájára írta, és a kolozsvári nyomdában adatta ki. Terjedelme a TINÓDI-féle *Chronica* szedéséhez hasonlítva 10 levélnyi, vagyis két és fél ívnyi lehetett.

A LENARTICH-féle toldalék és e könyvtárjegyzékben közölt leírás között némi szövegbeli eltérés is mutatkozik, ami a kéziratot másolat humanista ízlésű szabadságának is tulajdonítható. Ez a cím így hangzik: „Historia obsidionis Insule Antemi, Que nunc Regia Syget vocari solita est, concinnata per rythmos Hungaricos opera Francisci Thewke Anno 1556.” A szigeti erődtámasztást 1450 körül építtető görög származású Oswaldus ANTHEMIUS neve a címrészletben humanista fül számára bizonyára jól hangzott. Viszont a könyvtárjegyzékben található címleírás a nyomtatott címlap hűségesebb másolata.

„2546. Decretum azaz Magyar es Erdelyorssagnac Torüeny Köniüe Heltai Gaspártol Wyoñan meg nyom Tattot. Colosüarot 1571 Solt.”¹⁹

A WERBŐCZY-féle *Tripartitum* VERES Balázstól készített és Debrecenben 1565-ben kiadott (*RMK* I. 56) fordításának HELTAI által megjobbított kiadása (*RMK* I. 87).

SÁMBOKY János könyvtárának ez a tíz magyar könyve tartalom szerinti csoportosításban — az idegen könyvek tengerében is — érdekes tanulságokat rejt európai hírű humanista tulajdonosuk érdeklődéséről, szellemi kapcsolatairól.

Első tekintetre feltűnhet, hogy milyen sok, úgyszólván egyedüli az erdélyi vonatkozás. Hiszen a debreceniek közül is az egyik erdélyi hitvitákkal kapcsolatos. Miért érdekelhették éppen ezek a művek SÁMBOKY-t? A HELTAI-féle bibliafordítás három kötetének megléte talán személyes kapcsolatot sejtet, de jelentheti a fiatal tudós filológus érdeklődését is. MELIUSNAK a SZENT PÁL *Kolosszei-leveléhez* írt prédikációs könyve alapján ugyan a tulajdonosának hitbéli, vallási hovatartozásáról még nem sok következtetést vonhatunk le; de VIZAKNAI Gergely könyvecskéje és még inkább az 1568-i gyulafehérvári disputa két nyomtatott kiadványának megléte azt mutatja, hogy SÁMBOKY élénk figyelemmel kísérte az erdélyi reformáció belső vajúadását. A szentháromság-tannal kapcsolatban kibontakozó és egyre élesedő viták gyökere a humanista Itáliába, elsősorban Páduába nyúlik. A szentháromságtagadók e fészékében SAMBUCUS 1553 és 1557 között diákként megfordult.²⁰

Ugyancsak erdélyi érdeklődése mellett tanúskodik, személyes kapcsolatokra utal a *Tripartitum* első magyar fordításának, a HELTAI-félének, továbbá két, históriás énekeket tartalmazó kolozsvári nyomtatványának megléte. Ismeretes, hogy a WERBŐCZY-féle *Tripartitum* negyedik kiadását 1572-ben Bécsben SÁMBOKY rendezte sajtó alá. Munkája közben bizonyára érdekelte az éppen abban az időben megjelent erdélyi magyar fordítás.

Még érdekesebb a históriás énekekkel való kapcsolata. Itt éppen SÁMBOKY munkásságán keresztül egészen közelről megfigyelhetjük, hogy a XVI. századi történetíró miként használta hiteles forrásként „újságoló” tudósítójának, a históriás ének szerzőjének az adatait. SÁMBOKY a TINÓDI-féle *Chronica*t éppen ilyen összefüggésben idézi az 1558-ban Bécsben, HOFHALTERNÉL kiadott RANZANUS-kötetének (*Epitome rerum Ungaricum*) ajánlásában.²¹ Ennek függelékében ugyanis az erdélyi vajdává lett egri hősnek, DOBÓ Istvánnak dedikálva megírta az egri vár dicső ostromának történetét *Rerum ad Agriam Anno M.D.LII. gestarum brevis narratio* címmel. Az 1553. (!) szeptember 15-én kelt ajánlásban megemlíti, hogy az egri eseményeket a TINÓDinak nemességét adományozó FER-

¹⁸ PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténet*. 2. köt. Bp. 1930. 134—135., 329. l. HORVÁTH János: *I. m.* 216—217., 500. l.

¹⁹ Fol 273v. GULYÁS: *I. m.* 359., 115. l.

²⁰ GULYÁS; *I. m.* 14—15. l.

²¹ *RMK* III. 448—449.

DINÁND király kérésére írta meg latinul a *Chronica* mondanivalójának kiegészítésével és átrendezésével. SÁMBOKY idevágó megjegyzése így szól: „Historiam hanc Ferdinando Regi et alijs, cum Sebastianus Thinodij Vngaricis descriptam rythmis, exhibuisset, eamque Rex commendari vidisset: latinam cognoscere voluit. Quod negocium mihi datum, quibusdam partim resectis, ac immutatis, partim commodius dispositis, vt veritas, et locus monebant: intra paucos dies, vt potui, totum absolui”. Valóban, ha összehasonlítjuk TINÓDINAK az egri ostromról szóló históriás énekét és SÁMBOKY tudós értekezését, megfigyelhetjük, miként alakította át „újságoló” forrását a kor történetírói követelményeinek megfelelően. Az itt levont következtetésünket azután alkalmazhatjuk TŐKE Ferenc szigeti énekére is, mert ugyanenneka RANZANUS-kiadásnak legtöbb példánya végén új címlappal és 1558-as évszámmal, de minden jel szerint a könyvnyomtató által forgalomba hozott kiadói kolligátumban a szigeti história is megjelent. Ez is SÁMBOKY tudós munkájának a gyümölcse. Címe: *Obsidio Zigethiensis An: M.D.LVI. descripta*. Ez az értekezés is hasonló módszerrel készült, mint az egri ostrom története. TŐKE Ferenc históriás tudósításának gondolatmenetét, adatait egyéb más forrásokból kiegészítve öntötte össze SÁMBOKY. Könyvei között tehát ennek a történetírói, szerkesztői munkának emlékeként maradt reánk a XVI. század divatos, hírközlő históriás énekeinek két nyomtatott kiadásáról a feljegyzés.

HOLL BÉLA

Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?

SZABÓ Károly ismertette elsőnek (*RMK* I. 350) azt a magyar nyelvű sorsvető könyvet, amelynek hiányos példánya, az első hét ív (A—H ív jellel) nélkül maradt fenn az Országos Széchényi Könyvtárban. Ez a 2. szibilla jövődöléseinek 23. versszakával kezdődik, és a 12. szibilla 37. versszakával végződik. Mindegyik rész elején az illető szibilla fametszetes képe található, a szöveges rész pedig 37—37 négyesoros versszakból áll, amelyeket egy-egy vízszintes vonal választ el egymástól. A versek szövegének értelme egymástól teljesen független. SZABÓ Károly helyesen feltételezte, hogy a kötet hiányzó első feléből tudta meg az, aki a jövődjét kívánta magának e könyvből kiolvasni, hogy melyik szibilla hányadik verszaka vonatkozik rá.

Miután élőfejen az egyes szibillák neve és sorszáma szerepel, SZABÓ Károly a műnek a *Sybillák jövődölése* címet adta. A meglevő 26 levélhez hozzáadva a hiányzó hét ív feltételezett 28 levelét, az összterjedelmet 54 levélben jelölte meg.

SZABÓ Károly a szibillák fametszetei közül néhányat azonosnak tartott a XVI. század végén Kolozsvárott megjelent némelyik históriás énekben szereplő képpel. Ezenkívül az egész nyomdai kiállításból is arra következtetett, hogy a sorsvető könyvet a XVI. század utolsó évtizedében Kolozsváron készítették. Feltételezte még azt is, hogy a megjelenés éve szerepelt a hiányzó címlapon.

MAJLÁTH Béla felfedezett egy másik példányt (*OSzK RMK* I 361/b) is e magyar nyelvű sorsvető könyvből, amely azonban más kiadáshoz tartozott. A kettő összehasonlításához és ismertetéséhez nagyobb tanulmányt írt, amelyet a Magyar Tudományos Akadémián 1887. október 3-án olvasott fel. (Nyomtatásban megjelent a *Magy. Könyvszle* 1887. évfolyamában az 1—46. lapokon. Önállóan is kiadásra került: *A sorsvetőkönyvek és egy ismeretlen XVI. századbeli magyar Fortuna*. Bp. 1888. 46 l.) Ebben áttekintést nyújtott a sorsvetőkönyvekről általában, valamint azok kéziratosa, illetve külföldön nyomtatott korai kiadásai felett. MAJLÁTH részletesen leírta az általa felfedezett magyar nyelvű nyomtatványt, amely lényegében azonos a SZABÓ Károly által ismertetettel, de azt — mert teljesebb — sok vonatkozásban kiegészítette. Áll ez elsősorban a címre, amelyet

MAJLÁTH az első és második nyomtatott lapon levő fametszetek (reprodukciója a cikkhez készült I. és II. mellékleten) feliratai alapján *Fortuna, az az szerenczenec avagy szerenczetlenségnek kereke* formában állapított meg. A továbbiakban e két kiadás biztos elkülönítése érdekében — jóllehet azonos műről van szó — mi is a *Sybillák jóvendölése*, illetve *Fortuna* megjelölést használjuk.

A *Fortuna* részletes ismertetéséből itt most csak a nyomtatás helyére és idejére vonatkozó megállapításokat ismételjük meg. Az előszó (reprodukciója MAJLÁTH cikkének III. melléklete) végén „Klész Jacab” aláírása áll, aki ebben közölte, hogy néhány évvel korábban a könyvet már kinyomtatta, mégpedig elsőként magyarul. A SYBILLA ERITHREA fametszetes képén (MAJLÁTH cikkének IV. melléklete) az 1594. évszám és G. C. signó látható.

A fentiek alapján MAJLÁTH arra a következtetésre jutott (37. l.), hogy kellett a *Fortunának* egy, az ismertettnél korábbi kiadásának is lennie, és mindkettő KLÖSS bártfai nyomdájában készült. Leszögezte, hogy SZABÓ Károly azon megállapítása, amely szerint a „Sybillák jóvendölése kétségtelen kolozsvári nyomtatvány” erősen problematikus. MAJLÁTH rámutatott ugyanis arra, hogy a könyvdiszkek megtalálhatók a bártfai KLÖSS-nyomda több, a XVII. század első évtizedeiben készült kiadványában. Tévesen azonosította továbbá SZABÓ Károly az egyes fametszeteket a XVI. század utolsó éveiben készült kolozsvári nyomtatványokban levőkkel, mert a *Sybillák jóvendölésében* szereplők azoknak csupán tükröképei. Ellenben a *Fortuna* metszetei valóban fellelhetők egyes kolozsvári nyomtatványokon (38. l.).

MAJLÁTH végül is csak alternative tudott állást foglalni a nyomdahely kérdésében (39. l.): ha a *Sybillák jóvendölése* bártfai nyomtatvány, úgy az — bár az a használt betűtípusokban és metszetekben is eltérést mutat — feltehetően a KLÖSS-féle előszóban említett első kiadás; amennyiben azonban mégis kolozsvári, úgy az utánnomata az első (elvezett) bártfai kiadásnak. MAJLÁTH részletes helyesírási és nyelvészeti vizsgálódásai alapján arra a következtetésre jutott (42–46. l.), hogy a *Sybillák jóvendölése* régebbi kiadású lehet, mint a *Fortuna*. Ezzel — közvetve — mintha az első alternatíva mellett foglalt volna állást. Így meglepő, hogy cikke befejezéseként a rövid bibliográfiai leírásban „H. és év n. (Bártha 1594)” megjelöléssel látta el a *Fortunát*. (SZTRIPSZKY is ilyen formában vette át közlését — I. 1834/41.)

A két sorsvető könyv problémáival, illetve MAJLÁTH megállapításaival GULYÁS Pál foglalkozott később behatóbban. Álláspontját előbb egy cikkben (*Magy. Nyelv.* 1930. 299–302. l.), majd nagy nyomdatörténeti munkájában (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 107–109., 230., 234–236., 267. l.) fejtette ki.

GULYÁS a *Sybillák jóvendölését* kolozsvári nyomtatványnak minősítette, amelyet 1597-ben vagy az azt megelőző évek egyikében készítettek. (*I. m.* 107–108. l.) A szibilláknak a kiadásban található fametszetes képeit előbb — akárcsak SZABÓ Károly — a XVI. század végén megjelent kolozsvári nyomtatványokban található ábrákkal azonosította. Később rájött e tévedésére, és a *Sybillák jóvendölését* 1599 után — talán a XVII. század első éveiben — készült kiadványnak tartotta, de a kolozsvári eredetet továbbra is fenntartotta (*i. m.* 267. l. — XXXI. melléklet 3–6. képeinek felirata). (Jellemző a két csonka sorsvető könyv által felvetett kérdések összetett és bonyolult voltára, hogy még GULYÁS Pál is kénytelen volt saját megállapításait ugyanazon könyvén belül módosítani.)

A *Fortunát* tárgyalva (*i. m.* 234–236. l.) GULYÁS — MAJLÁTH következtelen és ingadozó megállapításait bírálva — azt egyértelműleg KLÖSS nyomdatermékének tartotta. Szerinte a mű első, ma már ismeretlen kiadását KLÖSS Kolozsvárott nyomta ki. A szibillák fametszetes sorozatának ducai 1599-ig a HELTAI-nyomdában voltak (GULYÁS egy helyen — *i. m.* 235. l. — tévedésből 1594-et írt), így a *Fortunát* GULYÁS KLÖSS bártfai vagy löcsei nyomdájának ez időpont utáni termékének minősítette (*i. m.* 234–236. l.).

Miután a KLÖSS-féle előszóval ellátott *Fortuna* 1594. évszámot viselő fametszet-sorozatát 1599-ig kimutathatóan a HELTAI-nyomdában (vö. *RMK* I. 293 és 311) használták, és a feltételezett első kiadásnak így ott kellett megjelennie, szükséges volt, hogy GULYÁS KLÖSS kolozsvári tartózkodását valószínűsítse. Ennek érdekében kidolgozta az ötletekben igen gazdag feltételezés sorozatát (*i. m.* 230. l. — *Magy. Nyelv.* 1930. 299—302. l.). Eszerint KLÖSS részt vett a vizsolyi biblia nyomásában, elvette MANTSKOVIT lányát, majd 1590 derekán elment Kolozsvárra, ahol MANTSKOVIT haláláig (1596 vége — 1597 eleje) a HELTAI-féle nyomda művezetőjeként dolgozott. Ekkor visszatért Vizsolyba, ahol a nyomda egy részét magához vette, 1597 tavaszán Bártfára költözött, és megnyitotta önálló műhelyét.

FITZ József (*A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 136. l.) a *Fortunával* kapcsolatban zömmel magáévá tette GULYÁS megállapításait, sőt feltevéseit is. Úgy találta, hogy az abban használt betűk és a papírban található vízjelek KLÖSS bártfai nyomtatványaiiban lelhetők fel.

A két sorsvető könyv megjelenési helye és ideje körüli problematikával azután SOLTÉSZ Zoltánné foglalkozott a bártfai könyvdíszek tárgyalása során (*Magy. Könyvszle.* 1956. 233—235. l. — *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 72., 108—110. l.). Az ő megállapításai is — akárcsak GULYÁSÉ — elsősorban a két kiadványban használt fametszetekre, illetve azok egymáshoz való kapcsolatára támaszkodott. SOLTÉSZNÉ — GULYÁSSAL szemben — megállapította, hogy *Sybillák* jövendölésében felhasznált záródíszek — a MAJLÁTH által említettekén túlmenően is — mind kimutathatók a bártfai KLÖSS-féle nyomda termékeiben. Ezen kívül mind a betűtípus, mind a papír vízjele e műhely mellett tanúskodik. A megjelenés idejét pedig 1597 utánra vagy a XVII. század elejére helyezte.

A *Fortuna* megjelenési helye tekintetében SOLTÉSZNÉ osztotta GULYÁS véleményét, és azt ugyancsak a bártfai KLÖSS-nyomda termékének tartotta, amely 1597 előtt jelent meg, mert 1597 és 1599 között a szibillák fametszeteit Kolozsváron használták. Egyetértett SOLTÉSZNÉ GULYÁSSAL abban is, hogy KLÖSS 1594-ben, vagyis a *Fortuna* egyik fametszetén szereplő esztendőben jelentette meg a sorsvető könyv első kiadását, amelyre előszavában is célozott. Miután azonban SOLTÉSZNÉ nem látta meggyőzően bizonyítottnak KLÖSS kolozsvári tartózkodását, az első kiadás megjelenési helye vonatkozásában Vizsoly és Bártfa között ingadozott.

A *G. C.* jegyű fametsző munkái általában Kolozsvárról ismeretesek (vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek.* Műv. tört. Ért. 1957. 148—157. l.—Üö: *A magyarországi . . .* 62., 66—67., 71—72., 123—124. l.) A *Fortuna* metszeteit is ez a mester készítette. Miután e mű kiadási helyét SOLTÉSZNÉ Bártfában jelölte meg, úgy vélte, hogy a *G. C.* jegyű fametsző tevékenységét Kolozsvár és Bártfa között osztotta meg. (Hasonló megállapításra jutott már korábban NOVÁK László: *A nyomdászat története.* 2. könyv. Bp. 1927. 132. l.)

MOLNÁR József (*A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között.* Bp. 1963. 117. és 303. l.) a *Sybillák* jövendölése megjelenési helyével kapcsolatban helyesírási és hangtani kritériumok alapján bártfai nyomtatványnak tartotta e kiadást, amely szerinte a XVI. század utolsó évtizedében készült. Ezzel MOLNÁR megerősítette SOLTÉSZNÉ álláspontját, amely szerinte e kérdésben azonos GULYÁSÉVAL. Pedig GULYÁS, amint azt a fentiekben már láttuk, éppen a kolozsvári eredet mellett tört lándzsát.

Az eddigiekből világosan kiderül, hogy a két magyar sorsvető könyv megjelenési helyére és idejére vonatkozó eddigi vélemények, érvek, feltételezések és következtetések egymásnak sokszor ellentmondanak, a vizsgálódások pedig túlnyomó részben a fametszetes illusztrációk alapján történtek.

A régi magyarországi nyomtatványok új kézikönyvének munkálatai során behatóbb vizsgálat alá vontam a két kiadványt. A súlypontot a tipológiai jellegzetességek megállapítására helyeztem.

A *Sybillák jövendölése* betűtípusa, amint ezt már SOLTÉSZNÉ is megállapította, teljesen azonos a KLÖSS-féle bártfai nyomtatványokban használtakkal. FITZ SOLTÉSZNÉNAK a *Sybillák jövendölésével* kapcsolatos megállapításait tévesen a *Fortunara* vonatkozta. (A két kiadás gyakori összetévesztése különben feghúzódik a fentebb ismertetett irodalom többségén.) Megerősíti a bártfai eredetet — amint erre mind MAJLÁTH, mind SOLTÉSZNÉ rámutatott — a nyomtatványban alkalmazott záródíszek, valamint a papírban található vízjel is (vö. FITZ és SOLTÉSZNÉ). (Hogy FITZ valóban összetévesztette a *Sybillák jövendölését* a *Fortunával*, azt a vízjellel kapcsolatos közlése is megerősíti: a patkóra helyezett kereszt csak a *Sybillák jövendölésének* papírjában található.) SZABÓ Károly és GULYÁS Pál tévesen azt hitte, hogy a *Sybillák jövendölésében* található szibilla-ábrázolások azonosak egyes kolozsvári nyomtatványban szereplő fametszetekkel. Nyilván ezért jelölték meg e kiadás megjelenési helyéül Kolozsvárt. GULYÁS pótlólag kiigazította ugyan ezt a tévedését, de a nyomdahelyre vonatkozó következtetés szűkszerű levonásával adós maradt.

A *Sybillák jövendölése* tehát egyértelműen KLÖSS műhelyének terméke. Azonban a használt betűtípus e nyomda kiadványaiban 1597-től (RMK I. 1787) több évtizeden át fellelhető. A felső időhatár megvonása a típus alapján csak a XVII. század negyedik évtizedével lehetséges, mert azt lényegesen csak 1634—1639 között alakították át: a kettős választójelből egyes lesz stb. (RMK I. 631/a, ill. I. 686/a).

Jó segítséget jelent azonban a nyomtatás idejének hozzávetőleges megállapításához KLÖSS helyesírásának egyik meglepő következetességgel ismétlődő jellegzetessége: az úgynevezett szakrális w, amelyre VÉRTES O. András (*Az u és v hangok jelöléstörténetéhez*. Bp. 1939. 13. l.) hívta fel a figyelmet. Már LUTHER a *Herr* szót (Isten, Ur) — a megkülönböztetett tisztelet jeléül — két nagybetűvel kezdve nyomtatta *HÉRR*nek. Ezt a szokást hazánkban is több nyomdában alkalmazták, mégpedig a magyar „ur” szónak kiemelt betűvel, kettős „v”-vel való jelölésével: *WR*. Ezt a helyesírást követte — ritka következetességgel — KLÖSS is már az első ismert, 1597-ben megjelent bártfai magyar nyomtatványától kezdve (RMK I. 1787). Az „r” betű kicsi lett ugyan, de a kettős „v” a továbbiakban is megmaradt egészen a Lőcsén 1614-ben készült egyik nyomtatványáig (RMK I. 450). Ebben az F₃ levél előtt következetesen *Wr*-t használt, e levélről kezdve pedig egyes „v”-vel *Vr*nak szedve jelenik meg e szó. A hozzáférhető összes datált KLÖSS-nyomtatvány közül egyetlen egy sem szól e helyesírási változás időhatára ellen.

Miután a *Sybillák jövendölésében* a későbbi *Vr* formát találjuk, bizonyosra vehető, hogy az nem készülhetett 1614 előtt. Figyelemmel kísérve e betűtípus kopási fokát, megállapítható, hogy amikor KLÖSS 1614-ben átmenetileg átköltözött Bártfáról Lőcsére, betűkészletét átöntéssel felrisszította. Ettől kezdve e típus egyre kopott egészen a század negyedik évtizedéig, amikor is — mint már erről fentebb szó esett — az egész típus lényeges átalakításon esett át. A *Sybillák jövendölésében* a betűk kismértékű kopottsága kb. az 1616. évben készült nyomtatványokban (RMK I. 459—460) található mértéket mutatja. Megerősíteni látszik ezt a datálást a *Sybillák jövendölésében* található viszonylag sok szóközi választójel, amelynek gyakori alkalmazásával is ebben az időben találkozunk más KLÖSS-nyomtatványban (RMK I. 459, 484, 520 stb.).

A *Fortuna* nyomtatási helyével kapcsolatban a vélemények teljesen egységesen Bártfa mellett foglaltak állást, csupán az időpont meghatározásában akadt eltérés GULYÁS és SOLTÉSZNÉ között. Miután a szibillák fametszeteit 1597—99 években datált kolozsvári nyomtatványokban használták, SOLTÉSZNÉ a *Fortuna* bártfai nyomtatását 1597 előttre, GULYÁS pedig 1599 utánra helyezte.

A két szövegtípus vizsgálata azonban bizonyosan kizárja a bártfai eredetet, és teljesen egyértelműen a kolozsvári HELTAI-nyomdában jelöli meg a *Fortuna* nyomtatásának helyét. A két betűtípust azonban itt is évtizedeken át használták, de 1613-tól (RMK I. 441/a) már kisebb sorközere átöntve. A nyolcadik szibilla (SYBILLA HELLESFONTICA) képe azonban némi támponttal szolgálhat a *Fortuna* megjelenési időhatárainak szűkítésére. Ez a fametszet ugyanis szerepel egy-egy 1597. (RMK I. 293) és 1599. (RMK I. 311) évi kolozsvári nyomtatványban is. A lenyomatok összehasonlítása alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a *Fortuna* a legelhasználtabb, a leginkább lekopott állapotot mutatja, így annak kinyomtatására 1599 után kerülhetett sor.

A megjelenés időhatárának szűkebb megvonásához felhasználható egyrészt az „u” és „v” betűk mai értelemben történő, következetes használata, másrészt a szóvégi „k” korábbi „c”-vel való jelölésének megszűnése is. Mindkét változás a XVII. század első évtizedében történt a HELTAI-nyomdában. Sajnos, ebből az időből igen kevés kolozsvári nyomtatvány maradt reánk, így az átállás időpontja pontosan nem állapítható meg. Annyi azonban kétségtelen, hogy 1601-ig (RMK I. 375) még a régies szóvégi „c” és a következtelen „u”, „v” jelölést találjuk, viszont 1610-től (RMK I. 423) már mindkettő a mai helyesírásnak megfelelő formában szerepel. Miután a *Fortuna* mindkét vonatkozásban még a régies formát mutatja, jogosnak látszik a feltételezés, hogy kinyomtatására a fametszetek állapota alapján 1599 után, tehát a XVII. század első éveiben került sor a kolozsvári HELTAI-műhelyben.

A *Fortuna* kolozsvári megjelenésének bebizonyosodása a benne használt fametszeteknek GULYÁS és SOLTÉRSZNYÉ által Bártfára és vissza Kolozsvárra feltételezett vándorlását feleslegessé teszi. Elcsik egyben a G. C. jellel dolgozó mester SOLTÉRSZNYÉ által vélelmezett bártfai tevékenysége is, hiszen az összes e szignóval jelölt duc kolozsvári nyomtatványokban nyert felhasználást. A neki tulajdonított bártfai metszetek készítője talán a *Sybillák jövendölésében* szereplő fametszetek tehetséges mesterével hozható összefüggésbe, ha ugyan KLÖSS nem máshonnan szerezte be ezeket a könyvdíszeket.

A *Fortuna*, amely tehát Kolozsvárott készült, KLÖSS által aláírt előszót tartalmaz. (Ez volt az oka annak, hogy e nyomtatványt eddig mindenki bártfai eredetűnek tartotta.) Ebben KLÖSS, amint erről a fentiekben már szó esett, a következőket írta: „... kenszeritem egy néhány Esztendővel ez előtt ez Sorsvetés avagy Szerencze Könyvet ki nyomtatnom . . . kincz massa magyar nyelven még ekkoraig nem költ.”

Ez a mondat a problémák egész sorát veti fel. Mikor készült ez az első kiadás? Hol? Miért jelent meg KLÖSS előszavával a kolozsvári nyomtatvány? stb.

KLÖSS sorai alapján biztos, hogy már jelent meg legalább egy korábbi kiadása e műnek. Ezt a következtetést különben már korábban mindenki levonta, még hozzá a *Fortunában* használt szibilla-sorozaton található 1594. évszám alapján a megjelenést erre az évre helyezve. Ez nagyon is valószínű, mert e metszetek minden bizonnyal kifejezetten ilyen sorsvető könyvhöz készültek. Miután ezek mindig Kolozsváron voltak és maradtak, nyilván ott állították elő az első kiadást a HELTAI-nyomdában.

Vajon ez a feltételezett 1594. évi kolozsvári nyomtatvány azonos lenne a KLÖSS általemeltett elsőkiadással? Ezt a feltételezést GULYÁS fentebb ismertetett tetszetős gondolatorával igyekezett alátámasztani, amely szerint KLÖSS mint faktor 1590–97 között a HELTAI-nyomdában tevékenykedett. Ennek viszont ellentmond az az adat, amelyet ÁBEL Jenő közölt (*A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története*. Bp. 1885. 100 l.). Eszerint 1596. november 3-án KLÖSS Jakab Bártfán mint városi bíró foglalkozott a könyvtár ügyével. Ez a körülmény több mint valószínűtlenné teszi, hogy KLÖSS mint nyomdász éveket töltött volna Kolozsváron. Ez azonban önmagában még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy KLÖSS nem állott volna valamilyen kapcsolatban a kolozsvári nyomdával. Lehet tehát, hogy az ő gondozásában jelent meg 1594-ben a sorsvető könyv első hazai

kiadása. Az is lehet, hogy KLÖSS 1597 után Bártfán saját nyomdájában állította ezt elő, és ezt az ugyancsak elveszett kiadást vette át előszóval együtt a reánk maradt kolozsvári *Fortuna*. Ismerve a HELTAI-nyomda nyomorúságos, a kezdeményezésteljes hiányában szenvedő állapotát a XVII. század első évtizedében, elképzelhető az utánnomásnak még ez a teljesen primitív fajtája is. Ez esetben azonban azt kell feltételeznünk, hogy az 1594. évi kolozsvári sorsvető könyv más, kevésbé kedvelt szisztéma szerint adta a jövőjükre kíváncsiaknak a választ, és ezért kerestek más mintát a HELTAI-nyomdában az új kiadványhoz. Ehhez akkor még az is hozzátartoznék, hogy KLÖSS előszava, amely szerint az első magyar nyelvű sorsvető könyvet (a fametszetek készítése miatt?) nagy költséggel ő jelentette meg — akarva vagy akaratlanul — nem felel meg az igazságnak.

A sok nyitott kérdést — jelenlegi ismereteink birtokában — megnyugtató módon eldönteni nem lehet. Az azonban csaknem bizonyosnak látszik, hogy e kedvelt sorsvető könyv ma ismert egy-egy kolozsvári és bártfai, a XVII. század elejéről származó kiadását mindkét nyomdában nem is egy kiadás előzhette meg, és talán még követte is. Az ilyen jellegű könyvek, amint erre MAJLÁTH is rámutatott, rendkívül kedveltek és ennek megfelelően elterjedtek voltak évszázadokon keresztül egész Európában. Aligha lehet ez alól kivétel hazánk. Az illusztrációk céljait szolgáló fametszetek többségükben — különösen a *Fortuna* dobótáblái — rendkívül elhasznált, megviselt ducokról tanúskodnak. Az ilyen széles körű használatra készült és annak kitett nyomtatványoknak (naptár, iskolás könyv stb.) csupán elenyésző kis töredéke maradt reánk, általában igen hiányos példány formában. Ezek egyben majd mind unikumok is, ami azt bizonyítja, hogy milyen ritkán maradt fenn belőlük egy-egy példány. Ez a helyzet a két eddig ismert magyar nyelvű sorsvető könyvvel is. Aligha tévedünk, ha arra számítunk, hogy e műfajból a jövőben előkerülő töredékek vagy példányok mind más és más, további kiadások mellett fognak tanúskodni. (Az elveszett kiadásokra éppen KLÖSS egyik előszava szolgáltat jó példát 1616-ból (RMK I. 459), amelyben közölte, hogy a könyvet előzetesen már néhányszor megjelentette. Ezek közül ma már egyet sem ismerünk.)

Visszatérve a két ismert kiadásra, az alábbiakban a *Fortuna*, illetve a *Sybillák* *jövendölése* tanulmányozása során tett részletmegállapításokkal szeretném kiegészíteni az ezekre vonatkozó eddigi ismereteket.

A két kiadás ugyanazt a művet tartalmazza, amelynek részei: előszó, használati utasítás, 21 kérdésre dobótábla, 21 tábláról utaló a versekre, 12 szibilla 37—37 versszakos válasza. A két kiadás szövege lényegében azonos, de azért kifejezéseiben és szóhasználatában majd minden sorban mutat bizonyos eltérést egymástól. A mű egyes részeit ismerve ki lehet következtetni mindkét csonka példány mostani hiányait, illetve beosztását.

A *Fortuna* 21 utalótáblája közül négy hiányzik, mégpedig két levélen az *E* ívből. Az E_1 levél megvan, de hogy az ív másik három levele közül melyik kettő hiányzik, azt a tábláknak — nyilván a használat folytán történt — nagyfokú elhasználtsága miatt nem lehet megállapítani. (A levelek közül néhány rosszul van bekötve: D_3 és D_4 felcserélve, az *E* ív meglévő levele pedig az E_1 előtt van.) A végén hiányos példány utolsó levele a Q_4 , amelyen a 12. szibilla első és második verse található. Figyelembe véve a meglévő lapok beosztását, az utolsó, 37. versszak az R_3 levél verzóján állt. A nyomtatvány feltehetően utolsó levele az R_4 volt, amelyet talán valami kis záróversekkel töltöttek meg, amilyenek az első levél fonákján is találhatóak. Tehát a negyedréte alakú *Fortuna* összterjedelme feltehetően 68 levél volt, amelyből ma — többé-kevésbé — 62 van meg.

Az ugyancsak negyedréte alakú *Sybillák* *jövendöléséből* — amint ezt már SZABÓ Károly is helyesen állapította meg — az első hét ív hiányzik, összesen 28 levéllel, így a kiadás feltehető összterjedelme 54 levél. A nyomtatvány első íveinek beosztása a következő formában rekonstruálható. A fennmaradt *H* ív a 2. szibilla 23. versszakával kezdődik. A meglévő lapok tördelését figyelembe véve, az első szibilla szövege a G_1 levél rektó-

ján kezdődött. A 21 dobótábla és a 21 utalótábla összesen 21 levél 42 lapján volt elhelyezhető, vagyis az A_4-F_4 leveleken. A bevezetés, előszó, használati utasítás stb. így az első három levélen kapott helyet.

A *Fortuna* 42 táblája közül — többségükben rendkívül csonkán — összesen 38 maradt reánk. Ezek közül 21 a két kockával történő dobáshoz, 17 pedig utrólásul szolgál az egyes szibilla versekre. A 38 darab négyszögletes táblát, amelynek sarkait reneszánsz levéldísz tölti meg, SOLTÉSNÉ egy-egy fametszetként regisztrálta, de éppen erősen sérült voltak miatt behatóbban nem tárgyalta, (*Magy. Könyvszle.* 1956. 233., 244. l. — *A magyarországi . . .*, 109., 145. l.). A részletesebb vizsgálat alapján megállapítható, hogy egy-egy tábla két fametszetből van összerakva: a négyszögletes keret a koncentrikus körökkel, amelybe a szöveget öntött betűkkel szedték bele és a legelső kör, amelyben egy-egy állatábrázolás található. A 21 dobótáblához és a 21 utalótáblához 4—4 fametszetes keretet használtak fel. Csak ennyi volt ugyanis szükséges a negyedréte alakú kiadványban, ahol azív egy-egy lapjára 4—4 szedéstükröt kerül. A dobótáblák előállításához négy sávazott alapú, az utalótáblákhoz négy sávazatlan alapú fametszetes keret szolgált. Ezek nagyjából négyszögletes alakúak, egy-egy oldalának hossza 126—132 mm között van. A sávazott alapú kereteket mindig azonos helyzetben nyomták le, hogy a két dobókockát jelölő részek mindig azonos helyre kerüljenek. Nem így az utolsó táblánál, ahol a négyszögletes keretet 90, illetve 180 fokban elfordítva is felhasználták. Ez a körülmény az egyes metszetek azonosítását az amúgy is sérült leveleknél meglehetősen megnehezíti.

Az említett 4—4 keret közéjébe váltakozva egy-egy, összesen 42 db fametszetes állatkép került, amelyek átmérője kb. 42 mm. Mindegyik az állat magyar nyelvű elnevezését is viselte. Ezt a szöveget részben a képpel együtt metsztették, részben öntött betűkből szedték ki. Miután a dobótáblákon szerepel a 21 utalótábla jelképes állatának neve, azokat — tehát a hiányzókat is — már MAJLÁTH (*i. m.* 40—41. l.) közölte. Ehhez, csupán azt lehet hozzáfűzni, hogy ő a sorrendet elvétette. Az egyes állatok e táblákon — D_{3b} laptól a G_{1b} lappal bezárólag — így követik egymást: szamár, párdúc, szarvas, róka, farkas, bika, vidra, medve, teve, griffmadár, oroszlán, rozsomák, macska, bak, nyúl, sárkány, evet, őz, disznó, bárány és kecske.

BORSA GEDEON

Töredék Leucippe és Clitophon széphistóriájának egy ismeretlen kiadásából. 1943 nyarán néhai GYÖRGY Lajos ajándékából egy 1616-ban Kölnben kiadott latin nyelvű egyház, történeti munka jutott birtokomba. A könyv vizsgálata során arra lettünk figyelmesek hogy a bekötési tábla kissé rongált bőrborítékja alatt magyar nyelvű nyomtatványok rejlenek. Kérésre GYÖRGY Lajos gondoskodott a boríték kitérésére szolgáló magyar nyelvű ívek kiáztatásáról. A szakszerűen végzett munka eredményeként több értékes, a *Régi magyar könyvtár* állományba tartozó töredék került elő. A háborús események akkor lehetetlenné tették a kiáztatott nyomtatványok tüzetesebb vizsgálatát; mi több, az említett könyv — emlékezetem szerint Jacobus GAULTER műve — könyvtáram jelentős részével együtt megsemmisült. Csaknem két évtizeden át úgy véltem, ez a sors érte a könyvtáblából kibontott magyar nyelvű íveket is. A közelmúltban azonban egy szerencsés véletlen folytán lappangó jegyzeteim egy része előkerült, s előkerültek a kiáztatott nyomtatványtöredékek is.

Közülük különös figyelemre tarthat számot *Leucippe és Clitophon széphistóriája* egy eddig ismeretlen kiadásának néhány lapja.

E széphistória első töredékét ugyancsak könyvtáblában fedezte fel FRAKNÓI Vilmos és kezdő motívumáról nevezte el: *Ének töredéke. Európa elragadtatásáról szól.*¹ Ugyanezen

¹ FRAKNÓI Vilmos: *Könyvtáblában fölfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar ősnymtatványok.* Magy. Könyvszle. 1878. 275. köv. l.

címen tartja nyilván SZTRIPSKY I. 2174/380. sz. adaléka is. FRAKNÓI a mű néhány kezdő versszakát is közölte; teljes terjedelmében azonban csak DÉZSI Lajos tette közzé a töredéket.² DÉZSI határozza meg pontosan azt a munkát is, amelyből az EURÓPA elrablását ábrázoló kép leírásával elindított versszakok sorozata ránk maradt. *Leucippe és Clitophon széphistóriája* ez, amelyet az ismeretlen magyar szerző az alexandriai Achileus TATROS τῶν ἐπὶ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα λόγοι ἢ című görög regényének latin fordításából öntött magyar versbe. Ez a FRAKNÓI-féle töredék a B₂ és B₃ leveleket tartalmazza, s FRAKNÓI szerint „betűi egyeznek Kőröspataki János havasalföldi históriájának betűivel, mely H. n. (Lócsén) 1656. volt nyomtatva.” Ezt a töredéket az Országos Széchényi Könyvtár ez idő szerint RMK I. 1591/a számon tartja nyilván. FRAKNÓI XVII. századi nyomtatványnak tartotta, s ezt a felfogást DÉZSI is osztja, de annak hangsúlyozásával, hogy maga a fordítás a XVI. században keletkezett, „mert az ilyen széphistóriák ekkor érték nálunk virágkorukat.” Ugyanő hivatkozik arra is, hogy LEUCIPPE és CLITHOPHON történetét már BALASSA is említi; nem veti fel azonban a kérdést, vajon a regény latin kiadása vagy annak magyar nyelvű verses feldolgozása forgott-e kezeügyében. Újabbán FÁBIÁN István is úgy véli, „lehet, hogy a XVI. századból ered” e munka.³

A tulajdonunkban levő ív ugyanezen széphistóriának egy másik kiadásából tartalmaz további, eddig ismeretlen részleteket. Ez az ív rendeltetése szerint minden bizonynyal próbanyomat, amely szorosan a nyomda célját szolgálta. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy egyik lapjára korábban egy kalendárium vásárjegyzékének szövegét nyomtatták, s a széphistória szövege utóbb e fölé második nyomásréteggént került. Korrektúra céljára a nyomtatványnak e lapja jelenlegi formájában aligha lett volna használható; erre a célra csupán a tiszta nyomású másik lap alkalmas.

Az ív a kötés során, majd ezt követően is többféle károsodást szenvedett. A könyvkötő a bekötési tábla méretéhez szabta, s ezért többé-kevésbé széles csíkokat vágott le. Megmaradt tehát

1. a feltehetően K₁ signatúrájú levél, amelyből alul három sor, valamint a signatúra és az őrszó hiányzik, s amelyet azonfelül a könyvkötő ollója hosszában is végigszelt úgy, hogy szövegéből csak fél sorok maradtak;
2. a K₂ signatúrájú levél, amely alul teljes, de hosszában hasonlóan hiányos és szintén csupán felsorokban maradt fenn;
3. a teljes K₃ signatúrájú levél;
4. a K₄ signatúrájú levél, amelyből alul három sor, valamint a signatúra és az őrszó hiányzik.

A ragasztóanyag, továbbá bizonyos folyadék s végül a könyvszu is kisebb-nagyobb károsodásokat okozott a nyomtatványn.

A K₁ — K₄ lapok a maguk töredékességében mégis figyelemre méltóan járulnak hozzá a széphistória ismeretéhez, amelyből eddig csupán a FRAKNÓI-féle töredéken fennmaradt B₁ és B₂ levél volt ismeretes. FRAKNÓI 146 verssorához a K₁ — K₄ leveleket tartalmazó újabb töredék 119 további teljes verssorral, valamint a károsodás következtében megcsönkült további 175 hosszabb-rövidebb sortöredékekkel csatlakozik.

A széphistória a késői ókor szofisztikus szerelmi regényeinek ismert sablonához igazodik: két szerelmes kalandos sorsáról szól, akik elszakadva vihar, hajótörés, rablók, fogság, rabszolgasors, gonoszemberi fondorlatok, szerelmi cselvetések ellenére is kitartanak egymáshoz való hűségükben, s végül is egymáséi lesznek. Cselekményének az újabb töredékben előadott részleteit a következőkben foglalhatjuk össze. CLITHOPHON abban a hiszemben, hogy LEUCIPPÉT a tengeri rablók megölték, visszatér Alexandriába. Itt szerelemre

² DÉZSI Lajos: *Leucippe és Clitophon széphistóriája*. Bp. 1906. 21. l.

³ FÁBIÁN István: *Széphistóriáink és a deákok*. Filol. Köz. 1959. 85—104., 265—293. l.

lobban iránta MELLITA, a gazdag özvegy, s megegyeznek, hogy Ephesusba utazva egybe-
kelnek. De CLITOPHON képzeletét MELLITA lakomáján, majd az ephesusi hajóúton is
egyre csak LEUCIPPE emléke foglalkoztatja, s a temetetlen lány bolyongó lelkére hivat-
kozva ismételten elhárítja a türelmetlenkedő MELLITA közeledését. Ephesusba érkezve
megnézik MELLITA gazdaságát. Itt egy megkínzott nő veti magát az asszony lábaihoz,
könnyörögve, hogy mentse meg az udvarbírónak, SOSTHENESnek tolakodó szerelmétől, és
segítse hozzá a váltságdíjhoz, amely szabadságát visszaadhatja. MELLITA az udvarbíró
elmozdítja tiszttségéből, LACAENÁT, a leányt pedig szolgálóira bízva, hogy azok a városban
illően felöltöztessék. Vacsora közben azután CLITOPHON arra lesz figyelmes, hogy szolgálja,
SATYRUS beszélni szeretne vele. Félrevonulva megdöbbenéssel olvassa a levelet, amelyet
SATYRUS ad át neki. Ezt a levelet ugyanis a halottnak hitt LEUCIPPE írta: ő a meggyötört
LACAENA, akit a tengeri rablóktól megvásárolt, s most szerelmével üldöz a kéjszóvár So-
sthenes. CLITOPHONT mélyen nyugtalanítja, hogy LEUCIPPE szemében hűtlennek tetszhe-
tik. SATYRUS azonban figyelmezteti, hogy csak a másik asszony, a szerelmes LEUCIPPE se-
gítségével szabadulhatnak meg kínos helyzetükből. Ilyen megfontolással fog hozzá CLI-
TOPHON, hogy megírja válaszáat LEUCIPPÉNEK. A töredék e válaszlevél első szavaival ér
véget.

Töredékünk szövege a következő:

[K₁a]

Ez az Lakodalom jó vóina ...
is hafonlatosbnak, Mint az ki ...
De koporsóját még-is meg csé ...
Láttam gyakran én üres ko ...
ily fűz házasságokat, Mi me ...
hafznot, Minden jó örömtől m ...
Ezen Mellita más dólgot é ...
indultunk vala, Nagy jó fzelún ...
nelaus az partra kelért vala.
Eöfzve ölelközvén ott el bu ...
kévánván el válánk, Vélle igen ...
lünk, s -mi- is töle el maradánk ...
Clyvias vélünk Ephesumb ...
fek meg vífzja mene, Csak á ...
Nagy bucsu véve hazájában m ...
Éltve hogy lón ágyunk az ...
ni mentünk vala, Bárfonyos ...
láttal azt bé vonatta vala.
Környülem ugy hizelked ...
mólesére onfjol vala, Vége va ...
la, Kivel Leucippédnek tarto ...
Nékem mind ez időre ha ...
lyünk házasságunkkal, Mo ...
zunknál, Az tengert ne báncs ...
Nem kel hinnünk igen az ...
már leñi külömbözöknek, M ...
hogy égek, Kit örömeit meg ...
Ha ez langnak oly termé ...

[K₁b]

... az mi napunk, Mellyen kérlek
... látékunkban ő néki kedvesked-
... mi fjerelmünk.
... ltes engem, Méltó fogadáfo-
... eg holt Leucippémet el nem fe-
... gban nem léfz menéfem.
... dva vagyon nálunk. Azért az
... Teftének árnyéka itt jár után-

... ölle hallunk.
 ... lt ember lelke, El nem nyug-
 ... nám ha fegény Leucippé meg
 ... a öllekezve.
 ... ódgya itt nincsen, Hogy Ve-
 ... en, Tudod hogy akkor lenni
 ... helyen s-ugy lehetünk örömben.
 ... ophonom, Te nékem fólafólj
 ... ugy tertzik nagy bizonyoffon,
 ... othon.
 ... zni Venufnak, Mint itt kit ir-
 ... zafságunk gyümölcsét adgyuk
 ... nie bódogoknak.
 ... ot jelentnek, Minden öltöze-
 ... erlátos ágyak örvendeztetnek,
 ... tetnek.
 ... áknak ferege, Köztünk vaáon
 ... en nyáajfságunknak-is öröme,
 ... k kedve.
 ... ságban látám, Olts meg ezt

[K₂a]

Meg esküfzöm én néked az ...
 cses evezésünkre, En-is égek h ...
 had légyen az tenger törvényébe ...
 Hallottam én régi evezéfekt ...
 fúnni az büntöl, De még házafs ...
 Itent kel felni jámbor fzent életb ...
 Mert az tenger igen hamar v ...
 voztafsek azért illik, Így az ki az ...
 gonofjtól nem fel Ittenbe bizik.
 Azért kérlek én fjerelmes Mel ...
 halgatásért reám, Nem panaáfo ...
 Szólgálok abban az mit fjived kév ...
 Hogy ezt mondám meg ölel ...
 ve nehezen lefjálítám, Az után ...
 Eötdöd napig Ephesusban el jután ...
 Mellitának fjep gazdag háza v ...
 phesumban ffeb vala, Fris öltözete ...
 vacsorát kéfjitetet vala.
 Meddig az Vacsora el kéfjült ...
 ... ely földön vala, Szekerében ...
 ... nem hit vala.
 ... ben hogy Lugas al ...
 ... fjalánk, Kötdözöt k ...
 ... eg veájet igen fjáná ...
 ... ha ö rayta vala,
 ... kérlek Afjonyo ...
 ... gyok nyomorult ...
 ... et árvának nevez ...
 ... tettem, Itten tudgya ...
 Hogy így fjola halgata fjeágyenleté ...

[K₂b]

... y fel innét, Mond meg nékem
 ... vas lántzal így ki köttetet,
 ... m erkölcsöd.
 ... ólgádtól verettem, Hogy go-
 ... gettem, Ennékem Lafcaena az
 ... k nemzetem.
 ... morult életemet, Mencs meg
 ... et, Tarts mig meg adhatom fi-
 ... váltságu pénzemet.

... e Vdvar birád, Ennyin vót az
 ... d, Néked azt meg adom bizon-
 ... k örök rab leány fűlgád.
 ... áját-is le veté, Teftemet mely
 ... átám hogy fűgény ruháját le veté,
 ... k kékke.
 ... láttam vala, En magamban u-
 ... a, Mert az haja nékem ugy tet-
 ... péjéhez hafonló vala.
 ... gen biztató, Hogy jó reménseg
 ... őtet meg menti és haza bocsáttya
 ... bár ne adgya.
 ... rt küldé hivatá, Addig az leány
 ... tenes el jöven fél refjket vala, ...
 ... a.
 ... ólga azt mondá, ...
 ... Bár rofj és hafzontalan-is ...
 ... meg vertek vólna ...
 ... n minden hazugság ...
 ... -nélkül, Kit te igy ...
 ... enül és jámborság-nélkül.

Amaz

[K₃a]

Amaz rettegve Mellitának monda, Hogy ő néki Califtenes adta, ő az Tolvajoktól vötte azt monda, Szabad leány s — neve vólna Lacaena.

Meg haraguvék Softenefre Mellita, Rólla tifjtit-is minnyaráft le vonatá, Az leányt az ő fűlgáloinak adá, Hogy városban meg főrfűfje ruházza.

Hogy Majorban dólát el végezé, Majorságát fűántását el nézélé, Szekerében fel üle s-én-is mellé, Vacsorához vendégit bé gyüteté.

Hogy éfjünk Satyrus inteni kezde, Hogy fel kellyek fiettet tekintelve, Tettetem mint ha mennék fűükfleg helyre, Egy levelet ada ott én kezemben.

Az levelet el vóm de nem olvasom, Felette meg rettentem mert jól látom, Hogy Leucippé írása csak csudáalom, Az levélben ez ígéket taláalom:

Clitophonti Domino meo Salutem.

KEŐSZÓNÓK én Vramnak Clitophonnak, Azért irlak pengig téged Vramnak,
 Hogy vagy hités Vra en Afűfjonyomnak, Ki engem meg válrt magának.
 T u d o d fok nyomoruságomat, Erted kit fjen-
 ... Kelerves ifjonyu fok kinaimot, Męg-
 ... okot.
 ... mat el hadtam, Véled mert én bu-
 ... geren az haboktól boritattam, Az
 ... en, is akadtam.

K₃

Azok-

[K₄b]

Azoknak vétké-ért meg áldoztattam, Kétzer hólt nevem költ el adattattam, Erted vas lántzokkal kalodáztattam, Meg verettem érted fokot kapáltam.

Ezt vélem én azért cselekedtetted, Hogy magad más Afűfjonyhoz kőtelezzed, Személyemet más embernek engedgyed, Kitől iften meg őrizet engemet.

Mind ennyi fok nyomorult kínaimban, Meg maradtam az igaz jámborságban, Te meg fem verettél el fem adattál, Męg-is azért ugyan meg házafodtál.

De ha azért kit éretted fjenvedtem, Gondold hogy valamit érdemlettem, Kérjed felefegetet én képemben, Az mint rá felelt, hogy végyen meg engem.

Küldgyön haza engemet én házamban, Váltságomat meg küldöm bizonyában, Kin Softenes vött engem egy fummában, Vétket nem téfjek néki ez dologban.

Avagy adgy annyi pénzt költsön énnékem, Vagy légy kezes Mellitának érettem, Miglen néki azt az pénzt megküldhetem, Nem mefűfje hazánk Bizantium értem.

Ha vélem ezt az jót meg cselekedended, Nyomo ságimot te megfizeted, Kin vallot fejemet meg Sanyaruságimat elfelejteted.

Légyen azért az jó Isten te veled, A há...ág...
légyen te néked, Egélféges hófűzu légye...
Leucippé írta te néked.

Hogy ezt az levelet én meg olva...
gaimban meg változám, Szerelem ...
ladám, Ortzámban-is igen meg...

Magamban csudálkozom...
is de felette őrvendek, Satyruffal...
lám pokolból az levéllel jöttetek.

Mit

[K₄a]

Mit jegyez ez Leucippé fel támadt-é, Satyrus mondgya látod ez levélbe, Ez az kit láttál az Majoros kertben, Az ki nem tudná moft meg nem íméré.

Haját mind elnyirták rongyos ruhaja, Igen meg változot abrázattyába, Mondám jer nézzük meg már valóságban, Ne maradjon az fivem gyanóságban.

Satyrus monda azt el távoztaffad, Hogy ez dólgot fenkinek meg ne mondgyad, Minnyájunkat el ne vejjels meg őyjad, Mig el főkésűnknek nem láttyuk módgyát.

Látod ezt az Afűznyt itt Ephumbba, Mindennél fűeb gazdagb-is ez városban, Téged igen fűeret gerjed magába, Mi idegenek vagyunk ez országban.

Mondám bizony én el nem titkolhatom, Nem fűenvedheti el nagy vígaűságom, Levelében panaűzjol rám jól látom, Vyjobban az levelet én ott olvaom.

Hogy penig én az levelet olvaűnám, Vgy tetzék mint ha az Leucippét látnám, En-is mindgyárt magamban ez fűót mondám, Múltán panaűzlaűz édes Leucippém reám.

Mert én értem fok nyavalyákot túrtél, Mind én voltam oka kiket fűenvedtél, Egyebek felet hiven-is fűerettél, Minden fűerencsémben végig követttél.

Leveléből hogy azt olvaom vala, Ahol Softenefre panaűzjol vala, En magamban meg keferettem vala, Mint ha meg-is vernék ugy tetzik vala.

Azt-is leveléből hogy értem vala, Hogy meg házaűodtam róla fedd vala, Tellyeffeg-gel el piroűodtam vala, Mint egy véteűkben elet, félek vala.

Satyrushoz fordulék és...

[K₄b]

Mond meg Satyre hogy ha tudod nékem, Mint fűabadult meg Leucippé jegyefem, Kinek teűtét temettették el velem, Satyrus monda meg érted bőveűben.

Idűvel azt Leucippé meg beűjelli, Moftan fűűkűfeg válaűjt irnod ő néki, Az leányt kel azzal meg vígaűzjalni, Mert én ezen meg eskűttem ő néki.

Hogy az feleűgedet erő-fűakból, Vűtted el s- nem fűabad akaratból, Mondám Satyre tudatlanságoűbűl, El veűztheted hirtelen tanácsoűbűl.

Mert meg mérek bátron azon eskűűnűm, Hogy ez feleűfegemet nem íméréem, Eppen fekűtt minden éyjel mellettem, Nem hitetheted el én mondám velem.

Tudom minden éyjel feűűzik melled, Nehezen lehetne azt meg túrhetned, Hogy fűovának nem kellene engedned, Az mely igen nagy kedvel kévaűnt téged.

De ez mind had-járjon ezt mond meg nékem, Leucippének mit írjak tanits meg engem, Mert ez Vy hiren én ugy meg iyedtem, Hoű magam fem tudű mit cseleűkedűe.

Nálamnál bőűleseűb vagy Satyrus monda, Mit ury az fűerelem azt meg mutattya, Segítűfeggel léűűzen s-műdot ádd abba, Igy lűn azért az én levelem írva:

Clitophon ad Leucippem.

R O M K Ő S Z Ő N E T E M Leucippemnek,
...lemnek Kit én tar- ...

A latin eredetivel való futólagos összehasonlításból is világos, hogy a magyar szerző nemcsak versbe foglalja, de tömöriti is a szöveget, s bár a sorrenden nem változtat, a részleteket a maga felfogása szerint dolgozza ki.⁴ Az antikvitás különös késői színeit

⁴ A COMMELINUS-féle görög-latin kétnyelvű kiadást használom; latin címén: Achillis TATIJI *De Clitophontis & Leucippes amoribus Lib. VIII. Omnia nunc primum simul edita Graece ac Latine. Ex Officina Commeliniana MDCL. 3, 1—398. 1.* A kiadvány további részében DAPHNIS és CHLOE történetét, valamint PARTHENIUS NIAENSIS *de amatoribus affectionibus* c. művét is kétnyelvű kiadásban nyújtja.

képviseli így műve a kor irodalmában, éppúgy mint az *Apolonius-regény*ből formálódott prózai história vagy HELIODOROS *Charikleidájának* CZOBOR Mihály-féle fordítása, amelyet utóbb GYÖNGYÖSI is átdolgozott és kiegészített. Megannyi hazai dokumentuma a görög szofisztikus szerelmi regény késői utóéletének, amely iránt a jelek szerint a kor embere különösen fogékony. Az alexandriai Achileus TATIOS műve e műfajnak egyik különösen érdekes képviselője. DÉZSI közléseit e regényre vonatkozóan a TATIOS-kutatás újabb eredményei alapján több kérdésben módosítanunk kell. DÉZSI főforrása, ROHDE klasszikus műve, *Leucippe és Clithophon regényének* keletkezési idejét MUSAEUS *Hero és Leander* c. művével való kapcsolatai alapján még az V. század derekára tette, minthogy MUSAEUS mestere, NONNUS munkásságát e század elején fejtette ki.⁵ KERÉNYI PHILOSTRATOS és BARDENSES, valamint HELIODOROS hatását ismeri fel TATIOS regényén, s ezért keletkezését a III. század második felére teszi; ezt a felfogást egy IV. századi papyrus-lelet is alátámasztani látszott.⁶ Legújabbban még korábbi papyrus-lelet is előkerült a regény szövegének egyes részleteivel. Ehhez járulnak ALTHEIM megfigyelései. Szerinte a regény egyes részletei kapcsolatban állnak a Nilus északnyugati deltájában tanyázó rabló és pásztor bukolos nép törzseinek MARCUS AURELIUS császár korában, 172-ben lezajlott lázadásával; TATIOS-nak Bizánca vonatkozó megjegyzései pedig olyan történelmi viszonyokat tételeznek fel, amelyek a város számára csak 194-ig vannak adva, amikor a thrákok legyőzik és városjogától is megfosztják.⁷ A magyar kutató ezek alapján úgy látja, a görög regényírók „nem a Rohde által feltett csaknem öt évszázadnyi időszakban, hanem sokkal rövidebb időhatárok között, a II. század elejétől a III. század közepéig fejtették ki működésüket;” a görög szerelmi regény e virágzását pedig az a gazdasági és kulturális emelkedés magyarázza, amelyet a római birodalom keleti provinciái ebben a században megértek.⁸

Bonyolultabb kérdés TATIOS regényének bevonulása a modern Európa irodalmi köztudatába a humanizmus korában. A TATIOS-kéziratok összefoglaló értelmezése, egymásutánjuk és összefüggéseik meghatározása még tisztázásra vár. A regény hazai vizsgálója úgy véli, a görög szerelmi regény „a III. századi általános válság következtében indult hanyatlásnak, hogy majd csak több évszázad múlva bizánci írók keltsék újra életre”. TATIOS bizánci említései a későbbi görög irodalomban ismeretesek.⁹ Bizánc hatása mellett azonban a TATIOS-regény későbbi népszerűsítésében — úgy látszik — egyéb okok is közrejátszanak. A mű HEGER-féle 1640. évi kiadásának bevezetője úgy véli, TATIOS arab közvetítéssel, Spanyolországon át vált ismertté Franciaországban és általam Nyugaton.¹⁰ Kézirati előfordulásai sejtetik, hogy már a középkorban is kedvelt olvasmány. Kiadása azonban viszonylag későn veszi kezdetét. Latin fordításban a milánói Annibal CRUCEIUS 1544-ben Baselben adja ki a regény 5—8. könyveit OCTAVIUS FERRARIUS kéziratából, 1554-ben pedig ugyanott a teljes munkát Ph. ARCHINTUS kéziratából. Olaszul 1546-ban Ludovico DOLCE, franciául 1556-ban Jacques de ROQUEMAURE, angolul 1577-ben W. BURTON fordítása nyitják meg a modern tolmácsolások sorát. Görög szövege — a CRUCEIUS-féle latin szöveggel párhuzamosan — csak jóval később, az 1601. évi heidelbergi

⁵ Új kiadása: RHODE Erwin: *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. 4. Aufl. Berlin, 1960. (KERÉNYI Károly bevezetésével.) TATIOS koráról vö. az 502—504. l.

⁶ KERÉNYI Károly: *Der griechisch-orientalische Romanliteratur*. Tübingen, 1927. 57. és 275. l. A papyruslelet: Oxyrrh. Pap. 10. Nr. 1250.

⁷ ALTHEIM, Franz: *Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum*. I. Halle a. S. 1948. 121—124. l. Az említett papyrusról A. VOGLIANO *Stud. ital.* XV. 121. s köv. l.

⁸ SZEPESSY Tibor: *Héliodoros Aithiopiká-ja és a görög szofisztikus szerelmi regény*. Antik Tanulmányok. 1957. 48—60. l. vö. még SZEPESSY ismertetését R. Helm: *Der antike Roman*. Berlin, 1948. c. művéről. Antik Tanulmányok. 1955. 282—283. l.

⁹ HOFFMANN, S. F. W.: *Lexicon bibliographicum sive index editionum et interpretationum scriptorum graecorum tam sacrorum tam profanorum*. I. Lipsiae, 1832, 1—2. p.

¹⁰ Az Országos Széchényi Könyvtár példányának jelzete A. gr. 3026.

kiadásban lát napvilágot, amelyet Johannes COMMELINUS, majd ennek halálát követően két unokaöccse Judas és Nicolaus BONNVITII rendez sajtó alá. Német fordítására csak 1670-ben került sor.¹¹

A magyar fordító kétségkívül a latin szövegre támaszkodott. Már DÉZSI megfigyeli, hogy a régi töredék egyik személyneve ebben a verssorban: „Töle hugom Caligo születék” — csak a megfelelő latin szöveg „Calligonem” alakjának téves nyelvtani értelmezése alapján jöhetett létre, minthogy a görögben a *Καλληγόνη* alak olvasható. Az újabb töredék K₁ lapján felbukkanó CLYVIAS név hasonló tanulsággal szolgál: a görög *Κλειβίας* szóalak v-jének v olvasata csak abban az esetben képzelhető el, ha az olvasó a görög betűket nem ismeri. Valószínűbb azonban, hogy a CLYVIAS olvasat a CRUCEIUS-féle, latin szövegnek valamely olyan kéziratából vagy kiadásából származik, ahol a n és a v hangértékben használt u betű alakja szembetűnően hasonlít, s így a latin *Clinia* szó téves *Clyvia* olvasata könnyen adódhat. Ez a körülmény a szépen nyomott heidelbergi köteteknél mindenesetre régiesebb betűtípussal készült, XVI. századi latin kiadás, esetleg kézirat használatát feltételezi.

Töredékünk kétségtelenül BREWER Lőrinc löcsei nyomdájából került ki az 1627—1630 közötti időben. Ezt a véleményünket a következőkre alapítjuk.

1. A nyomda ez idő tájt számos hasonló típusú, népszerű szépirodalmi művet adott ki, s ezzel a gyakorlatával az 1620-as évek második felében vezető szerepe volt. Itt jelent meg — első kiadásban vagy utánnomásban — *Az Nagy Sándornak . . . históriái* 1627-ben (RMK I. 564); *Szép rövid história, miképpen Susanna . . . halálra ítélte* 1628-ban (RMK I. 570); *Igen szép história Cirus királyról* 1628-ban (RMK I. 571); *Mesés könyvecske, mely újonnan megékesítetett . . .* 1629-ben (RMK I. 584); *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről . . . való história* 1629-ben (RMK I. 581). Hasonló kiadványai a következő évtizedekből is ismeretesek, de jóval ritkábban jelentkeznek. *Leucippe és Chitophon históriája* szervesen kapcsolódik a fentiekhez.

2. Nyomdai kivitele is azonos a fentiekével. A betűk méretei tizedmilliméter pontosságig egyeznek. Az antikva betűk a szokásosnál valamivel nagyobbak, jól olvashatók. Különösen jellegzetes az ékezetes magánhangzók egyezése a felsorolt nyomtatványokban.

3. Töredékünkben a szedéstükör szélessége 118 mm; *Tholdi Miklós históriájában* 118 mm, a *Mesés könyvecskében* 119 mm, *Susanna és Cirus históriájában* 121, illetve 122 mm. A verses históriák e tükörben laponként tíz-tíz versszakkal helyezkednek el. Minden versszak külön bekezdést alkot; a verssorokat azonban csak a nagy kezdőbetűk jelzik, egyébként szedésük folyamatos. A szöveg nyomdai elrendezése tehát töredékünkben és a verses nyomtatványokban teljesen egyezik.

4. Egyezik végül a nyomdai helyesírás is, amely a XVI. század gyakorlatához képest modern hatású, bár régebbi művek utánnomásaiban az egyenetlenségek is megfigyelhetők.

Amennyire világos az itt ismertetett töredék kapcsolata a löcsei nyomtatványok említett csoportjával, annyira szembetűnően különbözik FRAKNÓI régebbi töredékének nyomdai kivitelétől. Nem kétséges, hogy ugyanazon mű két kiadásával állunk szemben. Ezeknek viszonyát a löcsei nyomtatványok kronológiájával foglalkozó tanulmányomban óhajtom tisztázni.

Leucippe és Chitophon széphistóriájának ismétlődő kiadásai arra figyelmeztetnek, hogy a mű jelentősége a XVII. vagy talán már a XVI. század magyar olvasóinak szemében

¹¹ HOFFMANN: *I. m.* 2—5. 1.

nagyobb, mint eddig véltük. Erre utal a TATIUS magyar fordítását ünneplő kéziratos feljegyzés is a COMMELINUS-féle kétnyelvű szövegpublikáció 1606. évi második kiadásának előzéklapján az Országos Széchényi Könyvtár példányában:¹²

Szeretőknek fénies tizta tüköre
 Leucippenek Clitophónnal szerelme
 Irua vagion ez Tatius keöniuebe
 Kit Magyarul fordítottak versekbe
 Reppwlesre Szerelemnek szárniaij
 Seb eýtesre uadnak merges nilaij
 Egetesre langozó szeöuetneky
 Azért ki mér ellene tusakodni.

SÁNDOR ISTVÁN

¹² Jelzete A. gr. 3026/a.

FIGYELŐ

A 150 éves Szaltükov-Scsedrin Könyvtár történetéhez. Másfél századdal ezelőtt, 1814. január 14-én (2-án) nyitották meg ünnepélyesen az Első Állami Nyilvános Könyvtárt Péterváron. Az orosz művelődéstörténet akkori időszakának egyik fontos eseménye volt ez. A könyvtár legjobb munkatársai révén, mint A. A. KRÜLOV, V. SZ. SZOPIKOV, A. F. BÜCSKOV, V. I. SZOBOL'SCSIKOV, V. V. SZTASZOV stb. már a forradalom előtti években tekintélyt vívott ki magának az orosz társadalom haladó köreiből. A cárizmus és a burzsoá-földbirtokos rendszer körülményei között eléje tornyosuló számos nehézség ellenére, a Nyilvános Könyvtár jelentős mértékben járult hozzá az orosz tudomány és műveltség fejlődéséhez. A könyvtár azonban csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után került abba a helyzetbe, hogy tevékenységét minden formájában átszervezze, s így a szocializmus és kommunizmus építését szolgáló könyvpropagandában jelentős sikereket érjen el.

Az Állami Nyilvános M. E. Szaltükov-Scsedrin Könyvtár könyv- és kéziratállományának gazdagsága, valamint az általa kiszolgált olvasók száma tekintetében ma már — a Lenin Könyvtár után — a világnak olyan nagy nemzeti könyvtáraival áll egysorban, mint a Library of Congress, a British Museum és a Bibliothèque Nationale. A Nyilvános Könyvtár az orosz könyvek és folyóiratok értékes, az országban a legteljesebb gyűjteményével rendelkezik. Egy rövid tanulmányban lehetetlen felsorolni a könyvtár minden kincsét. Az orosz nyelvű nyomdatermékek közül őrzi a könyvtár az első, évszámmal ellátott könyvet, az *Aposztolt*, amely 400 évvel ezelőtt jelent meg az orosz ősnymondász, Ivan FEDOROV sajtója alól. Ott vannak az orosz kultúra nagyszerű emlékei között helyet foglaló, I. PÉTER korában megjelent könyvek, köztük az első, polgári írással nyomott kiadványok.

Az oroszországi forradalmi mozgalom tanulmányozásának felbecsülhetetlen forrása a *Vol'naja Ruszskaja Pecsat'* gyűjtemény. Ebben az 1853 és 1917 között külföldön vagy Oroszországban illegálisan megjelent forradalmi kiadványok találhatók.

Nagy történeti értékük van a forradalom előtti orosz helyi önkormányzatok (zemsztvok) kiadványainak, a XVII—XVIII. századi orosz ponyvairodalomnak, a szovjet hatalom első éveiben megjelent röplapoknak és a *Leningrád a Nagy Honvédő Háború éveiben* gyűjteménynek.

A Szovjetunióban élő 89 nép nyelve van képviselve az állományban a Szovjetunió népeinek irodalmát tartalmazó részében.

A könyvtár büszkesége a MARX, ENGELS, LENIN műveinek különböző nyelvű kiadásából összeállított gazdag gyűjtemény, benne — többek között — a *Kommunista kiáltvány* londoni kiadása (1848).

Igen ritka kiadványokat tartalmaz a *Roszszika* (Russica) gyűjtemény, amelyben az 1917 előtt külföldön megjelent, Oroszországra vonatkozó könyvek vannak összegyűjtve.

A franciaországi forradalmi mozgalmak történetének tanulmányozása szempontjából nagy értéke van a francia—porosz háború és a Párizsi Kommun idején megjelent könyvek, folyóiratok és rölapok gyűjteményének.

A Könyvtár külföldi állományában őrzi VOLTAIRE magánkönyvtárát is.

Magyarország történelmével kapcsolatban is értékes művek találhatók a Ritka Könyvek Osztályának különböző gyűjteményegységeiben. Kiemelhetjük a HESS András nyomtatta 1473-i *Chronica Hungarorum* egy példányát. VOLTAIRE magánkönyvtárában az Osztrák—Magyar Monarchia történetére vonatkozó számos nyomtatvány mellett vannak kéziratok is, amelyek felkeltették a magyar tudósok figyelmét. VOLTAIRE könyvtárának egyik kéziratkötege tartalmaz egy hozzá intézett levelet, továbbá neki küldött francia versek és különböző levelek gyűjteményét, amelyek szerzője gróf FEKETE János, aki korának irodalmi, de főként színházi életére volt befolyással.

A Ritka Könyvek Osztályának állományában vannak Magyarország történelmét közvetve érintő kiadványok, különösképpen a XVI. században Erdély területén megjelent részben cirill (egyházi szláv), részben latin betűs könyvek.

A világon ismert mintegy 40 000 ősnymtatvány közül 4000-ból van példány a Nyilvános Könyvtár állományában. Ugyanott kb. 7000 darabból álló Aldina és Elzevir gyűjtemény is található.

Nagy teljességgel szerepelnek a könyvtár állományában a hazai és külföldi kiadású kották, földrajzi és topográfiai térképek, vázlatok gyűjteményei, köztük XV—XVIII. századi térkép- és atlaszritkaságok.

Világhíresek a könyvtár gazdag kéziratgyűjteményei, amelyekben a világ több mint 50 nyelvének írásos emlékei találhatók, és pedig nemcsak papírra, hanem cserépre, fakéregre, pálmalevélre, papiruszra, pergamenre, selyemszövetre stb. írottak is.

Nem lehet megindulás nélkül szólni arról, hogy a könyvtár kéziratgyűjteményében van az első, évszámmal ellátott orosz kézírásos könyv: a 900 éves, művészi kiállítású *Ostromirevo evangelie*, úgyszintén, a híres *Lavrento'evszkaja letopisz* legrégebbi jegyzéke. A Kéziratosztályon megtalálhatók az orosz és a világkultúra olyan kiemelkedő képviselőinek az eredeti kéziratai, mint LERMONTOV, GOGOL, ZSUKOVSKIJ, DOBROLJUBOV, GLINKA, MUSZORGSZKIJ, RIMSZKIJ-KORSZAKOV, BACH, MOZART, BEETHOVEN, LISZT és sokan másoké. Ugyancsak a Kéziratosztályon őrzik I. PÉTER, SZUWOROV, KUTUZOV, ROBESPIERRE, DANTON, NAPÓLEON, CROMWELL, HUSZ János, GARIBALDI kézírását. LENIN kezdeményezésére szerezték meg és adták át a Nyilvános Könyvtárnak PLEHANOV levéltárát és magánkönyvtárát.

A Kéziratosztályon őríznek egy XV. századi olasz kódexet MÁTYÁS király könyvtárából.

Az orosz nemzeti könyvtár roppant gazdag könyv- és kéziratállományának létrejötté munkatársainak sok nemzedéke és a hazai értelmiség számos képviselőjének az erőfeszítéséhez fűződik. Ők méltán tartották a könyvtárat a nemzeti műveltség kincses-tárának és annak szolgálatát állampolgári kötelességüknek.

A Könyvtár állománygyarapítási történetének egyik legragyogóbb lapja LENIN nevéhez fűződik. A könyvtár 1909. évi évkönyve a könyvet ajándékozó személyek között említi a „V. Ul'janov” családot. A „V. Ul'janov Genfből” feliratú gyarapítási jegyzékekben a *Proletarij* és a *Raszsvet* című újságok 43 száma, továbbá 38 brosúra és rölap szerepel.

A Könyvtár belföldi kiadványokkal való ellátásának legfontosabb forrása — 1810 óta — az ország területén megjelenő minden sajtótermék két ingyenes kötelespéldányának a beszolgáltatása.

A Könyvtár jelenleg 76 ország 2100 könyvtárával, tudományos központjával, kiadójával folytat kiadványcserét. Ezek között szerepel 17 magyar intézmény is, így

az Országos Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, a Párt-történeti Intézet és más magyarországi tudományos intézetek, könyvtárak.

A nemzetközi csere révén egyedül 1962-ben, 75 465 könyvet, folyóiratot és hírlap-évfolyamot kapott a könyvtár, amelynek összállománya jelenleg 14 millió raktári egység.

Gyűjteményeit bőségesen vették igénybe olyan kiváló tudósok, irodalomkritikusok, publicisták, írók és művészek, mint MENDELEEV, PIROGOV, PAVLOV, TIMIRJAZEV, CSERNÜSEVSKIJ, DOBROLJUBOV, TOLSZTOJ, KOROLENKO, REPIN, VASZNECOV, MUSZORG-SZKIJ és BORODIN. Használta a Könyvtár állományát PLEHANOV és a szovjet irodalom megalapítója: Maxim GORKIJ is. Nagy barátja volt a könyvtárnak KRUPSZKAJA. A Könyvtár büszkesége, hogy 1893—1895-ben állandó olvasója volt LENIN, aki itt készítette elő könyveit, referátumait, cikkeit és beszédeit a narodnyik mozgalom és a legális marxizmus ellen. LENIN, aki mélyreható és alapos ismerője volt a könyvtárügynek, a Nyilvános Könyvtár problémáit közelinek érezte magához, és megértést tanúsított irántuk.

Röviddel a forradalom győzelme után LENIN feljegyzést készített *A Petrográdi Nyilvános Könyvtár feladatairól* címmel, amelyben felvázolta a cári Nyilvános Könyvtárnak a nép szolgálatában álló könyvtárrá való átalakításnak a munkaprogramját. Ezek a könyvtárügyet érintő lenini eszmék és elvek később testet öltöttek és tovább fejlődtek az SZKP ideológiai munkája nyomán.

Jelenleg ötezernél több olvasó keresi fel naponta a Könyvtárat, köztük akadémikusok és egyetemi hallgatók, mérnökök és munkások, orvosok és agronómusok, pedagógusok és művészek — foglalkozásuknak megfelelően a legkülönbözőbb érdeklődéssel és olvasói igénnyel.

„A Szovjetunióban nincs olyan tudós, nincs olyan író, aki ne gondolna hálával és szeretettel a Nyilvános M. E. Szaltükov-Scsedrin Könyvtárra — írta K. A. FEDIN. — Gazdag könyvgyűjteményeivel, odaadó dolgozói nemzedékeinek kezemunkájával és agyával a Nyilvános Könyvtár valóban sokat tett népeink történelme számára.” (FEDIN, K. A.: *Hálával és szeretettel*. Leningradzkaja Pravda, 1939. január 14.)

1962-ben 32 állam olvasója szerepel a Könyvtár nyilvántartásaiban.

Figyelembe véve olvasói heterogén összetételét, a Nyilvános Könyvtár még az 1930-as évek elején — elsőként az országban — bevezette az olvasótermekben a szakok szerint differenciált olvasószolgálatot. Jelenleg a Könyvtárnak 28 olvasóterme van 2168 férőhellyel.

1962-ben a Könyvtár 1 983 000 látogatást tartott nyilván, és 8 996 000 raktári egységet kölcsönzött ki az olvasóknak. A látogatások száma ily módon csaknem kétszeresen múlta felül a háború előtti legmagasabb látogatottsági színvonalat, és nyolcszor nagyobb volt a forradalom előttinél.

A könyvtárközi kölcsönzés keretében 1962 folyamán az ország 2037 könyvtárának 132 000 művet küldtek ki. A kölcsönzők között 27 ország 87 könyvtára is szerepel.

Írásbeli érdeklődésre 1962-ben összesen több mint 3000 irodalomjegyzéket küldött ki a Könyvtár más városbeli szovjet címzeteknek és 500-on felül külföldi intézményeknek.

Az SZKP KB ideológiai kérdésekre vonatkozó határozatainak világánál különös jelentőséget kap a könyvtárnak ama munkája, amelyet a Párt és a kormány legfontosabb határozatainak és a marxizmus-leninizmus klasszikusai műveinek a propagálásával, valamint a legértékesebb tudományos és szépirodalom feltárással végez.

A Könyvtár országos jellegű könyvtártudományi, bibliográfiai és könyvtörténeti tudományos kutatóintézet. A forradalom előtti tudományos munkája és publikációs tevékenysége nagymértékben függött kisszámú munkatársainak kezdeményezésétől és kutatásra való hajlandóságától. Csupán a szovjethatalom idején teremtődtek meg a szükséges feltételek a tervszerű tudományos kutató tevékenység számára.

Különösen megélnékült a tudományos munka a legutóbbi években. Átlagosan több mint 400 nyomtatott ív kerül kiadásra évenként. Jelentős figyelmet fordít a Könyvtár a Párt és a kormány határozatait propagáló, valamint a marxizmus—leninizmus tanulmányozását segítő ajánló bibliográfiai segédletek készítésére.

Az ajánló bibliográfiai jegyzékek mellett nagy erőfeszítések történtek a nagyszabású általános és szakbibliográfiák kiadására is.

A Nyilvános Könyvtár jelentős teret biztosít a központi katalógusok építésének, az egyes különgyűjtemények nyomtatott katalógusainak a munkájára. 1961-ben közzétette a VOLTAIRE-könyvtár katalógusát. A szovjethatalom éveitől eddig több mint 50 — a Könyvtár kéziratállományát feltáró — mű jelent meg.

Az utóbbi években a Könyvtár tudományos tevékenységében jelentős helyet foglal el a könyvtártudomány művelése. E munka keretében jelent meg például I. K. KIRPICSEVA *Bibliografija v pomoscs naucsnoj rabote* című könyve, amelyet már ismételtelen kiadtak a Német Demokratikus Köztársaságban is.

Az elmúlt évtizedek alatt a Nyilvános Könyvtár azon szolgáltatásaival, amelyeket az olvasószolgálat, továbbá a könyvtártudományra és a bibliográfiára vonatkozó tudományos kutató és módszertani munka előkészítése és kiadása, s végül a közművelődési könyvtáraknak nyújtott operatív-gyakorlati segítség megszervezése terén teljesített, kivette részét a közös nemzeti ügy: — a kommunista társadalom felépítésének és az új embertípus nevelésének a munkájából.

(Ford. BECK Oszkár)

V. M. BARASENKOV

Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár. A krakkói egyetemet 1364 májusában alapította NAGY Kázmér lengyel király. Közép-Európában ez volt a második egyetem, csupán a prágai előzte meg. Külön könyvtár alapításáról ugyan nem szólnak a feljegyzések, azonban az írások és könyvkereskedőket megemlíti az alapítólevél, és nem képzelhető el a doktorok, magisterek, de még a tanulók munkássága sem kéziratok kódexek és jegyzetek nélkül. Így méltán ünnepli meg a Jagelló Könyvtár ezt az évfordulót az egyetemmel együtt.

Hat évszázad történetét csak főbb vonásaiban lehet itt felvázolni. 1400-ban JAGELLÓ ULÁSZLÓ, felesége HEDVIG hagyatkozásából, újjászervezte az egyetemet, s a Szent Anna utca sarkán levő, máig is fennálló, későgótikus stílusú épületet adományozta részére. Itt, a Collegium Maius-ban, talált otthonra évszázadokon át a könyvtár is.

A könyvállomány a könyvtár keletkezése pillanatától a Nemzeti Nevelésügyi Bizottság reformjáig (1780) jóformán kizárólag adományok útján, mindenekelőtt a professzorok adománya folytán növekedett. Nem hiányoztak azonban az egyetem növendékeinek, a királyoknak és főuraknak, majd a könyvkereskedőknek, a kiadóknak és a szerzőknek az ajándékai sem. A XV. században a könyvtár számos értékes kézirattal gyarapodott, illuminált liturgiái és imakönyvekkel, jogi statutumokkal, filozófiai kódexekkel stb. A következő századból legnevezetesebb KOPERNIKUS: *De revolutionibus orbium coelestium* c. művének kézírata és BEHEM Baltazar *Kodexe*, tele a középkori krakkóiak életét bemutató miniatúrákkal. Magyar szempontból legérdekesebb a *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis* (1493—1558), amely 823 magyar tanuló nevét őrzi. 1500 körül az egyetem hallgatóinak 18%-a magyar.

Az első lengyel nyomdát Krakkóban állították fel, s itt jelent meg az első lengyel nyelvű könyv is 1513-ban. (Majd az első magyar nyelvű könyv 1533-ban.) Így nem meglepő, ha a Jagelló Könyvtárnak van a legrégebb ősnymtatvány-gyűjteménye Lengyelországban, bárha számra más, újabb könyvtárak felülmúlják. Polonikákon kívül megtalál-

hatók itt a klasszikusok és a humanisták első kiadásai, mert a könyvnyomtatás elterjedésének idejétől fogva egészen a XVI. század végéig a könyvtár ki tudta egészíteni állományát az Európában megjelent legértékesebb művekkel.

A könyvtár virágzásának első korszaka azonban bevégeződik a XVI. századdal. A reformáció terjedésével a külföldi tanulók, így a magyarok is, inkább a német egyetemekre mentek, s a konzervatív krakkói egyetemen a XVI. század közepétől megkezdődött a tanulók számának lassú csökkenése. Az egyetem hanyatlása hatással volt a könyvtár sorsára. A XVII. században csak jelentéktelenül növekedett, s nem is használták annyit, mint az előző században.

A Jagelló Könyvtárnak majdnem négyszáz éven át nem volt egységes, szorosan összefüggő szervezete. Az egyetem területén, az egyes karok mellett három különálló könyvgyűjtemény volt, a legnagyobb a Collegium Maius-ban. Ezeken kívül állottak a tanulók bursáinak könyvtárai s az egyes protektorok hagyatéka. Az egyetemi épületeket elpusztító egyik tűzvész után, 1517-ben OBIEDZIŃSKI professzor jelentős adományával lehetővé tette a könyvtár helyiségének újjáépítését. A Collegium Maius nagyszerű gótikus terme máig az ő nevét viseli.

Az 1780-as években a Nemzeti Nevelésügyi Bizottság reformjai következtében az egyetem, a könyvtárral együtt reneszánszát élte. Az egyetemen KOLLATAJ Hugo bevezette a lengyel tanítási nyelvet. Ekkor hozták létre az egyetemi kollégiumok (karok) s a hallgatók bursáinak könyvgyűjteményeiből, továbbá négy volt jezsuita könyvtár egyesítéséből az általános, központi egyetemi könyvtárat. Helye a Collegium Maius maradt. A Bizottság rendeletéből véghezvitt leltározásból kiténik, hogy akkori állománya 1926 kézirat és 10 794 mű, 32 000 kötetben. A könyvtáros számára rendelt állandó évi fizetés lehetővé tette a katalógizálás megkezdését, a legszükségesebb beruházások megtételét és mindenekelőtt a nélkülözhetetlen könyvek megvételét.

Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben azonban közel harminc évre lefékezte a könyvtár fejlődését. Az osztrákok először meg akarták szüntetni az egyetemet és Bécsbe szállítani a könyvtárat, majd erről lemondva megkezdték az egyetem germanizálását. A „Krakkói Köztársaság” idején (1815—1846) hiába volt papiroson független a város, a három megszálló hatalom reakciós előírásokkal bilincsbe verte az egyetem autonómiáját, majd a más uralom alá tartozó diákokat kitiltották, úgyhogy a hallgatók száma 150 alá szökkent. A Jagelló Könyvtár három egymás után következő könyvtárosa is csak a legszükségesebb teendők teljesítésére szorítkozhatott.

BANDKIE Sámuel negyedszázados munkával (1811—1835) és két alkalmazott segítségével feldolgozta a volt jezsuita s az egyetemi gyűjteményeket, növelte az állományt, új helyiségeket szerzett, s ezeket megnyitotta a közönség számára. A könyvtár történetét is megírta. Egyúttal mint professzor az egyetemen megvetette a lengyel történettudomány és bibliográfia alapjait. ESTREICHER Karol (1869—1905) igazgatásának ideje a Jagelló Könyvtár újabb virágkora. Az egyetem 1870-ben visszakapta önkormányzatát, és ismét lengyelül adhattak elő. A megnövekedett költségvetés segítségével ESTREICHER számos bővítést és újítást hajthatott végre. Lengyel nemzeti könyvtárat akart teremteni, s ezért szenvedélyesen gyűjtötte a polonikákat. A könyvtár ezen gyűjteménye alapján írta meg a 23 kötetes *Bibliografia Polskát*, a lengyel könyvészet alapvető nagy művét. Ezt ESTREICHER Stanislaw, majd a második világháború után a Jagelló Könyvtár dolgozói folytatták. Ebben az időben készült el a kéziratok katalógusa is.

Már az első világháború után szűknek bizonyultak a Jagelló Könyvtár raktárai, s a megnövekedett hallgatóságnak (1914/15-ben 443, 1938/39-ben 5381) sem tudtak elég olvasóhelyet biztosítani a sokszázados falak között. Ezért még a harmincas években új épületet kezdtek emelni. Mielőtt teljesen berendezték volna, kitért a második világháború. A németek a könyvtárat bezárták, új épületét pedig rádió-stúdió szá-

mára kezdték átalakítani. Leszedték a legfelső emeletek födémét, s a munka folytatását csak az építészeti vizsgálat szakította félbe, amely megállapította, hogy rombadőlhet az egész épület. A leszerelt részek újjáépítését csak a háború után folytatták a lengyelek.

1940 tavaszán végrehajtották a könyvtár átszállítását a Collegium Maiusból az új épületbe. A hitleristák a könyvtárnak még a nevét is eltörölték, *Staatsbibliothek Krakau* lett, igazgatója pedig a berlini egyetemi könyvtár volt igazgatója. Németek számára nyitották meg, s csak azok a lengyelek használhatták, akik német hivatalokban dolgoztak. 1944 nyarán az evakuációs terv szerint a kézikönyvtári anyagot Sziléziába szállították. A lengyel raktári dolgozók azonban a ládák egy részét elrejtették, s a kiszállított könyvek is szerencsésen visszakerültek egy év múlva.

A háború után új korszak kezdődött a Jagelló Könyvtár életében. Az ország második könyvtára lett (első a varsói Biblioteka Narodowa), de a lengyel egyetemi könyvtárak közt most is a legnagyobb. Bár kötelezpéldányokat kap, mégis tetemes évi dotációja van lengyel könyvek és folyóiratok beszerzésére. Hatalmas, modern épületét kibővítették. Az elmúlt ősszel, a jubileumi év megnyitásakor adták át az új, hozzáépített részt. 12 olvasótermében 543 hely van. A múlt évben 10 120 beiratkozott olvasó több mint 300 000 könyvet olvasott, ill. kölcsönzött. A könyvtár állománya 1 106 322 könyv és periodika, 100 067 régi nyomtatvány (ebből 3248 incunabulum), 12 712 kézirat, 38 112 grafikai mű, 28 019 kotta, 8633 térkép, 143 683 aprónyomtatvány, 4154 mikrofilm. 150 dolgozójából 5 önálló tudományos dolgozó, 17 diplomás könyvtáros, 80 könyvtáros, 14 adminisztratív dolgozó, 34 egyéb. Dolgozói sokirányú tudományos munkát végeznek. Periodikus kiadványuk a *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskie*, amely 1949-ben indult és 1957 óta nyomtatásban jelenik meg. Cikkeket közül a könyvtár történetéből, valamint közli a legújabb és legfontosabb külföldi könyvek gyarapodási jegyzékét. A 600 éves jubileumra elkészült a *Historia Biblioteki Jagiellońskie*, a könyvtár története s a kézirat-katalógus első két része. Kiadásra készítik elő a könyvtár XVI. századi polonikáinak katalógusát, a könyvtár bibliográfiáját s más kisebb bibliográfiákat. A könyvtár dolgozói a Nemzeti Múzeum épületében rendezik *Az egyetem története könyvekben és dokumentumokban* c. kiállítást. A legrégebb kiadványoktól kezdve itt láthatók a legújabbak is: az egyetem jubileumi kiadványai, az egyetem története négy kötetben, az egyetemi levéltár története, az egyetemi múzeum útmutatója, az egyetem jelvényeiről szóló munka, fontos monográfiák, különböző bibliográfiák, díszalbum az egyetemről stb. A jubileumi kiadványok ívszáma összesen 470 lesz.

A Jagelló Egyetem egész múltját tükrözi ez a kiállítás, s egyúttal az egész lengyel kultúra sokszázados múltját. Haladó hagyományok alapján építeni az emberibb és kulturáltabb jövődőt, ez volt és lesz a hatszáz éves krakkói egyetem célja, s ebben segíti mindig a Jagelló Könyvtár.

IZSÉPY EDIT

A folyóiratcímek rövidítéséről. Az 1961 őszén Gödöllőn megrendezett Országos Bibliográfiai Értekezlet ajánlásai között szerepel — többek között — az, hogy felül kellene vizsgálni a bibliográfiai vonatkozású szabványokat. A cirillbetűs címek átírására vonatkozó szabvánnyal és általában a transliterálás kérdéseivel a *Magyar Könyvszemle* hasábjain azóta egész sor cikk foglalkozott, a többi szabványhoz azonban nem szólt hozzá senki. Ebből azt gondolhatnánk, hogy ezekkel kapcsolatban nincsen semmiféle probléma. Pedig PÁLVÖLGYI Endre a hazai kurrens bibliográfiákat elemezve megállapította: „Ahány bibliográfia, annyiféle rövidítés: ez a jelenlegi helyzet.”¹ Ezt a megállapítást kiterjeszt-

¹ *Kurrens szakbibliográfiáink helyzete.* Magyar Könyvszle. 1962. 78. évf. 1. sz. 88. l.

hetjük az elsődleges szakirodalmat tartalmazó kiadványokra is. A folyóiratcímek rövidítésével foglalkozó MSz 3404 szabvány 1951-ben jelent meg, mégsem sikerült mindmáig érvényre jutnia. Ezért igyekszünk az alábbiakban néhány gondolatot felvetni ezzel a szabvánnyal és általában a folyóiratcímek rövidítésével kapcsolatban.

A folyóiratcímek egységes rövidítése régi törekvése a tudományos kutatóknak, a kiadóknak és a szerkesztőségeknek, valamint a bibliográfiai és dokumentációs szakembereknek egyaránt. A kérdés történetét nemrég foglalta össze DEZSÉNYI Béla.² Egységes megoldáshoz azonban sem hazai, sem nemzetközi vonatkozásban nem sikerült jutni. A periodikák közismert szaporodási üteme, a komplex kutatások terjedése egyre jobban sürgetik a megoldást, mert a jelenlegi helyzet, a különböző (gyakran ellentétes) szokások, rendszerek sok hiábavaló munkát okoznak, sőt olykor megtalálhatatlanná tesznek közleményeket.

1. *A magyar szabvány és a nemzetközi szabványajánlás.* A magyar szabvány három évvel előbb jelent meg, mint a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) ajánlása: az R 4^a. Mindkettő azonos elveket tart szem előtt, ezek megfogalmazása azonban nem egyöntetű, több eltérést találunk. A magyar szabvány érdemének csorbitása nélkül talán természetesnek is mondhatjuk, hogy a hosszabb előkészítés alapján, számos ország szakembereinek közreműködésével készült ISO-ajánlás egyértelműbb és pontosabb. A különbségek általában nem nagyok, de mégis csökkentik a nemzetközi egységesítést. Lássuk sorjában az eltéréseket:

A magyar szabvány az ISO-ajánlással (3/c bekezdés) ellentétben nem mondja ki, hogy a kivételesen *hosszú címek* esetében a névelőkön, kötőszavakon és viszonzyszavakon kívül más, kevésbé fontos szavak is elhagyhatók.

Ugyancsak az ISO-ajánlás pontosabb meghatározása, hogy a rövidítés általában úgy történik, hogy a *szó utolsó betűit*, de legalább kettőt, elhagyjuk, s helyükre pontot teszünk (4. pont). Kivételt jelent a 6. pontban említett eset: szükség esetén ugyanis lehetőséget ad a többesszám jelölésére (pl. Jahrbuch = Jb.: Jahrbücher = Jb-r). A magyar szabvány (3.09 pont) kategorikusan kizárja a többesszám jelölését, a rövidítés módjáról pedig nem szól.

A magyar szabvány 3.08 pontja meghatározza, hogy a rövidítésben mégis szereplő *névelőt, kötőszót, viszonzót* hogyan rövidítjük. Ezek között található az „and = a.” rövidítés is. Az ISO-ajánlás ellenben határozottan kimondja, hogy az „and” nem rövidíthető. (A magyar szabvány felsorolása egyébként is bővebb, mert rendelkezik a „für = f.” és a „zu, zum, zur = z.” esetéről is. Ezekről az ISO-ajánlás ugyan nem szól, de megfelelnek az általános gyakorlatnak.)

A magyar szabvány 3.10 és az ISO-ajánlás 10. pontja az *összetett szavak* rövidítéséről egyformán úgy rendelkezik, hogy különálló szavakként kell őket kezelni. Az ISO-ajánlás azonban a külön rövidített tagok közé kötőjelet tesz, ami a feloldást könnyebbé és egyértelműbbé teszi. (Tehát pl. az *Irodalomtörténeti Közlemények* a magyar szabvány szerint „Irod. tört. Közl.”, az ISO-ajánlás szerint „Irod.-tört. Közl.”)

A magyar szabvány 3.11 és az ISO-ajánlás 7. pontja a *több nyelven megtalálható, azonos és hasonló értelemben használt szavak* rövidítéséről rendelkezik. A magyar szabvány csak azt mondja ki, hogy azokat „nyelvük helyesírási szabályai szerint rövidítjük”. Az ISO-ajánlás ehhez hozzáteszi (amit a magyar szabvány példái is mutatnak), hogy ezek azonos módon rövidítendők.

² *L'abréviation des titres de périodiques.* Magy. Könyvszle. 1957. 73. évf. 3. sz. 223–227. 1. és *Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen.* Zbl. Bibl.-Wes. 1958. 72. Jg. 4. H. 189–204. 1.

³ Röviden ismertette BARTA Gábor: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai.* Magy. Könyvszle. 1956. 72. évf. 4. sz. 338. 1.

A magyar szabvány 3.13 és az ISO-ajánlás 11. pontja foglalkozik azokkal az esetekkel, mikor a címrövidítést ki kell egészíteni a *megjelenési hellyel*. A különbség a két rendszer között az, hogy az ISO-ajánlás szélesebb körben alkalmazza a városnév említését. Az ország nyelvétől eltérő nyelven megjelenő és a különböző helyeken kiadott azonos című folyóiratokon kívül abban az esetben is jelöli a városnevet, ha különböző nyelvű folyóiratok rövidítése azonos formájú. A magyar szabvány ebben az esetben inkább a névelővel utal a nyelvre (vö. 3.074). További eltérés ebben a vonatkozásban, hogy az ISO-ajánlás zárójelbe téteti a városnevet (esetleg rövidített alakban!), a magyar szabvány viszont anélkül. A zárójeles megoldás pontosabb: megkülönbözteti a címet és a megjelenési helyet, a magyar szabvány szerinti rövidítésből ugyanis nem derül ki egyértelműen, hogy a városnév a címhez tartozik, vagy csak megkülönböztető elemként szerepel-e ott.

A magyar szabvány 3.14 és az ISO-ajánlás 12. pontja ellentétesen rendelkezik. *A személynevekkel kezdődő címek* esetében a magyar szabvány a keresztnév elhagyását írja elő, az ISO-ajánlás ellenben a címlapon szereplő teljes névalak kiírását kötelezőnek tartja. Az utóbbi megoldást tartjuk helyesnek, hiszen a kutató, a könyvtáros, a bibliográfus a megcsonkított névalak esetében a folyóiratot nem fogja megtalálni sem könyvtári katalógusban, sem folyóiratjegyzékekben.

A magyar szabvány 3.05 pontja felsorol néhány, a *folyóiratjellegre utaló szót*, amelyet egy betűvel kell rövidíteni. Ezek közül kettő: a „B. = Biuletyn, Buletin, Bjulleten’, Boletim, Boletín, Bolletino, Buletinul, Bulletin” és a „R. = Review, Revista, Revue, Rivista” ellentétben áll a 3.11 ponttal, s alkalmazásuk megnehezíti a rövidített formából az eredeti nyelv megállapítását, vagy a városnév kiegészítő jelölését teszi szükségessé. A nemzetközi gyakorlatban ezeket a szavakat többnyire nem egy betűvel rövidítik.

Egyik rendszer sem intézkedik elég pontosan az *írásképek* használatáról, de az ISO-ajánlás 4. pontjából következik, s az ajánlásban szereplő példák is azt igazolják, hogy az elhagyott betűk helyére pont kerül, viszont ha a szó utolsó betűjét kiírjuk, utána nem teszünk pontot (pl. „Jb-r”). Természetesen ugyanez a helyzet, ha a cím utolsó szavát teljesen kiírjuk. A címrövidítés és az utána következő adatok (évszám, kötetszám stb.) közé ilyen esetben ne tegyünk pontot, mert akkor nem derül ki egyértelműen, hogy az utolsó szót rövidítettük-e, vagy az teljes alakban szerepel.

Végül a magyar szabvány megengedi „a folyóirat által saját megjelölésére használt — ill. szakmailag közismert — szigla, ill. sziglaszerű címrövidítés” alkalmazását is. Az ISO-ajánlás éppen ezt a kettősséget kívánja megszüntetni. A sziglakérdésével más alkalommal részletesebben is foglalkozunk, hiszen a dokumentációs gyakorlatban ez most előtérbe került.

2. *A magyar címrövidítési gyakorlat.* Bevezetőnkben már kijelentettük, hogy a magyar szabványt nem alkalmazzák minden szakterületen. Ennek a pontosabb megállapítására egy sor bibliográfiát és szakfolyóiratot vizsgáltunk meg szűrőpróbaszerűen a legkülönbözőbb tudományágakból.

A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a alkalmazza legkövetkezetesebben a szabvány szerinti rövidítést. Szíglát nem használ.

A könyvtártudományi kiadványok közül *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* (Bp. 1963) című kötetben megjelent terjedelmes bibliográfia részben teljesen kiírja a címeket (még a névelőt is!). Az egy szóból álló (és így nem rövidíthető) címeken kívül teljes alakban szerepelnek olyanok, mint pl. *Husadik Század, Képes Ujság, A Könyvtáros, Művészi Ipar, Nouvelle Revue de Hongrie* stb. Más címeket szabvány szerint rövidít, pl. *Erd. Muz., Győri Szle, Pressb. Ztg., Tud. Gyűjt., Ung. Rev., Vas. Ujs.* stb. (Ezek közül egyesek inkább az ISO-ajánlásnak, mint a magyar szabványnak felelnek meg.) Él azonban a szíglákkal is, pl. *Sz* (= Századok), *MNy* (= Magyar Nyelv), *ZfBw* (= Zentralblatt für Bibliothekswesen) stb.

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* (1962. év) nem ragaszkodik egységes rövidítési elvekhez, az egyes szerzők különböző módon rövidítenek. Így pl. magát az *Irodalomtörténeti Közleményeket* is a következő formákban rövidítették egy évfolyamon belül: *ItK* — *It K* — *It. K.* — *Itk.* Hasonlóan változatos formákat találunk pl. a *Budapesti Szemle* (*BSz.* — *B. Sz.* — *BpSzle* — teljes cím) vagy a *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* (*MTA I OKözl.* — *MTA I. O. K.* — *I OK* — *OK.*) esetében is. Gyakori a címek teljes kiírása (elsősorban külföldi folyóiratok esetében), de szabvány szerinti, egyéni és sziglaszerű rövidítéseket is vegyesen találunk.

Kozocsa Sándor: *A magyar irodalom bibliográfiája 1956–1957* (Bp. 1961) a címetek kiírja, mindössze két folyóirat esetében alkalmaz rövidítést: az *Irodalomtörténetet It*, az *Irodalomtörténeti Közleményeket* pedig *It K* formában idézi.

A *Magyar Nyelv* szigorúan ragaszkodik a szorosan vett nyelvészeti folyóiratok egyöntetű, sziglaszerű rövidítéséhez: *MNy*, *Nyr*, *NyK*, *FUF*, *MSFOu* stb. Az ismertebbek gondolt, gyakrabban idézett folyóiratokat is úgy rövidíti, hogy az egyes szóelemeket központozás nélkül összeírja: pl. *UngJb.* (vagy *Ujb.*), *JournAs.*, *NéprKözl.*, *AOrientHung* stb. (Ez a folyóirat a rövidítésben odáig megy, hogy a sorozatok, monográfiák címét is igen gyakran hasonló módon rövidíti. Ezzel egy „nyelvészeti tolvajnyelv” kialakulását segíti elő, a folyóirat olvasását a nem szakmabeliek számára igen megnehezíti. De az olyan hivatkozás talán még sok nyelvész számára sem kielégítő, mint pl. az 1962. 58. évf. 309. lapján található mondat: „A legtovább e téren azonban B. Lőrinczy Éva ment. A KTSz című munkájában ezt írja . . .”). A nem nyelvészeti folyóiratok jó részét teljesen kiírja: pl. *Folia Orientalia*, *Zeitschrift für Deutsche Bildung*, sőt *Irodalomtörténeti Közlemények* (bár található *Irtört Közl* is!).

Borzsák István *A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1926–1950* (Bp. 1952) című műve ugyancsak háromféleképpen közli a folyóiratcímeket. Szigllákat alkalmaz a legismertebb és leggyakrabban idézett periodikák esetében: *AA*, *EPhK*, *MNy* stb. A határterületi folyóiratok címét a *Magyar Nyelv*hez hasonlóan rövidíti: pl. *ActaOrHung*, *AkÉrt*, *DebrSzle*, *IrtörtKözl* stb. Az egy-kétszer idézett, más tudományági folyóiratok címét teljesen kiírja: pl. *Dunántúli Szemle*, *Nevelésügyi Szemle*, *Wiener Prähistorische Zeitschrift* stb. A rövidítések egyértelmű feloldását biztosítja a kötet elején található rövidítésjegyzék.

A *Századok* (1962. évi kötet) irodalmi hivatkozásaiban túlnyomóan kiírja a teljes címet. A talált kevés rövidítés részben sziglaszerű: pl. *ZfG*, *T. Sz.*, *Čs ČH*, részben a szabványnak megfelelő: *Arch. Közl.*, *Magy. Stat. Közl.*, részben egyéni rövidítés: pl. *Hist. Zeitschrift*, *Bp. Szemle*, *Magyar Stat. Szemle*. A folyóiratban rendszeresen megjelenő magyar történeti bibliográfiá külön rövidítési módszert alkalmaz. Ez elsősorban a szigllákra épül: pl. *AH.*, *AHA.*, *AtSz.*, *ITK*. stb. A feloldást a közölt rövidítésjegyzék teszi lehetővé. Az összeállító itt ki is jelenti: „Csak a gyakrabban előforduló folyóiratok címeit rövidítettük.” A többi folyóirat teljes címével szerepel a bibliográfiában, pl. *Bányászati Lapok*, *Felsőoktatási Szemle*, *Világírodalmi Figyelő* stb.

Mindkét új, nagy történeti bibliográfiánk (Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1951–1957. és *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*. Szerk. I. Tóth Zoltán. Bp. 1950–1959.) elsősorban szigllákat használ, s ezeket a közölt rövidítésjegyzékben oldják fel. A két jegyzék azonban — mértékben is — eltér. Kosáryé kisebb, mert ő csak a főbb periodikákat (gyűjteményes munkákat, forráskiadványokat) rövidíti, a többit teljesen kiírja. A *Magyar történeti bibliográfia* lényegesen nagyobb periodikaanyagot dolgoz fel, s mindent rövidít. Ez utóbbi a szigllákban következőt használja a kis- és nagybetűket, mint Kosáry. A történészeknek bizonyára nem könnyíti meg a munkáját, hogy ugyanannak a folyóiratnak a két bibliográfiában más rövidítése van, illetve hogy ugyanaz a szigla a két forrásban más folyóiratot jelöl. Pl. az

Akadémiai Értesítő az egyikben *AKÉ.*, a másikban *AÉ.*, az *Archeologiai Értesítő* az egyikben *AÉ.*, a másikban *ArÉ.*

Néprajzi folyóiratunk, az *Ethnographia* (1962. év) ugyancsak nem egységes rövidítési elveket követ. Itt is erősen érvényesülnek a szerzők különböző szokásai. A legtöbben teljesen kiírják a címeket, találunk azonban sziglaszerű rövidítéseket (pl. *NÉ.*, *NK.*, *Nyr.*, *MNy.*, *EPhK* stb.), valamint — a szabvány rendelkezéseit nem követő — rövidítéseket is (pl. *Zschr. f. slavische Phil.*, *Művtört. É.*, *MTA Nytud. Irod. Oszt. Közl.* stb.). Egyes folyóiratok egy kötetben belül is többféle rövidítéssel szerepelnek: pl. *Acta Ethn.* — *A. Ethn.* — *AEthn.* A külföldi folyóiratokat elsősorban teljes címmel jelölik, de akad ezek esetében is szigla: pl. *FFC.*, *JAF.*, *SbNU.*, *JIFMC.* stb.

Az *Index Ethnographicus*ban megjelenő kurrens néprajzi bibliográfia külön jegyzékben oldja fel a használt rövidítéseket. Ezek azonban különböző elvek alapján készülnek. Elég nagy számban találunk sziglakát (pl. *AHA.*, *AL.*, *FK.*, *JGLS.* stb.), egyes rövidítések megfelelnek a szabványnak (pl. *Földr. Ért.*, *Hess Bl.*, *Orv. Hetil.*), másokat egyéni módon rövidít, főleg áll ez az egy szóból álló címekre (pl. *Jász.*, *Jelenk.*, *Népm.*, *Művt. Ért.* stb.). Az egységes elv hiányát jól szemléleti, hogy a különböző akadémiai *Acták* igen változatos formában találhatók meg: *Aagr.*, *A. Ant.*, *AArch.*, *Acta Ethn.*, *AHA.*, *AL.*, *AO.*

A *Művészettörténeti Értesítő* túlnyomó többségben teljes címmel idézi a folyóiratokat. Igen kevés rövidítést találtam az átnézett 1960. évi kötetben: *Num. Közl.*, *Tört. Tár.*, *Arch. Ért.* (de kiírva is!), *Kath. Sz.* (de kiírva is!), *Műv. tört. Ért.* (de legalább ugyanannyiszor kiírva!). Egyetlen sziglaszerű rövidítésre akadtam ebben az évfolyamban: *M. d. k. k. C. C.*

BIRÓ Béla *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája* (Bp. 1955) vegyesen használ sziglakát (pl. *B. H.*, *E. Sz.*, *M. I.*, *M. M. É. E.* stb.) és rövidítéseket. Az utóbbiak közül egyesek megfelelnek a szabványnak (pl. *Délv. Szle.*, *Erd. Hel.*, *Hadtört. Közl.* stb.), mások alaposan eltérnek attól (pl. *Alk.*, *Der Sp.*, *Szdk.* stb.). A közölt rövidítési jegyzék alapján lehet feloldani a változatos rövidítéseket.

Nem következetes a folyóiratcímek feltüntetése a *Magyar Jogban* sem. A címeket a legtöbbször teljesen kiírják, egyeseket azonban olykor rövidítve is idéznek, méghozzá többféle változatban: pl. *Jogt. Közl.* — *Jogt. K.*, *M. Jog* — *M. J.*

NAGY Lajos *Állam- és jogtudományi bibliográfiája 1960—61* (Bp. 1962) című műve sziglakát (*AA.*, *AI.*, *FOSz.* stb.) és a *Magyar Nyelvben* kiterjedten használt összevont rövidítéseket alkalmaz elsősorban (pl. *AkadKözl.*, *AJurid.*, *TanL.* stb.). Rövidítésjegyzék teszi lehetővé az egyértelmű feloldást.

A természettudományi kiadványok közül az *Acta Chimica Academiae Scientiarum Hungaricae* az idézett folyóiratokat általában rövidíti. Sziglakát csak igen elvétve találunk az átnézett 1962. évi 34. kötetben (pl. *C. A.*, *Ch. Z.*). A rövidítések leginkább abban térnek el a szabványtól, hogy nem következetesen alkalmazzák a kis- és nagybetűket: pl. *J. prakt. Chem.*, de *J. Org. Chem.* vagy egyszer *J. Biol. Chem.*, máskor *J. biol. Chem.* (Más folyóiratokat is többféleképpen rövidítenek egy kötetben belül: pl. *Magyar Kém. Folyóirat* — *Magyar Kém. Foly.* és teljes címmel.) A rövidítés több esetben egyáltalán nem utal kielégítően a címre: pl. *Ann.* vagy *Ber.*

GÁSPÁR Margit *A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1946—1955* (Bp. 1958) c. művében a kötet elején levő jegyzékben tájékoztat az alkalmazott rövidítésekről. Ezek túlnyomó részben sziglakát (pl. *MKF.*, *MKL.*, *KI.*, *NE* stb.), néhány folyóiratcímet rövidít is (pl. *Acta chim.*, *Felsőokt. Szle.*, *Magy. Tud. Akad. Kémiai Tud. Oszt. Közl.* stb.). Találunk azonban a bibliográfiában teljesen kiírt címeket is. Ezek általában egy szóból álló címek (pl. *Faipar.*, *Szemészet.*, *Technika.*, *Testneveléstudomány* stb.), de számos egy szóból álló címet sziglakával jelöl (pl. *KN* = *Köznevelés.*, *KI* = *Konzervipar.*, *T* = *Többtermelés* stb.).

A *Fizikai Szemlében* (1961. évi kötet) legnagyobb részét rövidített címeket találunk, szigla csak néhány szerepel (pl. *ZsETF, Acta P.H.*). A rövidítések kisebb részén fedezhető fel a szabvány hatása (pl. *Arch. ges. Phys., Ann. d. Phys., Ann. of Phys., Z. angew. Math. Phys.* stb.), nagyobb része nem tesz különbséget a címben szereplő fő- és melléknevek között (pl. *Brit. J. Appl. Phys., Acta Med. Scand., Journ. Appl. Phys.* stb.). Egyes folyóiratokra különböző rövidítésekkel is hivatkoznak (pl. *Zeitsch. f. Phys. — Zs. f. Phys., Magy. Fiz. Folyóirat — Magy. Fiz. F.* és teljes címmel).

Az *Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae*-ben (1958. Tom. 4.) szereplő folyóiratcímek is elég nagy változatosságot mutatnak a rövidítés szempontjából. Találunk teljesen kiírt címeket (*Magyar Botanikai Lapok, Archiv für Protistenkunde* stb.), szabvány szerinti rövidítéseket (*Ann. Rev. Biochem., Z. Naturforsch., Földr. Közl.* stb.), és egyéni rövidítéseket is (*Naturwiss., Journ. Microbiol., Zeitschr. Forst- u. Jagdw.* stb.). Több folyóiratot az egyes szerzők különbözően rövidítenek (pl. *Amer. Jour. of Bot. — Amer. J. Bot., Botanikai közl. — Botan. Közl. — Bot. Közl.* és teljes címmel stb.). Sziglaszerű rövidítésre ebben a folyóiratban nem akadtunk.

Az *Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae* (1962. Tom. 39.) sem rövidíti egységes elvek szerint a folyóiratcímeket. Itt is találunk teljesen kiírt címeket (pl. *Journal of Aeronautical Sciences, Schweizerische Bauzeitung, The Indian Concrete Journal* stb.), a szabványnak megfelelő rövidítéseket (pl. *J. Amer. Ceram. Soc., Proc. Roy. Soc.* stb.), legtöbbször azonban egyéni rövidítéseket (pl. *Zeitsch. f. Anorg. Chem., M. Kém. Folyóirat, Z. Metallkde* stb.). Több folyóiratot itt is különféle képpen rövidítenek (pl. *Acta Techn. Acad. Sci. Hung. — Acta Technica A. Sc. Hung. — Acta Technica* és teljes címmel).

A *Műszaki Lapszemle Bányászat* (1962. 14. évf.) egyes füzeteiben megtaláljuk a feldolgozott folyóiratok jegyzékét rövidítésükkel együtt. Ott közlik, hogy a rövidítés az MSz 3404 szerint történt. A szabványra való utalás egyedülálló az átnézett folyóiratok és bibliográfiák között. A rövidítések túlnyomó többségükben meg is felelnek a szabványnak. Néhány esetben azonban eltérés van a rövidítésjegyzékben és magában a lapban használt rövidítés között (pl. *Oil Gas J.* helyett *Oil a. Gas J.* és *The Oil and Gas J., Mitt. Markscheidew.* helyett *Mitt. Marksch.* stb.)

Az *Acta Medica Academiae Scientiarum Hungaricae* (1963. Tom. 19.) szinte minden esetben rövidíti a címeket, s ezek a rövidítések nem a magyar szabványnak, hanem az ISO-ajánlásnak felelnek meg. 1962-ben ugyanis már 3. kiadásban jelent meg a *World medical periodicals* című kiadvány, amely öt és félezernél több orvosi folyóirat rövidítését az ISO-ajánlás alapján határozza meg. Ennek nemzetközi használatú rövidítésjegyzéknek a határolás látszik meg a folyóiraton. A vizsgált kötetben így több olyan rövidítést találunk, amely eltér a magyar szabványtól: pl. *Med. exp. (Basel), Albrecht v. Graefes Arch. Ophthal., Proc. roy. Soc. Med.* Bizonyos egyenetlenséget azért itt is találunk, egyes címeket többféleképpen is rövidítenek: pl. *Brit. Med. J.* és *Brit. med. J., Kreislaufforsch. és Kreislforsch.* stb.

A *Növénytermelés* (1962. Tom. 11.) ismét változatos módon szerepelteti a folyóiratcímeket. Találunk teljesen kiírt címeket (pl. *Magyar Kémikusok Lapja, Die Bodenkultur, Annales Agronomiques* stb.). Túlsúlyban vannak azonban a rövidítések, és ezek részben megegyeznek a magyar szabvánnyal (pl. *Amer. Soc. Agron., Chem. Zbl., Ber. Dtsch. Bot. Ges.* stb.), részben eltérnek attól (pl. *Bot. Zsurn., Acta Agric. Scand., Proc. Amer. Soc. for Hort. Sci.* stb.). Számos cím többféle rövidítéssel is szerepel: pl. *Magy. Mezőgazd. — Magyar Mezőgazd.* és teljes címmel is, *Can. J. Bot.* és *Canadian J. Botany* stb.

A *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia* (1963. évi kötet) című kurrens kiadvány a hivatkozott folyóiratokat teljes címükkel szerepelteti. (Az ugyanis nem tekinthető rövidítésnek, hogy az akadémiai Acták esetében csak az első két szót írja ki: pl. *Acta Veterinaria Academiae Scientiarum Hungaricae* helyett *Acta Veterinaria.*)

A hazai folyóiratcím- rövidítési gyakorlatot áttekintve — a kiragadott példák alapján is — meggyőződhattünk arról, hogy a szabvány mindaddig nem érte el a célját. Szakfolyóirataink általában széles teret hagynak az egyéni rövidítési módszereknek, s így egy kötetben belül (nemegyszer egy cikkben belül is!) ugyanaz a cím különböző rövidítésekkel szerepel. A hasonló címek eltérő rövidítéséből arra is következtethetünk, hogy a szerzők a bibliográfiai adatokat különböző rövidítési eljárást alkalmazó folyóiratokból, bibliográfiákból írták ki, s az egységesítéssel nem törődtek.

A címek teljes kiírását következetesen csak két bibliográfiában (KOZOCSA; *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia*) találjuk. A folyóiratok és a bibliográfiák egyaránt elsősorban a határterületi, más szakmával foglalkozó (illetve a társadalomtudományok esetében a külföldi) folyóiratokat szerepeltetik teljes címükkel.

A szabvány szerinti rövidítési módszert a legpontosabban a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* alkalmazza. A *Műszaki Lapszemle Bányászat* rövidítései — néhány következetlenségtől eltekintve — ugyancsak a szabványos formára való törekvést mutatják. Számos egyenetlenség mellett általában az ISO-ajánlás elvei valósulnak meg az *Acta Medica Academiae Scientiarum Hungaricae* rövidítési gyakorlatában. A többi folyóiratban és bibliográfiában talált és a szabványnak megfelelő rövidítés nem az előírások tudatos elfogadására vall.

A szíglák vagy szíglaszerű rövidítések elsősorban a bibliográfiákban találhatók, két bibliográfia (NAGY Lajos és a *Magyar történeti bibliográfia*) csak szíglákat alkalmaz. A bibliográfiák nagy részében vegyesen használják ezt a jelölési módszert a többivel. A folyóiratok közül a *Magyar Nyelv* él elvszerűen ezzel a lehetőséggel (bár itt is található teljesen kiírt címek és különféle rövidítések főként a határterületi folyóiratok esetében). A szíglák a társadalomtudományi folyóiratokban nagyobb, a természet- és alkalmazott tudományiakban kisebb arányban szerepelnek.

DÖRNYEI SÁNDOR

Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél. A *Magyar Könyvszemle* hasábjain folyó transzliterálási eszmecseréhez kapcsolódva az alábbiakban a vita fővonalát adó témához, a cirill írásmódot alkalmazó nem szláv nyelvek átírási kérdéseire kívánunk hozzászólni.

1. Közismert tény, hogy az orosz birodalom elmaradott, írásbeliséggel alig rendelkező népei az Októberi Forradalom után meginduló gyors kulturális fejlődés során a 20—30-as években egységesen cirillbetűs ábécét kaptak, amely több-kevesebb eltéréssel az orosz nyelvben kialakult hangjelölési sajátosságokat követte. Az eltérések a nyelvek hangrendszerében mutatkozó jelentékeny különbségekre vezethetők vissza, az orosz nyelvben ismeretlen hangok számára új betűket kellett alkotni. Egy-egy új betű gyakran több nyelvben is előfordul, nemegyszer egészen eltérő hangalakokat rögzítve. Amint erre RADÓ György utalt¹: az a helyzet alakult ki, hogy a nyelvek, a betűk, továbbá a betűk által jelölt fonémák olyan sokfélesége áll a szakemberek előtt, amely szinte lehetetlenné teszi az átírás igényes, differenciált normalizálását. Ezek alapján RADÓ György véleménye szerint „... az egyetlen — legalább kis mértékben gyakorlati hasznú — eljárás az lenne, hogy a transzkripciót teljesen mellőzve és nem nyelvenként, hanem betűnként állapítanók meg a különféle betűjelek magyar betűértékét”. A megoldásra ezek szerint két ellentétes módszer kínálkozik: a nyelvenkénti (bizonyos mértékig fonetikus) és a betűnkénti, vagyis a szó legszorosabb értelmében vett transzliterálás, amely a hangokat teljesen figyelmen kívül hagyja.

¹ RADÓ György: *A Szovjetunió nyelveinek átírási kérdéseire*. Magy. Könyvszle. 1962. I. sz. 93—96. l.

Ebben a dilemmában azonban mind tudományos, mind gyakorlati szempontból lehetségesnek látszik olyan közvetítő megoldás alkalmazása, amely átfogóbb jellegű a nyelvenkéntinél, de fonetikailag pontosabb a betűnkéntinél. Ez a módszer a *nyelvcsaládonként, esileg ezen belül áganként történő átírás*. A rokonnnyelvek hanganyagának és betűsorának zöme azonos vagy összevethető, viszonylag kevés a csak egy-két nyelvre korlátozó sajátos hangok, ill. jelek száma. A rokonnnyelveket az átírt nevek, szövegek felhasználói (az érintett nyelvek esetében túlnyomórészt nyelvészek, irodalomkutatók, néprajzosok) szempontjából is ajánlatos egységesen transliterálni. Egy-egy kutató érdeklődési területe általában egy nyelvcsalád több nyelvére terjed ki, így a nyelvenként eltérő vagy a hangalakot figyelmen kívül hagyó egységes átírási szabályzat egyaránt zavarkeltő lehetne. Végül ezzel a módszerrel (éppen az egy nyelvcsaládon belül maradó kutatási területek miatt) a gyakorlati megvalósítás: a szabályzat kidolgozása is könnyebbnek látszik, hiszen az ezt végző munkatársaknak csak néhány nyelvet kell átfogniuk.

Ilyen módon természetesen csak fokozatosan épülhet ki a teljes cirillbetűs átírási szabvány. Ez a körülmény azonban csak látszólag jelent nehézséget. A transliterálás a gyakorlati könyvtári, bibliográfiai munka segédeszköze, felhasználása lényegében a magyar könyvtárakba áramló külföldi könyvanyaghoz kapcsolódik. Ennek a mértéke nyilván növekedni fog, és feltétlenül növelünk is kell a kisebb szovjet népek könyvterméséből való részesedésünket. A könyvtermés mennyisége és minősége, továbbá a felhasználók igényei szempontjából azonban valószínű, hogy távlatilag is csak az érintett nyelvek egy része számíthat jelentősebb érdeklődésre. Azok a kis népek, amelyek évtizedek alatt egy-két tuat vagy néhány száz művet adtak ki (és a nyelvek számát tekintve ezek vannak többségben), számottevő mértékben sohasem képviseltetik magukat a magyar könyvtárakban és szakirodalomban. A számításba vehető nyelvek között tehát gyakorlati szempontból is erős rétegződés mutatkozik. A több nagy, fejlett kultúrájú népet is magában foglaló török vagy a rokon finnugor nyelvek transliterálását soron következő feladatnak tekinthetjük, míg a kis kaukázusi vagy paleoszibériai nyelvekkel való foglalkozás hosszú időre elnapolható. A rétegződés egy-egy nyelvcsaládon belül is megmutatkozik. Saját nyelvrokonságunkból pl. fontosabb a viszonylag régi és fejlett írásbeliséggel rendelkező permi nyelvek vizsgálata, mint legközvetlenebb obi-ugor rokonainké, amelyeknek irodalma a kétségtelen fejlődés ellenére is minimális kiterjedtségű. A nyelveknek és nyelvcsaládoknak ez a rétegződése megoldja a sorrendi problémákat, ugyanakkor számottevő mértékben leszűkíti az érintett nyelvek körét.

A *nyelvcsaládonkénti vizsgálódás tehát lényegesen kisebb betűanyag nyelvenként történő hangtani vizsgálatát és egybehangolt átírását jelenti*. Ez gyakorlati szempontból is megfelelőbbnek látszik a cirill írásmódot használó nyelvek teljes betűkészletének az átírásánál. RADÓ György idézett cikkében olvasható, hogy egy teljességre nem törekvő kiadvány, amely a Szovjetunió 63 nyelvéről közöl szövegmintákat, 94 féle betűjelzést tartalmaz. Ez több, mint kétszerese a magyar betűkészletnek. Fél száz írásjegy megalkotása szinte lehetetlen feladatot jelent, feltéve, ha a transliteráció egyik gyakorlati szempontú alapelvének megfelelően törekszünk „...minél kevesebb olyan jel használatára, amelyik nem található meg a latin írásjelű írógépek billentyűzetén.”² A diakritikus jelek korlátozása után egyedül lehetséges megoldásként létrehozandó nagyszámú betűösszetétel pedig áttekinthetetlenné teszi az átírt szövegeket.

Az átírás nyelvcsaládonkénti egybehangoltsága természetesen nem jelenti azt, hogy egy betű, amely több rokonnnyelv írásrendszerében szerepel, mindegyikben feltétlenül ugyanazt a transliterációs megfelelést kapja. Ez az érvényben levő átírási szabványban sem valósult meg, hiszen pl. az *u* átírása eltérő, ha orosz (*i*) vagy ukrán (*ü*)

² ISO R 9 sz. nemzetközi szabványajánlás.

szövegből történik. A jelenséget a betűk eltérő hangalakja okozza, s a fonetikai viszonyokat a realitások határain belül a továbbiakban is ajánlatos figyelembe venni. *Az egybehangoltság tehát lehetőség szerinti egységességet jelent.*

2. A továbbiakban a nyelvesoportok szerinti vizsgálódás eredményeit és problémáit a gyakorlatban, a permi nyelvek hangtani vizsgálata alapján kívánjuk bemutatni.

A permi népek között három irodalmi nyelv alakult ki: a komi-zürjén, a komi-permják és az udmurt. Mivel azonban a két komi nyelv olyan közel áll egymáshoz, hogy beszélők között a kölcsönös megértés lehetséges, fonémarendszerük és betűsoruk pedig teljesen azonos,³ a zürjén és permják irodalmi nyelvet transliterálási szempontból egységes komi nyelvnek tekinthetjük.

A permi nyelvek átírása (az eltérő hangtani és írássajátságoknak megfelelően) szükségképpen eltér a szláv nyelvekétől. A fonémarendszerek közti különbségekből erednek az *u* betű transliterálásával kapcsolatos nehézségek. A mari nyelvben pl. (amely ez esetben nem hagyható figyelmen kívül) az *u* mellett előfordul a magyar *ü*-vel összevethető hangértékű *y* betű is. Az átírási szabvány *u*~*ü* megfelelése helyett ebben az esetben természetesen *y*~*ü* megfelelést hozunk létre, aminek következtében viszont az *u* átírására más jelet kell alkalmaznunk (*y*). Bár a komi nyelvben csak az *u* található meg, és így alkalmazhatnánk a szláv átírási szabvány előírását, az egybehangoltság elve mégis megköveteli, hogy a mari *ü*-vel való egyeztetés folytán a rokonnyelvekre is kiterjesszük az *u*~*y* megfelelést. Ez a megoldás egyébként közelebb hozná a magyar átírási gyakorlatot a nemzetközihez.

Problémákat vethet fel a *redukált hangokat jelölő betűk transliterálása*. A csökkentett hangerővel ejtett, elmosódó (sőt egymásbamosódó) redukált hangok átírásában a betűképhez való ragaszkodás látszik a leginkább megfelelőnek. Az *u*, *ü*, *ö* betűk a permi és volgai nyelvekben általában redukált *e* vagy redukált veláris *e* (̄) jelölésére szolgálnak. Így a komi *ö* redukált veláris *e*,⁴ transliterálására gyakorlati szempontból az *ö* betű javasolható.

Hasonlóképpen problematikus az úgynevezett „lágý” mássalhangzók átírása. A magánhangzók „lágýsága” hagyományos félreértésen alapuló jelölés. Voltaképpen a magánhangzót megelőző mássalhangzó palatalizáltságát jelenti, tehát az egyik hang sajátosságait a másik hangot rögzítő betűn jelöli. Ez a jelölési mód a palatalizált mássalhangzóban igen gazdag orosz nyelvben ősi, megkövesedett írássajátságot jelent, amelynek megőrzése indokolt. Kevésbé érthető azonban egy tudományos szempontból kifogásolható hangjelölési módnak a XX. században történő átvétele. Az úgynevezett „új írásbeliségű nyelvek” ábécéjét kidolgozó tudósok a modern fonetika eredményei mellett figyelembe vehették volna a századforduló táján élt komi nyelvészek, elsősorban Georgij LÜTKIN (1835–1906) írásmódját,⁵ aki a mássalhangzók lágýságát mellékjellel (') ábrázolta.

Az átírási szabvány a „kemény” – „lágý” magánhangzó-párokknál egyes esetekben a „kemény” változatot vette alapul, s a „lágýságot” *j* + magánhangzó kapcsolattal fejezte ki (*u*–*ju*, *a*–*ja*, ill. ukrán *e* = *je*, *i* = *ji*), míg az *e*~*ɛ* párnál a „lágý” változatot transliterálta az alap-betűvel, a „keménységet” diakritikus jellel különböztetve meg (*e*–*é*). Ajánlatosnak látszik, hogy a finnugor nyelveknél az átírást az *e*–*je* pár beiktatásával következetesebbé tegyük.

³ *Komi-permjackij jazük.* Pod red. V. I. LÜTKINA. Kudümkar, 1962, Komi-permjackoe Knizsnoe Izd. 5. és köv. l.

⁴ БУБРИН, Д. В.: *Грамматика литературного коми язүка.* Ленинград, 1949, Изд. Ленинградского Госз. Орденa Lenina Университета им. А. А. Зданова. 6. l.

⁵ LÜTKIN, V. I.: *Пермские язүки.* Младописъ-мөннүе язүки народов SzSzSzR. Moszkva–Leningrad, 1959, Изд. АН SzSzSzR. 411–423. l.

A permi nyelvekben két olyan betűpár van, amely a mai orosz betűsorból hiányzik: az *o—jo* (*o—ë*), ill. az *i—ji* (a komiban *i—u*, az udmurtban *ü—u*). A fentiek alapján ezek átírása a *j* + magánhangzó kapcsolattal könnyen megoldható.

Nehézséget okozhat még az affrikáták nyelvenként különböző betűvel történő rögzítése, ill. az ebből eredő transzliterálási probléma is. A permi nyelvek hangállományához ugyanis (a finnségiektől eltérően és a magyarhoz hasonlóan) több affrikáta is tartozik. Ezek hangjelölése már a forradalom előtt is eltérő elvek szerint történt: a komik (akárcsak mi) betűösszetételt alkalmaztak, míg az udmurtok mellékjeleket. Egyes esetekben a transzliterálás nem jelent nehézséget: a komi összetételeket magyar tükörképükkel, az udmurt mellékjeles betűket a megfelelő hangot rögzítő magyar betűvel ábrázolva azonos eredményt kapunk — komi *дж*, udmurt *џ* = *dzs*, komi *дз*, udmurt *з* = *dz*. A *ч*, *ч*, *му* betűk magyar megfelelőiseinek a kiválasztása viszont már elgondolkoztató. A komi *ч* hangértéke ugyanis nem azonos a magyar *cs* hangértékével (*tš*): ezt a hangot *mu* betűkapcsolattal fejezik ki, amely pontos tükörképe a korábbi *ts* betűinknek. A kérdéses *ч* hangértéke *t's*,⁶ így a betű magyar megfelelőjéül ez látszik legalkalmasabbnak. Az udmurtban a *tš* affrikáta betűjele *ч*, míg a *ч* betű ennek a palatalizált párját jelöli.⁷ Az előbbi betű átírása a megfelelő hangértékű komi írásjeggyel összhangba hozva *ts* lehetne, míg az utóbbi megfelelőisül a *cz* javasolható. Ez ugyan kevésbé pontos és ezért vitatható megoldás, azonban az átírási rendszer egyszerűsége érdekében ezúttal érdemes feláldozni a tudományos pontosságot.

3. A fentiek figyelembevételével a permi nyelvű nevek, címek transzliterálására a következő megoldás javasolható.

Cirill betű	Átírása			Megjegyzés
	komi	udmurt nyelvből	orosz	
а	а	а	а	
б	б	б	б	
в	в	в	в	
г	г	г	г	
д	д	д	д	
е	je	je	je	
ё	jo	jo	e	
ж	zs	zs	zs	
(дж)	dzs	—	—	
џ	—	dzs	—	
з	z	z	z	
(дз)	dz	—	—	
з̄	—	dz	—	
и	ji	ji	i	
і	i	—	—	
й	—	i	—	
й	j	j	j	
к	k	k	k	
л	l	l	l	
м	m	m	m	

⁶ BUBRIH: *I. m.* 8—9. l.

⁷ *Grammatika szovremennogo udmurtszkogo jazüka*. Fonetika i morfologija. Izsevszk, 1962, Udmurtszkoe Knizsnoe Izd. 26. l.

Cirill betű	komi	Átírása udmurt nyelvből	oroszl	Megjegyzés
н	n	n	n	
о	o	o	o	
ö	ö	ö	—	
п	p	p	p	
р	r	r	r	
с	sz	sz	sz	
т	t	t	t	
у	u	u	u	
ф	f	f	f	Az ф, х, ц fonémák oroszl jövevényiszavakban fordulnak elő
х	h	h	h	
ц	c	c	c	
ч	cz	cz	cs	
(тш)	ts	—	—	
ч̄	—	ts	—	
ш	s	s	s	
щ	scs	scs	scs	
ъ	”	”	”	
ы	y	y	ü	Vö. mari ŷ = ü
ь	,	,	,	
э	e	e	é	
ю	ju	ju	ju	
я	ja	ja	ja	

Néhány példa a fenti átírási javaslat szerint történő transliterálásra:

Komi:

Парма съӧлӧтын.

Динӧельса вӧрпункт.

Алӧй лента.

Udmurt:

Вордӧськем пальӧсын.

Зардон азын.

Пинальӧс но чӧжпиос.

Толалте нюлӧскын.

Сепыч шур дурын.

Parma sz'ölöтын.

Din''jol'sza vörpunkt.

Alöj ljenta.

Vordisz'kjem pal''joszyn.

Dzardon az'yn.

Pjinal''josz no tsözspiosz.

Tolaltje njuleszkyn.

Szjepycz sur duryn.

NAGY ERNŐ

Újabb Corvina került vissza Magyarországra. A fennmaradt Corvinák közül ma már csak alig egynehány van magánkézen, ezek egyike került árverésre az idén, július 6-án Londonban, a SOTHEBY-cégnél. A külföldön őrzött Corvinák mikrofilmjeinek megszerzése ügyében folytatott levelezés során az Országos Széchényi Könyvtár még idejében értesült az árverésről és arról, hogy hozzávetőleg milyen összegért lehet a kódex birtokába jutni. Így sikerült idejére biztosítani a szükséges devizát, s a nagy kultúr-történeti értékű és jelentőségű kódex visszakerült hazánkba.

Az évszázadok során elég gyakran gazdát cserélt kódex korábbi tulajdonosai közül tudunk arról, hogy a XVIII. században az 1794-ben kivégzett Chrétien-Guillaume

de LAMOIGNON DE MALESHERBES francia főúr könyvtárában volt. Később Sir Thomas PHILLIPS gyűjteményébe került, amelyet az örökösök a XIX. század második felében részletekben árverésre bocsátottak. Annak idején a *Magyar Könyvszemle* többször hírt is adott róla (1889. 366–367. l.; 1891. 333. l.; 1897. 413–414. l.), hogy két eladó Corvina van Angliában, mindkettő a PHILLIPS-gyűjteményből. Folytak is tárgyalások magyar részről a kódexek megvételéről, de ezek abbamaradtak, mert az örökösök nem akartak mindent egyszerre eladni. Igéretet tettek azonban, hogy ha a Corvinák eladásra kerülnek; az elővételi jogot fenntartják nekünk.

Tudomásunk van viszont róla, hogy később az egyik Corvina, egy LIVIUS-kódex a SOTHEBY-cég árverésén 1933-ban elkelt, és a New York Public Library Spencer-Gyűjteményébe került.

Igy tehát a PHILLIPS-gyűjtemény két Corvinája közül az egyiket mégis sikerült megszerezni. A kódex Caecilius CYPRIANUS III. században élt karthagói püspök 14 értekezését foglalja magában, közülök az egyik eddig nyomtatásban még nem jelent meg. A kódex 198 levélből áll (beleértve a végén levő 15 üres levelet). Végig egy kéz írása, egyenletes, olasz humanista antiqua írással. Egy-egy lapon mindig 37 sor van. A kódex 1460–1470 körül készült. Az aránylag egyszerűbb kiállítású, ún. firenzei indafonatos díszítésű kódexek közé tartozik. Legdíszesebb a címlap, ahol az alsó lap-széldísz közepén két puttó MÁTYÁS király babérkoszorúba foglalt címerét tartja. A címerpajzstól balra-jobbra „M A” szíglák — a „Mathias Augustus” nevek rövidítése. A címet Budán festették a kódexbe. A címlapon nagyméretű szövegkezdő *D* iniciálé a szerző — CYPRIANUS — képzeletbeli felalakjával. A kódexben még további 40 egyszerű, díszítésű iniciálét találunk, kettő ezek közül indafonatos.

Kötése XVIII. századi francia bőrkötés, de a pergame lapok élére festett színes virágmintás arany metszés bizonyítja, hogy eredetileg Budán kötötték, talán selyembe vagy bársonyba, ami elrongálódott, s talán ezért kellett újra kötni a kódexet. Az arany-metszés a kódex lapjainak élén fekete-vörös színekkel a szerző nevének és a kódexbe írt első mű címének a rövidítését is feltünteti: „CYPRIAN. DE. HABITU VIRGINU.”

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban. Könyvtörténeti és bibliográfiai szempontból is érdekes kiállítást rendezett a Ráday Könyvtár a 400 évvel ezelőtt megjelent *Heidelbergi Káté* magyarországi és külföldön megjelent magyar nyelvű kiadásából. A kiállítás könyvanyagát gazdag kéziratos dokumentáció egészítette ki, amely a káté XVIII. századi kiadásaival kapcsolatban a cenzúrával folytatott harcokba adott betekintést.

A történeti sorrendben kiállított könyvek első csoportjában láthattuk a *Heidelbergi Káté*nak HUSZÁR Dávid által készített első magyar fordítását (Pápa, 1577), a SZÁRÁSZI Ferenc-féle második fordítást (Debrecen, 1604), a harmadik változatként *Énekeskönyv* és *Biblia* mellé kötött SZENCZI MOLNÁR Albert-féle fordításokat (Herborn, 1607, Hanau, 1608, Oppenheim, 1612); valamint az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár tulajdonában levő 1658-i (ha ugyan nem 1656-i?) pataki kiadásnak eddig feldolgozatlan, sajnos csonka példányát. A kiállított unikumok közül legérdekesebb az oppenheimi szöveg Lőcsén, 1627-ben megjelent kiadása. Ez SZENCZI MOLNÁR *Zsoltároskönyve* első magyarországi kiadásának — amelyből eddig egy példány sem volt ismeretes — függeléként jelent meg. E kiadvány egyúttal azonos a régóta hiányolt 1627-i lőcsei énekeskönyvvel. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárának unikumát a kiállítás előkészületei során NAGY Barnának sikerült ilyen értelemben azonosítani. Másik unikum volt egy

1675-i kolozsvári kiadás, amelynek szövege az 1658-i pataki kiadás nyomán halad, VERES-EGYHÁZI Mihály nyomtatásában.

A kiállításra több könyvtárból, sőt magánosoktól is gyűjtöttünk anyagot. Ezek egybevetésekor kiderült, hogy több azonos impresszumú kiadás különbözik egymástól. Így a XVII. sz. végén Lőcsén BREWER Sámuel nyomdájában megjelent év nélküli kiadásról (RMK I. 1589) NAGY Barna kiderítette, hogy többször is kiadták. Ugyanígy az 1718-i debreceni kiadásnak is — amint eltérő könyvdíszzeiből megállapítható — két változata van. Az 1750-es évektől, amikor a Helytartótanács elrendelte a meglévő káték elkobzását, és annak újbóli kinyomtatását a cenzúra engedélyéhez kötötte, több hamis impresszumú kiadás van. A debreceniek HATVANI István tanácsára Baselen nyomtatták ki a kátét, ennek 1760-i kiadásából több variáns van: az egyikben HATVANI István második előszava 1768-ban kelt; a másikban II. JÓZSEFÉRT mint koronás királyért imádkoznak, tehát csak 1780 után adhatták ki; sőt levéltári dokumentum szerint 1760, baseli impresszummal nyomtattak *Kátét* Pozsonyban, 1786-ban is! A budapesti Egyetemi Könyvtár 1771-i debreceni kiadású kátéjának külön érdekessége, hogy a cenzúrának bemutatott példány. Az előzéklapon kézirással a cenzor feltételes engedélye, belül ceruzával a kifogásolt szöveg áthúzva. LANDERER Mihály pozsonyi nyomdász 1780-i kátékiadása azért híres, mert a ref. egyház tudta és beleegyezése nélkül először hozta a cenzúra által kívánt módosításokat és csonkítást, és ez tudomásunk szerint a világirodalomban egyetlen 129 kérdés helyett 128 kérdésből álló *Heidelbergi Káté*-kiadás. Megtévesztő célzattal készülhetett egy debreceni hamisítvány: impresszuma „Margitai, 1771”. De címlapjának formája, belső díszítései — amelyek megegyeznek a későbbi kiadásokkal —, valamint módosított szövege elárulják, hogy nem Debrecenben nyomtatták, hanem Kassán, ELLINGER nyomdájában, és nem 1771-ben, hanem 1780 után. 1791 után, amikor megszűnik az állami cenzúra engedélyének szükségessége, jelenik meg először pesti kiadás: először Pozsony—Pest. 1800, LANDERER, majd 1808-ban csak Pest, PATZKÓ impresszummal.

A kiállítást fényképek, térkép és grafikon tették színessé; végül az első kérdés és felelet magyar szövegének történeti fejlődését bemutató táblák.

A jubileummal kapcsolatban tanulmánykötet is készül, amely a *Heidelbergi Káté* részletes bibliográfiája mellett még hat értekezést is közöl a káté magyarországi történetéről.

BELICZAY ANGÉLA

SZEMLE

A magyar kritikai edíciók kiadástörténetéhez. A kritikai kiadások az irodalomtörténeti kutatás igen fontos forrásai, mert a lehető leghitelesebb formában közlik a művek eredeti szövegét, adják a szövegvariációkat és magyarázataikat. Kritikai kiadásaink előtörténetének szálai a hazai humanizmus virágkorába vezetnek: ilyen JANUS PANNONIUSnak klasszikus költők művein végzett kritikai értékű szövegvizsgálata és kiadási-terve (OVIDIUS, HORATIUS). Nem kevésbé jelentős vállalkozásnak indult alig egy századdal később RIMAY János tervezett BALASSI-kiadása, amelynek azonban csak az előszava maradt meg. Újabb két évszázad folyt le az irodalom történetében, amikor BATSÁNYI János kiadta FALUDI Ferenc verseit, az első, célkitűzésében is valóban kritikai kiadást (1824). BATSÁNYI ezt megelőzően, már 1798-ban, amikor a *Magyar Minerva* 1. köteteként ÁNYOS Pál *Munkáját* rendezte sajtó alá, *A kiadónak előbeszédgyében* szólt a sajtó alá rendező feladatairól.¹ Ezt az eljárást értékesítette többé-kevésbé FALUDI-kiadásában: a kritikai edícióra vonatkozó, némileg módosult kiadói elveit a *Toldalékban* körvonalazta.²

Nem kritikai edíciónak készült, de arra való tekintettel, hogy DÖBRENTAI Gábor BERZSENYI-kiadása (1842) zűrzavaros közlésének szövegromlásait állította helyre, TOLDY Ferenc két forráskiadását (BERZSENYI *Versei*. 1860. BERZSENYI *Munkái*. 1864) kritikai becsúnék tartjuk. Ezzel egy időben indult el első nagyszabású kritikai kiadásunk GYULAI Pál „rendezése”-ben: VÖRÖSMARTY *Minden munkái* (1864—65, RÁTH Mór kiadásában, 12 kötetben). Ez az első edíció, amely minden tekintetben méltó a „kritikai” rangra, ami elsősorban a szövegek gondos tanulmányozásának és a variánsok tüzetes

összevetésének volt köszönhető. Szerkesztői eljárásáról GYULAI keveset nyilatkozik, inkább a kiadás külső történetével, semmint kiadói elveivel foglalkozik, annyit azonban megjegyze: „a szöveget híven adtam az utolsó kiadás szerint, de egyszersmind mindenütt felvettem azon későbbi változtatásokat, melyeket Vörösmarty a maga példányában írónnal sajátkezűleg tett. E változtatásokra az illető kötetek jegyzeteiben mindenütt figyelmeztetve van az olvasó. A mi a helyesírást illeti, Vörösmarty barátai azt tették kötelességemmé, hogy alkalmazkodjam az akadémia újabb helyesírásához, melynek megállapításában némiképp Vörösmarty is részt vett”.³ Újabb húsz esztendő tapasztalatait és anyaggazdagodását értékesítette a nyolc kötetes kritikai VÖRÖSMARTY *Összes munkáiban* (1884—85). Ez nemcsak tipográfiai, de a szövegűrség és teljesség szempontjából is az előbbi kiadás tökéletesebb változatának tekinthető.⁴

Az 1877-ben, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, SZILÁDY Áron gondos szerkesztésében megindított *Régi magyar költők tára* első kötetének, a *Középkori költői maradványoknak* célkitűzésekor leszögezték a kiadvány kritikai jellegét, bár lényegében csak kettő kritikai: a XVI. századbeli magyar költői művek sorozat TINÓDI verseit felölelő 2. kötete (1881) és GYÖNGYÖSI István *Összes költeményeinek* 1—4. kötete (1914—1937), BADICS Ferenc szöveggyűjteményében és variánsokat feltüntető kitűnő apparátusával. A sorozat egyébként 1959 után három új kötettel bővülve folytatódott. Régi magyar irodalmi verses szöveg- emlékeink legkiválóbb bűvárának, SZILÁDY Áronnak köszönhető BALASSA Bálint *Költeményeinek* első tüzetes, tudományos igényű, nem betűhív, de szövegkritikával készült kiadása is (1879).

¹ ÁNYOS Pál *Munkái*. Bétsben, 1798, Özvegy Alberti Ignátné betűjével. VIII—X. 1. (A kiadás egyébként sehol sem tűnteti fel BATSÁNYI nevét!)

² FALUDI Ferenc *Versei*. Kiadta BATSÁNYI János. Pesten, 1824, Petrózai Trattner János betűjével. 167. 1.

³ VÖRÖSMARTY *Minden munkái*. Rendezte és jegyzetekkel kísérte: GYULAI Pál. 1. köt. Bp. 1864, Ráth Mór. 213. 1.

⁴ GYULAI PETŐFI (1863) és MADÁCH-kiadása (1880) nem kritikai jellegrű.

A kritikai kiadások történetében kivételes hely illeti meg NÉGYESY László ez irányú működését: három kritikai edíciója mintaszerűségével a *műfaj* legkiemelkedőbb (a ZRÍNYIvel jóformán utol nem ért) terméke. Várkonyi AMADE László *Verseit* 1892-ben, FALUDI Ferenc *Verseit* 1900-ban rendezte sajtó alá. NÉGYESY FALUDI Ferenc verseinek kiadásában TOLDY Ferenc 1854-i edícióját tartotta szem előtt, és hasonló elvek vezették. Szövegkiadói erudíciója még tökéletesebben érvényesült az 1914-ben kiadott ZRÍNYI kritikai edícióban. A Kisfaludy Társaság megindította *Nemzeti Könyvtár* egyik köteteként jelent meg ZRÍNYI költői műveinek teljes kritikai kiadása, amelyben az apparátus kora színvonala fölött áll, s a magyar tudományos irodalomban 1951-ig a legjelentősebb. A sorozat még két olyan kiemelkedő értékű kötetet tud felmutatni, amelyek a hazai kritikai kiadások történetében időtállóak: ALSZEGHY Zsolt *Drámái emlékek és KÉKY Lajos TOMPA Mihály Költői művei* c. kritikai kiadását; TOMPÁNAK, sajnos, csak 1847-ig terjedő munkássága jelent meg ebben, mert az első világháború miatt a sorozat hat kötet után megszünt. Az 1940-es évek elején a Magyar Tudományos Akadémia tervbe vett egy újabb *Nemzeti Könyvtár* kritikai kiadás-sorozatot, amelyből egy kötet el is készült: TINÓDI, CSÁSZÁR Ernő gondozásában (a kinyomtatott krúda azonban az előállító Franklin Társulat pincéjében az ostrom áldozata lett).

A századforduló előtt több kritikai kiadás jelent meg: kiemelkedő ANGYAL Dávid KISFALUDY Sándor *Minden munkáiból* (1892—93, 8 kötetben) készített mintaszerű edíciója és HAVAS Adolf PETŐFI Sándor *Összes műveinek* (1892—96, 6 kötetben) JÓKAI bevezetésével ellátott kritikai kiadása, amelyben a lelkiismeretes szövegkritikai elemzés mellett a műveknek általa ismert összes fordítását is feltünteti. Hasonló módon magas színvonalú kritikai edíció volt BÁNÓCZI József sajtó alá rendezésében KISFALUDY Károly *Minden munkáinak* 8 kötet (1893), BADICS Ferenc kitűnő szerkesztésében BAJZA József *Összegyűjtött munkáinak* 10 kötet (1900) és CZUCZOR Gergely *Összes költői műveinek* ZOLTVÁNY Irén gondozásában kiadott 3 kötet (1899). Az áttekintett kritikai kiadások a fejlődés vonalán a XIX. század termékei, de ha szemügyre vesszük azt a mélyreható különbséget, ami BATSÁNYI FALUDIját vagy HAVAS Adolf PETŐFIjét, a „műfaj” keretén belül megkülönbözteti, nemcsak az anyagfeltárás tervszerűségében, de a módszeres feldolgozás gazdagságában is, a haladás óriásinak nevezhető.

1900 körül lezárult a hazai kritikai kiadástörténet első korszaka, amely az úttörő kísérletek mellett már olyan mintaszerű kiadványokat is létrehozott, mint pl. ANGYAL Dávid KISFALUDY Sándorja.

A második korszak 1901-től 1936-ig tartott. Ennek a legkiemelkedőbb eredménye NÉGYESY László ZRÍNYI-kiadása, DÉZSI Lajos BALASSÁJA és BADICS Ferenc GYÖNGYÖSRJE, bár az alább ismertetendő többi kritikai kiadás is tudománytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű.

A Magyar Tudományos Akadémia a HEINRICH Gusztáv által szerkesztett *Régi Magyar Könyvtár* sorozatában öt költő művei jelentek meg kritikai kiadásban: ÁNYOS Pál *Verseinek* (1907) összegyűjtése Császár Elemér nevéhez fűződik, ugyanő néhány évvel később MADARÁSZ Flóris társaságában VERSEGHY Ferenc kisebb költeményeit (1910) hasonló jellegű kiadványban gyűjtötte össze: előbbi ÁNYOS-monográfiájának (1910) forrása, utóbbinak kitűnő VERSEGHY-életrajza (1903) volt az inspirálója. FÖLDI János *Költeményei* (1910) MIXICH Lajos szerkesztésében, SZENTJÓBI SZABÓ László *Költeményei* (1911) GÁLOS Rezső gondozásában a nagy jelentőségű sorozatban jelentek meg, és kritikai jellegűek. A sorozat utolsó előtti kötetét MERÉNYI Oszkár (a hazai kiadástörténet első elvi kodifikálója) gondos szerkesztésében BERZSENYI Dániel *Összes költői művei* (1936).

A húszas évek elején a Genius kiadó *Nagy írók — nagy írások* sorozatában két nagy magyar költő kritikai kiadása lát napvilágot: CSOKONAI *Összes műveit* HARSÁNYI István és GULYÁS József gyűjtötte össze (1922-ben 5 kötetben), BALASSA Bálint *Minden munkáit* DÉZSI Lajos rendezte sajtó alá (1923-ban, 2 kötetben): az előbbi nem teljesen kritikai jellegű, mert a szűkszavú jegyzet-anyagot és a variánsokat csak a lap aljára elhelyezett formában közölték (és azt sem mind), viszont DÉZSI a legaprólékosabb akribiával, szigorúan kritikai apparátussal tárta fel a teljes BALASSI-irodalmat, amilyenre addig kevés példa volt irodalmunkban. VAJTHÓ László, diákok közreműködésével készült sorozatában, a *Magyar Irodalmi Ritkaságokban* (a 25. kötet) 1933-ban SZIRA Béla szerkesztésében, a budapesti I. ker. reál-gimnázium érettségiző tanulóinak közös munkájáért BARCSAI Ábrahám *Költeményeinek* kritikai jellegű kiadása jelent meg az akkor elérhető szövegvariánsokra is kiterjedő kritikai és irodalomtörténeti jegyzetekkel. Bár a fiatalok a *Tájékoztatóban* szerényen kijelentik, hogy „kiadásunk nem igényli a kritikai kiadás dicsőségét”,

a gyűjtemény lehetőségeit és körülményeit mérlegelve, nyugodt lélekkel sorolhatjuk azt a tárgyalat művek közé.

„A második háború után Európa-szerte a filológiai újjászületésnek és így a kritikai kiadás-irodalom újabb fellendülésének is tanúi lehetünk”. (HORVÁTH Károly.) 1948-ban így jelent meg, mint *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának forráskiadványa* c. sorozat 1. kötete PETŐFI *Összes költeményei* (1. köt. 1838—1844) VARJAS Béla gondozásában. Ezzel a kötetel, amely lényegileg kimerítette a kritikai kiadás lehetőségeit, a kritikai edícióknak olyan gazdag áradása indult el, amilyenhez fogható még a külföldi irodalmakban sem találhatunk. Az *Előszó a jegyzetekhez* azt ígéri, hogy „lehetőleg a hiteles szöveget igyekszik nyújtani”; a kiadásnak hibája, hogy a szövegvariánsok mellett elhanyagolja és eléggé szűkszavúan kezeli az egyes versek külső és belső történetét, így többek között teljesen adósunk marad az egyes művek fordításainak feltüntetésével.

Alig három év múlva az Akadémiai Kiadó (minden ezután tárgyalandó kritikai edíció kiadója!) megindította PETŐFI Sándor *Összes műveinek* kritikai kiadás-sorozatát (1—3: 1951; 4: 1952; 5—6: 1956) ugyancsak VARJAS Béla szerkesztésében, KISS József és VARJAS Béláné NYILASZ Vilma segítségével. (Az 5. és 6. kötetet már utóbbiak szerkesztették.) PETŐFI költeményeinek 1—3. kötete ugyanolyan módszerrel és kiadói elvek alapján készült, mint az 1948-i. A drámafordításoknál (*Coriolanus* s a *Romeo és Júlia*-fordítás-törödek) szívesen vettük volna a fordított szövegeknek az eredetivel történő filológiai egybevetését, igaz ugyan, hogy HAVAS ezt a munkát már elvégezte, de az első kritikai PETŐFI-kiadás ritkaságánál fogva hozzáférhetetlen. A 6. kötetben viszont, a *Próza fordítások*nál örömmel vettük az eredetivel való összehasonlításokat. A sorozat további kötetei PETŐFI levelezését ölelnék fel, amire azonban úgy látszik, nem egyhamar kerül sor, éppen ezért ezen a helyen tesszük szövé azt az eléggé el nem ítéhető eljárást, hogy klasszikusaink kritikai kiadásából kiszorul a levelezés-anyag, pedig ez éppen olyan szerves része a költői alkotásoknak, mint bármilyen egyéb műfajba tartozó munkáságuk. Az eddigi kritikai kiadások közül a BALASSI-, a FAZEKAS- és a MIKSZÁTH-kiadás között levelezést. A kritikai kiadásokból sajnálatosan kirekesztett levelezés-anyagért némileg kárpótol az *Irodalmi Társaság* megjelent ZRÍNYI levelei és az Irodalomtörténeti Intézet írói levelezéseket is felölelő kiadvány-sorozataiban (*AMa-*

gyar iradalomtörténetírás forrásai, Új magyar múzeum) GYULAI Pál, ERDÉLYI János, AMBRUS Zoltán és MÓRICZ Zsigmond levelezése, valamint a *Magyar századokban* közzétett ADY levelezés. (Utóbbi a Szépirodalmi Kiadó érdeme.)

A PETŐFI-kiadás megjelenése közben a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya a magyar klasszikusok kritikai kiadásának új szabályzatát dolgozta ki,⁵ amely a szövegek közlésére és jegyzetelésére vonatkozó eddigi módszertani elveket több ponton módosította. Tehát az elvek tisztázásához az új „szabályzat” a kiadásokra jótékony hatást gyakorolt, s az a Textológiai Bizottság legújabb (majdnem véglegesnek tekinthető) elveinek lerögzítéséig érvényben volt.

Több évtizedes alapvető kutatómunka előzte meg ARANY János *Összes művei* megjelent kritikai kiadását VOINOVICH Géza gondozásában (1—3: 1951; 6: 1952; 4—5: 1953; 7—9: 1961; 10: 1962; 12: 1963; a 7. kötettől KERESZTURY Dezső szerkesztésében). VOINOVICHnak egy-egy költeményhez fűzött jegyzete néha kis értekezéssé nőtt, amelyben nemcsak a vers szövegfilológiai egybevetését adja, de mindazt, amit évtizedek alatt arról a költői műről a tudomány felhalmozott. Ezerkivül elérhető összes fordításának, zenei vagy képzőművészeti feldolgozásának bibliográfiai adatait közli, a 2. és 5. kötetben többek között adja a *Toldi-trilógia* teljes bibliográfiáját a mondai anyag-tól kezdve a kötet megjelenéséig, a 6. kötetben a szétzört „zsengék” találhatóak. A 7. kötet a SHAKESPEARE, a 8—9. az ARISTOPHANES-fordításokat tartalmazza RUTKAY Kálmán, ill. KÖVENDI Dénes aprólékos gonddal, a műfordítás genezisébe behatólvó szövegkritikai és tárgyi jegyzeteivel; a prózai dolgozatokat a 10. és 12. kötet öleli fel (KERESZTURY Dezsőnek gondozásában).

BALASSI Bálint *Összes művei* (1951—55, 2 kötetben) ECKHARDT Sándor összeállításában és jegyzetapparátusának kíséretében BALASSI levelezését is felölelve, a *Credulus és Júlia* teljes szövegének kivételével (a kiadás után néhány évvel később fedezték fel), jelentek meg. Ugyancsak ECKHARDT Sándornak köszönhető RIMAY János *Összes műveinek* (1955) a levelezéssel együtt kiadott kritikai edíciója. Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* (1955) c. művét is ECKHARDT dolgozta olyan filológiai felszereléssel, hogy a kiadvány önmagában is kritikai kiadásunk díszje.

JÓZSEF Attila műveinek kritikai kiadása 1952-ben indult meg SZABOLCSI Miklós

⁵ Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. 5. köt. 1954. 239—241. l.

és WALDAPFEL József szerkesztésében. A verseket tartalmazó első két kötetnek második javított és bővített kiadása (SZABOLCSI Miklós gondozásában) már 1955-ben szükségessé vált; hogy mi tette sürgetővé az új kiadást, arra a szerkesztő válaszolt: „József Attila kézírati hagyatékának, a Független Magyarország irattárával együtt a fasiszták elől eldugott része az első kötet nyomtatásának befejezése után került elő. Ez a nagyértékű anyag nagyobbrészt késői versek, töredékek, rögtönzések fogalmazványait foglalja magában... az első kiadás lezárása óta több napilap- és folyóiratközlésre akadunk, amelyek pontosabbá tették kiadásunkat”.⁶ JÓZSEF Attila prózai munkáinak (cikkek, tanulmányok, vázlatok) gyűjteménye a kritikai kiadás 3. kötete. (Ugyancsak SZABOLCSI Miklós rendezte sajtó alá.)

A következő, 1953. évben új kritikai kiadást indított meg az Akadémiai Kiadó: BATSÁNYI János *Összes műveit KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor szerkesztésében*. Az 1. kötet BATSÁNYI csekély számú versét tartalmazza, bőséges és gondos jegyzetanyag kíséretében; a 2—3. kötetben (1960—61) a prózai művek találhatóak. A levelezéssel a kiadók még adósak! (Az első kötetről egyébként a *Magyar Könyvszemle* már beszámolt.)⁷

A kritikai kiadások 1955-ben is jelentős termékekkel gyarapodtak. Ekkor jelent meg ADY Endre *Összes műveiből* a prózai művek 1—2. kötete, amely az 1897-től 1902-ig terjedő évek újságikk- és tanulmány-anyagát öleli fel FÖLDESSY Gyula összeállításában. A sorozatot a 2. kötet után egyelőre abba kellett hagyni, mert jelentős számú olyan szignálatlan cikk került a kötetekbe, amelyek szerzője nem ADY Endre volt. Mindenesetre rendkívüli érdeklődéssel tekintenek a magyar irodalomtudomány művelői ADY Endre lírai termésének remélhetőleg hamarosan megjelenő kritikai kiadása elé. Az 1955. év másik kimagasló eredménye FAZEKAS Mihály *Összes műveinek* 1—2. kötete volt JÚLW Viktor és KÉRY László szerkesztésében. A kiadásnak különös gonddal szerkesztett része a *Lúdas Matyi* jegyzetanyaga és szövegösszehasonlítása. A műértékét nagymértékben emeli FAZEKAS leveleinek összegyűjtése, valamint a prózai munkák és a kétes hitelességű versek és prózai részek közlése.

Irodalmunkban az első kritikai kiadás, amely klasszikus prózaíró műveit öleli

fel, MIKSZÁTH Kálmán *Összes műveinek* 1956-ban megindított és nagy körültekintéssel szerkesztett edíciója, BISZTRAY Gyula és KIRÁLY István gondozásában. Eddig megjelent 28 kötete nemcsak a majdnem tökéletes kritikai kiadás lehetőségét merítette ki, de jegyzeteivel mintegy a hiányzó *Mikszáth Múzeumot* is helyettesíti. Első 24 kötete az író regényeit és nagyobb elbeszéléseit foglalja magában, az eléggé nem dicsérhető levelezés-anyagot (MÉREI Ferencné JUHÁSZ Margit szerkesztésében), mint a sorozat 24—26. kötetét, éppen nem szerencsésen két műfaj (a 27. kötettől kezdődik a kisebb elbeszélések gyűjteményes feldolgozása) közé ékeltek. A sorozat 51. kötetével veszi kezdetét a publicisztikai jellegű MIKSZÁTH-írásk feldolgozása (benne az ifjúságnak szánt csodálatos hangulatú mesekincsel). A sorozat majdani utolsó kötete a teljes MIKSZÁTH-bibliográfiát tartalmazza, amelynek cédulaanyaga a munka megindulásától kezdve a szerkesztők rendelkezésére állt. A kritikai kiadásból bibliopapíron jelentettek meg újabb, összevont lenyomatokat, ezenkívül a kritikai jegyzetek nélkül is kiadták a nagyközönség részére, amit a JÓKAI-kritikai kiadásnál szintén megismételtek.

A kritikai edíciók történetében majdnem olyan nagy a jelentősége VÖRÖSMARTY Mihály *Összes műveinek* (HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső szerkesztésében), mint annak idején GYULAI kritikai VÖRÖSMARTY-kiadásának. Ha tekintetbe vesszük, hogy majdnem egy század telt el az 1884-i kiadás óta, értékelhetjük az új edíció rendkívüli fontosságát. (1—2: 1960; 3: 1962 Kisebb költemények; 9: 1962 a drámai művek első darabja, *A bujdosók* összes változatait tartalmazza [FEHÉR Géza feldolgozása]; 4: 1963 a nagyobb epikai művek első darabja, benne VÖRÖSMARTY korai epikai kísérletével, *A hűség diadalával* és a *Zalán futásával* [HORVÁTH Károly és MARTINKÓ Ferenc szerkesztése].)

1962-ben a *Hétköznappokkal* indult meg JÓKAI Mór *Összes műveinek* kritikai kiadása (NAGY Miklós szerkesztésében és több közreműködő munkatárs bevonásával), amelyből eddig 16 kötet jelent meg (*A fekete gyémántok* volt az utolsó) a kritikai kiadások szokásos formátumától eltérően, regényszerű kiállításban. (Kritikai jegyzetek nélkül is forgalomba hozták.) 1963-ban kezdtek el JUHÁSZ Gyula *Összes műveinek* kritikai kiadását (PÉTER László gondozásában), amelyből a *Versék* 3 kötete már megjelent, tetszetős kiállításban. JUHÁSZ Gyula szépprózája, tanulmányai és drámai művei, valamint elmaradhatatlan levelezése még jelentős

⁶ JÓZSEF Attila *Összes művei*. 1. Versék. 1922—1928. 2. jav. és bőv. kiad. Bp. 1953, Akadémiai Kiadó. 362. l. *Magy. Könyvszle*. 1955. 3. sz. 251—252. l. (HANKISS János bírálata.)

mértékben emelni fogja a kritikai kiadás irodalomtörténeti becsét.

A magyar kritikai edició elméletével és történetével foglalkozó irodalomból, mint forrást, három művet emelhetünk ki. MERÉNYI Oszkár úttörő jellegű tanulmányában⁸ nemcsak a hazai kiadástörténetnek nyugtázta az őt megillető tudományos rangot, de egyúttal a nemzetközi kiadástudományi irodalommal is párhuzamba hozta, a magyar törekvéseket mintegy az európai kiadástörténet vérkeringésébe ömlesztve. Két évtizeddel később HORVÁTH Károly *A kritikai kiadások kérdéséről* értekezve⁹ figyelemre méltó következtetéseket von le a magyar kritikai kiadások fejlődése alapján. Végül jelentős lépésnek tekinthető az Akadémia Textológiai Bizottságának önállóan megjelent szabályzata, amely a szövegkritikai kiadásokban a mai, egyelőre végleges helyzet kodifikálását jelenti.¹⁰

Nagy adósságaink és mulasztásaink vannak még mindig a kritikai kiadások terén, ilyenek pl. a magyar stilromantika első képviselője, BARÓTI SZABÓ Dávid (több száz kiadatlan verse hever kéziratban), VRÁG Benedek, KÖLCSEY Ferenc, KATONA József, KEMÉNY Zsigmond, SZIGLIGETI Ede, MADÁCH Imre, VAJDA János, PÉTERFY Jenő, HORVÁTH János, KRÚDY Gyula, MÓRICZ Zsigmond, SZABÓ Dezső, KAFFKA Margit, BABITS Mihály, KOSZTOLÁNYI Dezső, TÓTH Árpád, SZABÓ Lőrinc; noha a VARJAS-féle PETŐFI-kiadástól (1948) napjainkig több kritikai (kötet) kiadás jelent meg, mint az előző száz év alatt összesen.

KOZOCSA SÁNDOR

Lamb, Lynton: Drawing for illustration. London, 1962, Oxford University Press. 211 l., 24 t.

LAMB hivatásos festő és illusztrátor, 30 éves gyakorlattal rendelkezik a tipográfia, metszetkészítés, litográfia területén; egyik bélyegtervét a közelmúltban nemzetközi zsűri a világ legszebb bélyegének minősítette. Több könyvet írt; az egyik egyetemen is működik. Nagy várakozással vettük tehát kezünkbe a pompás kiállítású kötetet.

⁸ MERÉNYI Oszkár: *Kiadástudomány*. Műhely, 1937. 138–145. l. Önállóan is megjelent: Pécs, 1937, Szerző kiadása. 20 l. (Műhely-füzetek l.)

⁹ *Világirod. Figy.* 1958. 2. sz. 136–146. l.

¹⁰ *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának közreműködésével összeállította: HORVÁTH Károly. Megvitatta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Irodalomtudományi Bizottsága. Szerkesztési irányelvek. II. Bp. 1962, Akadémiai Kiadó. 32 l.

Várakozásunkban nem csalódtunk. A szerző nemcsak nagy tudással rendelkező szakember, hanem szisztematikus gondolkozó is. Könyvének egész felépítése kitűnő formaérzékre és rendszerező képességre mutat. Nagy irodalmi tájékozottságról is tanúskodó esztétikai fejtegetés után — azon sarkalatos elv alapján, hogy az illusztrátornak szoros együttműködésben kell dolgoznia a szerzővel, a kiadóval és a nyomdával — *Az illusztrátor és a szerző*, *Az illusztrátor és a kiadó*, *Az illusztrátor és a nyomda* című fejezetek köré csoportosítva adja elő mondanivalóját.

Az egész könyv súlyát a jól megfogalmazott esztétikai alapvetés adja meg. Vezető gondolata, hogy az illusztráció nem reprodukálás, hanem alkotó művészet. Jelmondatává teszi JOHNSTON szavait: „Nothing is reproduced, something different is produced.” Az illusztrátornak alkalmazkodnia kell a mindig új utakat kereső nyomdai technika követelményeihez, de sohasem hagyhatja figyelmen kívül az esztétika törvényeit, mert az illusztráció nem valami sajátos elveket követő és külön értékelés alá eső válfaja a rajznak, hanem művészet a legjavából, amelyet a legnagyobb mesterek is műveltek. Mi adja meg mégis az illusztráció lényegét? Az, hogy az idea, amelyet kifejez, már korábban létezett vagy létezhet függetlenül képzőművészeti ábrázolásától. Az alapvető idea irodalmi megfogalmazása vagy megfogalmazottsága azonban nem jelent lényeges változást az illusztrátor munkájában. Az illusztrátor képzőművész, aki saját művészetének törvényei szerint jár el, sajátos feladata csak az, hogy mintegy párhuzamosan haladva az íróval, a maga eszközeivel is gazdagítsa a művészi hatást, a műélvezetet.

Az illusztrálást egyáltalában az teszi lehetővé, hogy a kiinduló pont a művészi kép, a „látomás” ugyanannak a fantáziának a terméke az írónál és a képzőművésznél egyaránt. Különbség közöttük tulajdonképpen csak annyi, hogy az írónál nagyobb szerepet játszanak a szóasszociációk, a képzőművésznél viszont a képek. A festő mindenhez, ami testi vagy lelki szeme elé kerül, régebben látott képek — igen sokszor művészi alkotások — asszociációit fűzi hozzá. A festői asszociációk kiváltóit az illusztrátor esetében az írónak egy-egy szemléletes leírása: „egy pár kertész-kesztyű a padon”, „alvó macska az orgonabokrok alatt” vagy „egy nő sírástól magadtól szemé”. A szemléletes leírás nyomán támadt lelki kép az asszociáció fonálán magához vonzza a régebben valóságosan látott hasonló képek sorát, amelyekből azután megfelelő válogatás

és kombinálás útján kialakul az illusztráció.

A festői asszociáció feltétele a sok régebben megfigyelt kép emléke. Ezért ajánlja LAMB az illusztrátornak, hogy másolja szorgalmasan a nagy mesterek alkotásait, tanulmányozza a mesterművek reprodukcióit, nézzen fényképeket, de főleg készítsen sok-sok vázlatot a mindennapi életben látottakról.

LAMB könyvének talán legértékesebb, de mindenesetre legérdekesebb részei azok, amelyekben saját tapasztalatait, munkamódszereit írja le. Külön fejezetben foglalkozik például azzal, hogy milyen hatást gyakorolt rá, mint illusztrátorra a *Bovaryné*. Részletesen leírja, hogy miképpen gyűjti össze és rendezi az ábrázolás tárgyának helyére, idejére, jellemére vonatkozó adatokat.

A továbbiakban LAMB már a tiszta gyakorlat és a technika alapjaira helyezkedik. A *szervő és az illusztrátor* című fejezetben a költői és a festői kép viszonyáról beszél, és főképpen azt igyekszik megérteni, hogy mit ért meg, mit célszerű illusztrálni és mit nem. A *kiadó és az illusztrátor* cím alatt sorra veszi az illusztráció fajtait, a regény-, az életrajz-, a gyermekkönyv- stb. illusztrációt, megjelölve mindenütt azokat a sajátos követelményeket, amelyekre ezek a műfajok támasztanak a képzőművészettel szemben. A *szervő és a nyomda* című részben végül a különböző technikai eljárásokat ismerteti nagy szakértelemmel és világos szövegezésben.

Bármiről ír is LAMB, minden sorából kiütöközik a sok évtizedes gyakorlat, amelyet át akar adni, hogy segítsen művészársain. Ez a legfőbb értéke; de néha talán hátránya is. Az illusztrátornak a kiadólév folytatandó tárgyalásairól szólva például egy minta-párbeszéd szövegét is közli, ami lehet nagyon hasznos, de valahogy nem illik ahhoz a magas, tudományos színvonalú hangvételhez, amellyel könyvét elkezdi. Vagy csak mi szoktunk el már a tőkés világ üzleti életében szokásos „át-ejtésektől”, amelyekre LAMB illusztrátor-olvasóit elő akarja készíteni?

TAKÁCS MENYHÉRT

Horvat Josip: Povijest novinstva hrvatske 1771—1939. Zagreb, 1962. 439 l.

A *Biblioteka novinarskij djela* sajtótudományi sorozatban megjelent mű jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy szerzője hivatásos újságíró, vezető sajtóorgánomoknak, az *Obzornak* és a *Jutarni Listnek* hosszú éveken át volt szerkesztője, s mint ilyen, az újságíró elevenségével érzékelt, és a szerkesztőségek

kulisszatitkainak ismeretében dolgozott fel sok korabeli eseményt. Ugyanakkor azonban, mint több történeti biográfia és korrajz írója elmélyült levéltári kutatásokkal derített fel sok eddig ismeretlen adatot, és a történelem szemzőgéből állapított meg számos összefüggést.

Jelen munkája, amely korábbi feldolgozásainak némileg kiegészített publikációja, érdemben a horvát sajtó 1771 és 1939 közé eső időszakával foglalkozik, lényegét tekintve a horvát polgári sajtó történetének áttekintése. A munkásmozgalmi lapokat csupán regisztrálja, társadalmi hátterük és hatásuk ismertetésére nem tér ki. Ennek oka az, hogy amint erre az előző szerzője, Vaso BOGDANOV történész utal — a sokáig illegálisban működő és a háborús események által is fokozottabban érintett munkásmozgalmi sajtó dokumentumainak összegyűjtése és a feldolgozás előkészítése még nem fejeződött be, és így a sajtótörténet ezen fejezetét a kiadó külön tanulmánykötetben fogja publikálni.

Bár Josip HORVAT műve műfaját tekintve sajtótörténet, a feldolgozás rendszeressége és a horvát történelem sajátos adottságai folytán a hírlapírás fejlődésének keretei között egyben a horvát nép politikai történetéről is szemléletes képet kapunk. A horvát politikai glóbusz felszínét az utóbbi két évszázadban döntően befolyásolta a Magyarországgal való állami és gazdasági kapcsolat, illetve a két ország feudális rétegének érdekösszefüggése, a horvát uralkodó osztályoknak az ausztriai ház iránti hagyományos lojalitása, illetve a horvátoknak az osztrák kormányzat részéről a magyar törekvések ellen-súlyozására való felhasználása, a délszláv testvériség eszméjének különböző formában való felmerülése, ill. az önálló horvát állam létrehozására irányuló mozgalmak. E kristályosodási központoktól eltekintve a horvát politikai élet az idők haladtával egyre jobban differenciálódott, és még a munkásmozgalom kifejlődése előtt is a feudális, konzervatív-klerikális csoportosulásoktól kezdve a különböző mérsékelt és liberális irányokon keresztül a szabadgondolkodó radikalizmusig minden árnyalat képviselve volt benne. A politikai élet spektrumának ez a bonyolultsága és folytonos változása, benne a kiemelkedő személyiségek, nem utolsósorban az újságírók felfogásának a különböző tényező hatása alatti alakulása döntően befolyásolta a hírlapírást, és annak összképét ugyancsak bonyolultta, mozgalmassá, de egyben nehezen kismérhetővé tette.

A mű négy fő fejezetre tagozódik. A horvát újságírás kezdeteit tárgyaló

fejezet 1771-től, az első latin nyelvű horvátországi hírlap, az egyébként fenn nem maradt *Ephemerides Zagradiensis* megjelenésétől 1835-ig, Ljudevit GAJ, az illirizmus vezérének fellépéséig tárgyalja a fejlődést. A korszak főbb eseményei, az *Agramer Deutsche Zeitung*, az első német nyelvű horvát lap (1786), a *Kroatischer Korrespondent*, az első fennmaradt újság, (1789), a francia megszálló katonaság által kiadott, zadari *Kraljski Dalmatin*, az első horvát nyelvű (ill. horvát—olasz nyelvű) lap (1806), valamint a hosszú életű (1830—1918) *Agramer Politische Zeitung* megjelenése.

A horvát sajtótörténet második időszakát (1835—1860), a nemzeti újjászületés korszakát a nemzeti nyelv kiművelésért és uralomrajuttatásáért folyó harc, az illír mozgalom kifejlődése és lehanyagolása, a „magyarón” irányzat feltűnése, az 1848/49-i nemzeti forradalmi mozgalom, a szabad sajtó megvalósulása, majd a hazai reakció felülkerekedése és az abszolutista kormányzati rendszer visszatérése — a sajtókapitalizmus kialakulása jellemzi. A korszak első részének vezető egyénisége mind a politika, mind a zsurnalisztika terén GAJ, az általa létrehozott első modern lap a *Narodne Novine* (melléklapja a *Danica* — 1835). Ebben az időszakban jelent meg többek között az első vidéki lap, az eszéki *Jeka od Osieka* (1841), az első cenzúrázatlan horvát lap, a Belgrádban kiadott *Branislav* (1844). A 48-as új lapok között a legjelentősebbek a *Saborkse Novine* az első pártlap, a *Slavenski Jug* és a *Prijatelj Puka*, az első demokratikus néplapok, a gazdasági és irodalmi hetilapok közül a német *Der Lucifer*, az olasz *L'Avennire*.

A harmadik időszak 1860-tól 1903-ig terjed. A politikai élet domináló eszméje a magyar—horvát kiegyezés megkötése, illetve fenntartása, mozgató erői a pártok, a sajtótörténet ezen szakasza ennek megfelelően a pártlapok kora. Első lapja az Edvard VRBANČIĆ szerkesztette, a horvát államiság nagy apostola, STROSSMAYER által is támogatott, nevét és megjelenési helyét többször változtató *Pozor-Obzor*, a későbbiek során a nemzeti párt lapja. Jelentősebb lapjai a Bécs felé orientálódó *West und Ost*, az első részvénytársaság által kiadott lap, a *Domobran*, az első jelentősebb politikai élclap, a *Zvekan*, a STARČEVIĆ—KVATERNIK-féle radikális autonomista csoport lapjai, a *Hervat* és *Hrvatska*, a klerikális *Dalmazia Cattolica-Katolische Dalmatia*, a tenger melléki Ellenzéki Klubjának nemzeti összefogást hirdető lapja, a *Sloboda*, a kiegyezést támogató arisztokratikus csoport lapja, a *Die Drau* (innen indult el a liberális irányú

újságírás kiemelkedő alakjának Josip FRANKnak az életpályája), a dubrovnikai *Crvena Hrvatska*, a sokoldalú és harcoss ellenzéki újságíró, Fran SUPILO lapja, amely később a horvát cenzúra elől Fiumébe költözött, nevét *Riječki Novi Listra* változtatva. 1874-ben jelent meg az első munkáslap, a kétnyelvű *Radnički Prijatelj* — *Der Arbeiterfreund*. Nagy jelentőségre emelkedett végül a RADIĆ-féle irányzat, a későbbi horvát parasztpárt lapja, a *Dom*.

A horvát újságírás utolsó szakasza, a magyarosító irányzat ellenhatásaként ki-robbant 1903—4. évi forradalmi mozgalmakkal, a két évtizedes KHEVEN HÉDERVÁRY báni kormányzat bukásával, illetve a szerb—horvát koalíció uralomrajutásával kezdődik. Az újságírás kinőtt a pártkeretekből, a sajtó elsősorban a korszerű tájékoztatás szolgálatába szegődött, és főleg az annexió és a Balkán-háborúk következtében radikalizálódott. A korszak új lapalapításai közül kiemelkedik a jogpártból kivált progresszív csoport lapja, a *Pokret*, a radikális szabadgondolköző ifjúság lapja, a *Val*, az első illusztrált filléres bulvárlap, a *Novosti*, a szociáldemokrata párt lapja, a *Slobodna Rieč* (1902). Az első világháború alatt a horvát hírlapok általában Szerbia iránti rokonszenvről és a délszláv egység iránti vágyról tettek tanúságot, és a cenzúra részéről sok zaklatásban, betiltásban volt részüik. Kedvezőtlen volt a horvát sajtó helyzete az államfordulat utáni első időben is, amikor a katonai kormányzat gyakorolt nyomást a sajtóra. A 20-as években a szerb hegemonia ellen védekező autonomista irányzat dominálta a sajtót. Az új jugoszláv államban a régi horvát lapok egy része újraéledt, másrészüik fuzionált, néhány új lap is alakult (az irányzatát többször változtató népszerű *Hrvatski List*). 1922—1929 között legális lapként jelent meg a kommunista párt lapja, a *Borba* (ezt megelőzőleg 1919 nyarán rövid ideig élt az első kommunista lap, az *Istina*). A szerb—horvát ellentétet a király 1929-ben nyílt diktatúra bevezetésével kívánta felszámolni, amely ismét béklyóba verte a horvát újságírást. A diktatúra megszűnt (1935) és a második világháború kitörése között nem változott a sajtó arculata.

A horvát politikai élet alakulása az első világháború végéig szoros összefüggésben állott a magyarországi fejlődéssel. Ezen a horvátokra nézve negatívnak minősülő kapcsolatok hangsúlyozásán kívül a műben magyar vonatkozást alig találunk. Foglalkozik a KOSSUTH—GAJ-féle 1845-i tárgyalások után jelentkező

sajtópolémiával, a *Buda—pesti Híradó* 1845. decemberi számaiban megjelent, az illír irányzatot bíráló bárdolatlan támadással, megemlíti pl. azt, hogy a *Novosti* lap mintaképe a budapesti *Az Est* volt. Bár a mű a horvát zsurnalisztika története, már csak témájának teljesebb kifejtése érdekében is indokolt lett volna, a jugoszláv állam egyéb nemzetiségei, esetleg a volt monarchia hírlapjainak kapcsolódó vonatkozásaira is kitérni.

Noha a munka tudományos alapozású, jelentős forráshivatozással ellátott monográfia, a szerző bevezetésében hangsúlyozza a téma népszerűsítésére, a széles olvasótömegek érdeklődésének kielégítésére irányuló szándékát. E célt szolgálják a négy fejezet végén a szemelvények (lapprogramok, vezércikkek, riportok), a nevezetesebb hírlapok fejléceinek és címlapjainak a fénymásolatai, kiemelkedő újságírók képei. Mindezek, valamint eleven szemléletes stílusa folytán a mű nemcsak tanulságos, hanem érdeklődést keltő olvasmány is.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom. Tanulmányok és cikkek. Bukarest, 1963, Irodalmi Könyvkiadó. 525 l.

Napjainkban egyre jobban előtérbe kerül a szocialista irodalom hagyományainak napfényre hozása. PÁNDI Pál *El-süllyedt irodalom* című kötete, ILLÉS László *Egy elfelejtett költőnemzedék* című tanulmánya s a közelmúltban, SZABOLCSI Miklós tollából megjelent *Fiatallételek indulója* ennek az igénynek a jegyében születtek.

CSEHI Gyula Romániában megjelent gazdag tartalmú kötete, mint címe is mutatja, a szocialista irodalom keletkezésével, történetével, fejlődésével foglalkozik. A négy fő fejezet: 1. A munkásirodalomról, 2. A szocialista irodalom Romániában, 3. A szovjet irodalom tűzkeresztsége, 4. Az irodalomtudomány műhelyében.

Az első fejezet bevezetőjében a kommunista irodalmi hagyaték értelmezésének elvi kérdéseivel foglalkozik. Két „nézet” szintézist tartja alapvetőnek: egyrészt a kommunista irodalom konkrét vizsgálatát a két világháború közötti időszakban, másrészt pedig az előbbtől, az irodalomtörténeti vizsgálatról eltérően a kérdés teoretikus megközelítését. Ez utóbbi azt jelenti, meg kell vizsgálni, milyen törvényszerűségek alapján keletkezett a tanulmányozott áramlat, melyek létrejötteinek okai, előzményei, hogyan tudatosodtak világnézeti és esztétikai alapvonásai, mi a szerepe a szocialista irodalom későbbi fejlődésében.

A továbbiakban a proletáriróladalom fogalmát határozza meg a következőképpen: „A jelenleg uralkodó terminológiai tisztázatlanságban szükségesnek tűnik ezt a megjelölést a két világháború közötti időszak tudatosan kommunista ideológiai megalapozottságú, a kommunista pártok eszmei és szervezeti iránymutatását követő és bizonyos mértékig szervezeti formákat is öltött irodalmi mozgalmára, e mozgalom képviselőire és műveikre vonatkoztatni.” Alátámasztásul egy neves német munkásíró, Adam SCHARRE 1929-i talaló meghatározását idézi: „A szocializmus szempontjából jelenleg munkásköltészetben lényegében azt a költészetet értjük, amely a munkásosztály társadalmi létéből és tudatából kiindulva alkot, vagyis egy olyan osztály létéből és tudatából indul ki, amely a világtörténelemben először vezeti az osztályharcot minden az ember által való kizsákmányolásán alapuló osztályrétegződés végleges felszámolásáig...” Végül pedig LENIN szavaira hivatkozik, amelyek szerint „az irodalmi ügynek az egyetemes proletárium részévé, kerekcsékéjévé, csavarává kell válnia”, s a következőkben e szemlélet alapján vizsgálja a munkásélet ábrázolását a XIX. század irodalmában. HUGO, RIMBAUD, BAUDELAIRE, BALZAC, DICKENS, ZOLA idézése mellett visszatekint egy XII. századi elbeszélésre, CHRÉTIEN DE TROYES *Yvainjére*, amelyben az első „nagyipari munkásábrázolás” rejlik.

A következőkben felvázolja a munkásirodalomtól a szocialista irodalomig vezető szakaszt. Foglalkozik általában a két világháború közötti proletáriróladalmakkal, megállapítva, hogy a proletáriróladalom ideológiájában, szervezeteleg és nem ritkán tematikájában is jellegzetesen internacionalista irodalmi áramlat; konkrétan foglalkozik a proletáriróladalmak fejlődésével a legalitás és az illegális körülményei között, részletesen elemezve BARBUSSE *Tűzét*; ezután külön cikkek következnek: *Marx és Heine*, *Tolsztoj és a proletárharc*, *Vers, eredj, légy osztályharcos* (JÓZSEF Attiláról) és végül ARAGON regényéről.

A következő fejezet a romániai szocialista irodalommal foglalkozik. Részletesen értékeli a *Contemporanul* fontos szerepét, Alexandru SAHIA „élő hagyatékát”. A magyar nyelvű szocialista irodalom kutatói számára is fontos részeket találunk itt. Külön cikkekben foglalkozik NAGY István munkásságával, a mártírhalált halt SALAMON Ernő költészetével, végül SZILÁGYI Andrással, az *Új pásztor* írójával, akinek könyvét az irodalomtörténet mint az első magyar nyelvű proletárrégényt tartja számon.

A harmadik fejezetben bő dokumentációval részletesen ismerteti a szovjet irodalom tűzkeresztségét, áramlatait, fejlődését 1917-től kezdve. Elemzi a szocialista realizmus jelentkezését, ismérveit; GORKIJ, MAJAKOVSKIJ és mások alkotóművészetét. Fontos és érdekes fejezet *A szocialista realizmus és a jelenkori világirodalom sorsa* című, továbbá a *Fegyvertársak és barátok* (LENIN és a haladó nyugati írók) amelyben JOHN REED óriási jelentőségű könyvével, továbbá WELLS-szel és SHAW-val foglalkozik; végül pedig a *Lenin alkotóműhelyében* című cikk.

A negyedik, utolsó fejezet elméleti kérdéseket tartalmaz: MARX és az esztétika, Franz MEHRING hagyatéka, a realizmus problémái, összehasonlító irodalom — világirodalom.

CSEHI Gyula könyve annyi problémát vet fel, hogy szinte lehetetlen egy ilyen rövid cikk keretében akár hozzávetőleges alapoossággal is ismertetni. Ha nem is értünk egyet vele minden részletében, akkor is megállapíthatjuk, hogy a könyv rendkívül jelentős állomás a szocialista irodalmi hagyaték feltárásának nagy munkájában.

Mgy

Krúdy világa. Gyűjtötte és írta TÓBIÁS Áron. Bp. 1964, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 730 l.

Nem lehet kitérni előle; le kell írni az első gondolatot, amely önkéntelenül felőlök, amikor kézbe vesszük TÓBIÁS Áron könyvét, a valóság-mese rabulejtő tájaira vezető kalauzt, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár új kiadványát, a *Krúdy világa* c. kötetet. Minden nagy író világot teremt vagy újrateremt. És vannak írók, akik olyan tárgyilagos távlatból alkotják meg ezt a világot, hogy a műben elvész és feloldódik az alkotó. Ezeknek az íróknak az életműve, nem pedig élete, az alkotó ember, és nem annak modellje az, ami érdeklődésünket szinte monopolisztikus kizárólagossággal leköti. Ilyen — csak példaképpen — SHAKESPEARE, GORKIJ, ARANY János. És vannak írók, akik önmagukat, életüket, környezetüket úgyszólván beleépítik abba a világba, amelyet megjelenítenek. És itt kell a megértéshez, — és ami ezzel egyenértékű, — a mű teljes élvezetéhez belemerülni abba az életbe, ismerni azt a környezetet, bejárni azokat a tájakat, amelyek elé az író a tükröt tartotta. DANTE *Divina Commedia*-ja, PROUST és főleg KRÚDY életműve igazi közléségbe csak akkor kerül hozzánk, ha újra bejárjuk azt a világot, amelynek motívumai újraterem-

tődnek a műben. Milyen találó tehát az „őszülő debreceni férfiú”-nak, PEREPATITS Antalnak, KRÚDY „elsőszámú és legfanatikusabb rajongójának”, szerinte közhelyszerű megállapítása: „filologia és Krúdizmus teljesen ellentétes fogalmak”. Nos, TÓBIÁS Áron vállalkozott arra, hogy a jelenlegi és leendő krúdysták számára ennek a világnak teljességét bemutassa. Emlékezéseket, vallomásokat, leveleket, fényképeket gyűjtött össze az igazi krúdystát jellemző sokoldalúsággal, vigyázva arra, hogy a világ minden színe, íze és illata, derüje és szomorúsága, ereje és ellágyulása KRÚDYhoz méltó pontossággal rögződjék.

Időszerű volt a feladatvállalás; a világ résztvevői, tanúi közül nem egy már nem veheti kézbe a tanúvallomásáról készült pontos jegyzőkönyvet. Mostanában temetjük az „Elnök urrá” nőtt „kicsit”, a drága BALLA Ernőt, a bölcsé nemesedett gentry író, CSATHÓ Kálmánt, az újságíró tömegárúját legszebb irodalomná cizelláló KEL-LÉR Andort. És időszerű volt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár részéről a kiadásra vállalkozni. (Sajnos lebecsülte az érdeklődők számát, szűken mérte a példányszámot.) Az ún. és mérhetetlenül meddő elvi tisztázás helyett a könyvtár megmutatta, hogy mi is az irodalomtörténeti dokumentáció. Dokumentumokat tett a kötetben hozzáférhetővé, amelyeknek értékelése, feldolgozása egész irodalomtörténetész generációk számára könnyíti meg a KRÚDY világába való elmélyedést. Ezt csak azért lehetett elérni, mert valóban hiteles — eredeti és nem eredeti — dokumentumokat közöl a kötet. Ezt a hitelességet nagymértékben a KRÚDY-család feltehetőségű tudata tette lehetővé. Nemcsak tehetséggel elevenítik meg emlékeiket, hanem tudatában voltak annak is, hogy kendőzés nélkül kell elmondani mindent, a kispolgári álkegyelet és álszemérem nélkül kell közreadni minden levelet, — így például PILISI Róza levélgyöngyszemét — feljegyzést, hogy az óriási KRÚDY olyannak maradjon meg, amilyen tényleg volt.

Irodalomtörténeti dokumentáció a gazdag kötet. Milyen kár tehát, hogy a további kutatás dolgát megnehezíti a szerkesztő. Talán még belefért volna a kötetbe annak felsorolása, hogy a közölt dokumentumok eredetije vagy első közlése hol található. Mégis köszönet és elismerés a nagyon szép kiállítású könyv szerkesztőjének, TÓBIÁS Áronnak, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak és mindenkinek, — a felsorolás túl hosszú lenne — aki közreműködött KRÚDY világának teljes életrekelésében.

SZENTMÍHÁLYI JÁNOS

Collison, Robert L [ewis]: Modern business filing and archives. A guide to current practice. London—New York, 1963, E. Benn—J. de Graff. 237 l.

COLLISON új munkájában, amely az üzleti és hivatali irattárak raktározási kérdéseit tárgyalja, sok értékes szempontra hívja fel a könyvtárosok figyelmét. Elsősorban — a tárgyból adódóan — a kinyomtatványok és a nem-könyv-, ill. nem-folyóiratjellegű dokumentumok korszerű tárolásához nyújt nagy segítséget.

A gazdaságos raktározás kérdéseit elemezve jut el a laterális és vertikális raktári rendszerekig, azaz a dokumentumok *egy-más mellett*, ill. *egymás mögött* álló vagy függesztett tárolásáig. A tároláshoz szükséges különböző tasakok, tartók, borítók, fiókok, szekrények stb. részletes ismertetése után tér ki a raktározásban alkalmazott vizuális indexek használatára. Az indexek átlátszó műanyag bevonattal készülnek, s az elrendezési módnak megfelelően jelölik a fiók vagy egyéb tartó tartalmát. Az indexeken különböző színekkel különböző szempontok jelölhetők, ezzel biztosítva a könnyű eligazodást az anyagban. Ismerteti a vizuális indexek egyéb felhasználási területeit is, így a „strip-index”-et, a kardexet és egyéb, könyv vagy katalógus formájú variációikat.

Mind a laterális, mind a vertikális raktározási rendszer optimális helykihasználást biztosít, megfelelő szekrényekkel lehetőséget ad a kompakt raktározásra is. Ilyen módon raktározhatók a könyvek, filmek, filmszívek, gramofonlemez, illusztrációk, képek, rajzok, nyomatok, diapozitívek, térképek, tervrajzok, mikrofilmek, mikrokarttyák, negatívak, újságok, újságkivágatok, brosrák, folyóiratok, stencilek, vállalati prospektusok. COLLISON részletesen tárgyalja ezek legcélszerűbb tárolási módjait, a tároláshoz szükséges polcok, szekrények anyagát, különös tekintettel az illető dokumentum tűz, nedvesség, por stb. iránti érzékenységre.

Ezek után a szerző a dokumentumok betűrendes, földrajzi, szakrendi és numerikus elrendezési módját ismerteti, felsorolva előnyeiket és hátrányaikat egyaránt, példákat hozva a helyes besorolásra.

A harmadik rész az üzleti életben szükséges szervezési kérdésekkel, a vállalati archívumok, irattárak építésetileg megfelelő elhelyezésével, világítási és szellőztetési problémáival, az irodák megfelelő berendezésével, a bútordarabok, raktári célokat szolgáló szekrények, polcok megfelelő elhelyezésével, a közlekedő tér jó kihasználásával foglalkozik. Ismerteti az iktatási munkával megbízott személyzet szervezeti felépítését, a követelményeket,

amelyeknek meg kell felelniök, és a fiatal munkatársakkal való foglalkozás, gondoskodás formáit.

A negyedik részben a szerző részletesen tárgyalja a cégek, üzemek, vállalatok, intézmények archivális feladatait és az ezzel járó indexelési és fotóduplikációs munkákat.

A kötet végén különböző, nagyon hasznos felsorolásokat találunk. A szerző ismerteti azokat a könyvtárakat, illetve hivatalokat, ahová tárolásra letétbe helyezhetők a már nem használt dokumentumok. Felsorol 79 angol céget, amelyek a tárgyalta irattári felszereléseket gyártják. Számbaveszi továbbá az ügyvitellel és gépesítéssel foglalkozó konferenciákat, üléseket, intézményeket és egyesületeket.

Kár, hogy a 25 tételből és 10 folyóirat legfrissebb évfolyamaiból álló bibliográfia kizárólag angol nyelvű forrásokat dolgoz fel, s figyelmen kívül hagyja a témát bőven tárgyaló egyéb, elsősorban német nyelvű kiadványokat.

A kötetet több mint 100 fénykép, ábra, valamint tárgymutató teszi nagyon használhatóvá.

L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA

A gyermekkönyvtár. Gyakorlati kézikönyv gyermekkönyvtárosok számára. Szerk. A. A. HRENKOVA. Bp. 1962, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 230 l. (Könyvtárosok kis könyvtára 3.)

A szerző, illetve szerkesztő célja: gyakorlati kézikönyvet adni vidéki gyermekkönyvtárosok számára, amelyben tömören összefoglalja feladataikat. A munka hat egységre tagolódik, és minden fejezet végén az irodalom jegyzékét találjuk.

Bevezetőben a gyermekkönyvtárak szerepét és jelentőségét tárgyalja a kommunista nevelésben. Hangsúlyozza, hogy fontos pedagógiai funkcióit töltenek be, mert mind a szépirodalmi, mind az ismeretterjesztő gyermekkönyvek az erkölcsi tulajdonságok kialakításában igen fontos tényezők. Ezeket a nevelési feladatokat azonban csak a gyermekek olvasásának egyéni irányításával, az egyes gyermekolvasók tanulmányozásával végezhetik a könyvtárosok. A második fejezet részletesen foglalkozik a gyermekek olvasásának irányításával. Csoportosítja a legfontosabb feladatokat, pl. az olvasók korcsoportokra való osztását, az olvasókkal való beszélgetést, az olvasási kultúra kialakítását, a könyv-propagandát, könyvkiállításokat, plakátokat, irodalmi játékokat stb.

A következő rész a könyvállomány gyarapításával foglalkozik. A gyakorlati

szerzeményezés tárgyalása mellett a gyermekkönyvtáros kötelességeként említi a könyvek tartalmi ismeretét és ismertetését. A bibliográfiai folyamatok figyelése biztosítja a könyvtár állományának frissítését, figyelemztet az elavult könyvek kicserélésére.

A könyvtár használhatóságát a helyesen megszerkesztett katalógus-hálózat szabja meg. A szerző itt is felhívja a figyelmet a gyermekolvasók életkor szerinti kategorizálására, vagyis a szak- és a témakatalógus ehhez való tagolására. A szak-katalógusnál igen lényegesnek tartja az annotált katalóguscédulát.

A munkaszervezés külön fejezet. Gyakorlati útmutatást nyújt a nyilvántartás, statisztikai és egyéb jelentések, munkaterv, költségvetés, leltározás kérdéseiben.

A művet a Szabó Ervin Könyvtár KISZ-tagjai társadalmi munkában fordították magyarra.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája. 1961. Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1963. (II) XLVI, 208 (4) l. (A Nyelvtudományi Intézet közleményei. Új folyam 1.) Soksz.

Habent sua fata libelli. Kevés könyvről mondhatjuk el ezt annyi joggal, mint erről. Erdemes külön is szólnunk e mű hosszas vajúdasának történetéről; sok tanulsággal jár. 1954 tavaszán bízta meg az Akadémia Nyelvtudományi Főbizottsága az *Acta Linguistica* szerkesztőségét, hogy készítse el és közölje a folyóiratban a magyarországi nyelvtudományak 1945—54. évi annotált bibliográfiáját, mégpedig valamely idegen nyelven, a külföld tájékoztatására is. A munkát az intézet részéről URAY Géza irányította; az anyaggyűjtést, az annotálást ellenben a folyóirat megbízásából végezték. Ide kell írunk az áldozatos résztvevők nevét: BAKOS Ferenc, BARTA Gábor, DÉCSY Gyula, DÉNES Szilárd, ELEKFI László, FALUDI Ágota, HÁMORI Antónia, KOZMA Magdolna, PAPP László. A szükséges anyagiak és kellő számú dolgozótárs híján azonban csak akadozva haladhatott a munka, sőt 1956. október végén abba is maradt. A Nyelvtudományi Intézet 1957 nyarán gondjába vette az ügyet; MEGGYES Klára, SZÖKE István, VÉRTES O. András, WACHA Imre bekapcsolódásával meggyorsult az iram. De 1959-ben az intézeti munkatársak felét egyéb fontos tervmunkára kellett elvonni. Megint szünet következett. Ekkor VÉRTES O. András, a munkálatok újabb vezetőjét kérték föl a helyzet megvizsgá-

lására. Kettős javaslatában azt indítványozta VÉRTES, hogy az 1945-től egészen 1960-ig terjedő időszak anyagát dolgozzák föl, de ne pusztá könyvészetet állítsanak össze, hanem szemleketet írjanak; a hazai nyelvtudományak mintegy harminchat-harminchét részterületéről számoljanak be szakembereink egy-egy tömör cikkben, a szövegbe dolgozva bele a könyvészeti adatokat; 1961-től kezdve pedig évi bibliográfiákat adjon ki az intézet, a magyar címek francia fordításával. Csak ezt a második javaslatot lehetett megvalósítani, legalábbis egyelőre. Amde az anyag nem jelenhetett meg az *Acta Linguistica*-ban (már nagyobb terjedelme is akadály volt ennek), hanem csak sokszorosításban, s a címek mellől a francia fordítás is elmaradt. Ilyen formában készült el — a kényyszerű tervmódosulások miatt vagy négyszeri átdolgozás után — ez az első kötet; a sokszorosítás munkája (az előzményekhez idomuló stílszerűséggel, nem a munkatársak hibájából) háromnegyed évig tartott. Végre itt van előttünk a BALÁZS János vezette munkaközösség erőfeszítésének eredménye. E közösség tagjai: KOZMA Magdolna, TUSZKAU Antónia, URAY Géza és VÉRTES O. András.

Kötetünk nagyon helyesen tág értelemben veszi a magyarországi nyelvtudomány fogalmát; beletartoznak a Magyarországon megjelent publikációkon kívül nemcsak a magyarországi művek külföldi ismertetései, hanem például az „állandóan Magyarországon élő szerzőknek bárhol közzétett” munkái is. Hasonlóképpen kitágul magának a nyelvtudományak a fogalma is; benne van a stilisztika és a vers-tan, úgyszintén a nyelvészettel bármilyen módon érintkező tudományág és tárgykör. Kivált az utóbbi anyagbővülésnek örülhetünk.

E folyóirat olvasóit, azt hiszem, főként bibliográfiánk szakrendszere érdekelheti. Szeretném is ráirányítani a figyelmet. A munkaközösség tagjainak kezén természetesen sok bibliográfia megfordult, hazai és külföldi; az idegenek közül jól ismerik az UNESCO könyvészeti kiadványait. Kötetünk szakrendszere mindamellelt a magunk anyagához, szempontjaihoz igazodó, önálló elvek szerint épült föl. VÉRTES O. András első vázlata után jórésben URAY Géza szerkesztette meg hosszas értekezéssel, s a végleges elrendezéskor az anyag zömét újra átvizsgálta. A *Bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok* című első általános fejezet mindjárt tág látóhatárt nyit a nyelvművelés, nyelvjárások, szlavisztika, névtudomány, jogi nyelv, török filológia, stilisztika, egynyelvű tudományos és műszaki szójegyzékek stb. idevágó anyagának

föltárásával, s itt is, másutt is a „Lásd még” utalások bővítik a részleteket. E fejezetnek egyik szakasza a nyelvtudományi források segédeszközeit mutatja be, majd az általános és rokon tudományi bibliográfiák nyelvészeti anyagáról kapunk áttekintést. Azután a nyelvtudományi periodikumok, sorozatok, gyűjteményes munkák magyarországi és külföldi anyagát ismerhetjük meg. (Helyesebb volna, ha itt és egyáltalán könyvészetünkben, könyvtártudományunkban *periodikumokról* beszél-nénk, nem pedig a furosa, kétszeresen többes *periodikák* szóalakot használnók.) Külön részben tárgyalják a nyelvtudomány hermeneutikáját, elméletét és módszereit, terminológiáját és nomenklatúráját, a nyelvészeti források módszertani kérdéseit, a magyar és a külföldi nyelvtudomány életét, szervezetét, történetét.

A következő két rész kiváltképpen tüzetes tagolású; egyik az általános nyelvtudományról, másik a magyar nyelvről szól. Az általános nyelvtudományról ilyen fejezetek tájékoztatnak: a nyelv jellege, a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és más társadalmi jelenségek, a nyelv eredete, a nyelvek elterjedése, osztályozása, kölcsönhatása, a nyelv belső tagozódása. A nyelvi rendszer fejezete négy szakaszra oszlik: általában, fonetika és fonológia, nyelvtan, szókészlet. A stilsztika és a verstan külön-külön fejezete után az alkalmazott nyelvtudomány részletes anyagtagolása következik tíznél is több szakaszban. Végül az írásról, helyesírásról, átirásról olvashatunk. — Természetszerűen a magyar nyelvről szóló rész foglalja magában a legnagyobb anyagot. A bibliográfiák, forrásrepertóriumok, majd a periodikumok, sorozatok, gyűjteményes munkák, valamint a tudományos élet, tudományszervezés, tudománytörténet áttekintése után (mindez csupa utalásból áll) a források részletes tagolását láthatjuk. Azután ilyen fejezetek következnek: a magyar nyelv elterjedése, eredete, belső tagozódása, rendszere (az utóbbi kettő további szakaszokra bontva). Az általános nyelvtudomány tagolásával párhuzamosan itt is a stilsztika és a verstan következik, végül az alkalmazott nyelvtudomány, szintén kellő fejezetes, szakaszos részletezéssel. Az ezutáni részek csak a főcímek szerint: uráli, altaji nyel-

vek, Észak-Eurázia és a sztyeppvidék régi nyelvei, paleoszibériai és eszkimó nyelvek, indoeurópai nyelvek, asiánus és mediterrán, hámi-sémi, kaukázusi, szinotibeti, ausztronéziai, pápua, ausztráliai nyelvek, Fekete-Afrika nyelvei, amerikai nyelvek.

Nincs rá terünk, hogy bővebben taglaljuk ezt a rendszert, de talán így is sikerült érzékeltetnünk logikusságát, világos áttekinthetőségét. A címleírások kevés (külön megjelölt) kivétellel az eredeti művek alapján készültek, mégpedig főképpen a francia bibliográfiák módszerét követve (hisz eleinte francia nyelvű publikálásra gondoltak). Érdekesességük e címleírásoknak, hogy kettőnél több szerző esetén is valamennyiük neve ott van, sőt a lektorok, munkatársak neve is. Így a betűrendes névmutatóban is mindahány szerző stb. nevét megtalálhatjuk. Tudják jól ennek az úttörő műnek a megalkotói, hogy a többszöri átdolgozás miatt akadnak benne apró következetlenségek. Eddig szerzett tapasztalataik lehetővé teszik majd, hogy a következő évi kötetekből még ezek is eltűnjenek. Kár, hogy kénytelenek vagyunk az egyszerű sokszorosító eljárással beérni. Ha már le kell mondani a nyomdai előállításról, örömmük telhet benne, hogyha a következő kötetek is ilyen gondos gépelésűek lesznek.

A kötet viszonylagos teljességre törekszik. Akadhatnak túlságosan szigorú használói, akik talán bátrabban selejteztek volna; ilyen természetű könyvészeti műben szerintünk kívánatosabb a teljesség, mint az egyéni válogatás önkénye. Csak a lehetőleg teljes bibliográfia tükrözi híven egy szaktudományak egy bizonyos időbeli állapotát, csak így érdemli meg a „nemzeti szakbibliográfia” nevet, és csakis így lehet a későbbi kutatók számára megbízható tudománytörténeti forrásmű.

Sajnos, általánosságban nem mondhatjuk el nyelvészeinkről, hogy sokat forgatják a könyvészeti műveket. Ezért is éri őket néha az a vád, hogy nem tekintenek ki a maguk szakterületének szűk határai mögül. Ez a kötet és évenkénti folytatásai minden bizonnyal segítenek abban, hogy ez a helyzet javuljon.

FERENCZY GÉZA

TARTALOM

<i>Mátrai László</i> : Kőhalmi Béla	289
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai — L'origine des collections de la Bibliothèque Universitaire de Budapest	292
<i>Büky Béla</i> : A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása — Methodisches über die statistische Analyse der Themenverteilung der wissenschaftlichen Publikationen	310

KÖZLEMÉNYEK

<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez	323
<i>D. Szemző Piroska</i> : Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül	324
<i>Szij Rézső</i> : Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó	337

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Holl Béla</i> : Sámboky János könyvtárának magyar könyveiről	344
<i>Borsa Gedeon</i> : Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?	348
<i>Sándor István</i> : Töredék Leucippe és Clitophon széphistóriájának egy ismeretlen kiadásából	354

FIGYELŐ

<i>Barasenkov, V. M.</i> : A 150 éves Szaltükov-Scsedrin Könyvtár történetéhez	363
<i>Izsépy Edit</i> : Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár	366
<i>Dörnyei Sándor</i> : A folyóiratcímek rövidítéséről	368
<i>Nagy Ernő</i> : Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél	374
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Újabb Corvina került vissza Magyarországra	378
<i>Beliczay Angéla</i> : Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban	379

SZEMLE

A magyar kritikai ediciók kiadástörténetéhez (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	381
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	385
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	386
Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom (Ism. <i>Mgy</i>)	388
Krúdy világa (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	389
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (Ism. <i>L. Mesterházi-Nagy Márta</i>)	390
A gyermekkönyvtár (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	390
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (Ism. <i>Frenczy Géza</i>)	391

TABLE DES MATIÈRES

<i>L. Mátrai</i> : Béla Kóhalmi	289
<i>D. Dümmerth</i> : L'origine des collections de la Bibliothèque Universitaire de Budapest (Avec résumé en français)	292
<i>B. Büky</i> : Une des tâches de l'information scientifique: l'étude statistique du contenu des documents et son application (Avec résumé en allemand)	310

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>G. Nagydíósi</i> : Donnée pouvant servir à l'histoire de la revue hongroise Athenaeum de l'ère des réformes	323
<i>P. D. Szemző</i> : Discussion sur le droit d'auteur de l'édition en langue allemande des ouvrages de Jókai	324
<i>R. Szij</i> : L'éditeur-bibliophile Andor Tevan	337

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>B. Holl</i> : Les livres hongrois de la bibliothèque de Johannes Sambucus	344
<i>G. Borsá</i> : Où et quand a-t-on imprimé les deux plus anciens trésors de la Fortune hongrois qui nous soient connus?	348
<i>I. Sándor</i> : Fragment d'une édition inconnue du récit en vers de Leucippe et Clitophon	354

CHRONIQUE

<i>V. M. Barachenkov</i> : Contribution à l'histoire de la Bibliothèque Saltykov-Chtchédrine à l'occasion de son 150 ^e anniversaire	363
<i>E. Izsépy</i> : La Biblioteka Jagiellonska a 600 ans	366
<i>S. Dörnyei</i> : L'abréviation des titres de périodiques	368
<i>E. Nagy</i> : Problèmes de translittération concernant les langues finno-ougriennes de l'Union Soviétique	374
<i>K. Csapodi-Gárdonyi</i> : Un manuscrit corvinien de nouveau en Hongrie	378
<i>A. Beliczay</i> : Exposition du Catéchisme de Heidelberg dans la Bibliothèque Ráday	379

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A propos de l'histoire des éditions critiques en Hongrie (<i>S. Kozocsa</i>)	381
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (<i>M. Takács</i>)	385
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (<i>K. Kindlovits</i>)	386
Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom (<i>Mgy</i>)	388
Krúdy világa (<i>J. Szentmihályi</i>)	389
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (<i>M. Mesterházi-Nagy</i>)	390
A gyermekkönyvtár (<i>É. Wittek</i>)	390
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (<i>G. Ferenczy</i>)	391